

ПВНЗ УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА

НАУКОВО- ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО:
ЖУРНАЛ. СЕРІЯ ПРАВО**

Видається 2 рази на рік
Заснований у 2010 р.

№7 (19), 2019

Івано-Франківськ
Університет Короля Данила
2019

Засновник та видавець
ПВНЗ Університет Короля Данила

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія KB №17191-5961 ПР від 23.11.2010

Журнал включений до переліку наукових фахових видань
(Наказ МОН України №1328 від 12.12.2015 р.)

Мови видання
українська, російська, англійська, польська.

Рекомендовано до друку
рішенням Вченої ради ПВНЗ Університету Короля Данила
(протокол № 12 від 27.06.2019 р.).

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. – Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2019. – №. 7 (19). – 166 с.

У журналі досліджуються проблемні питання сучасної української юридичної науки, здійснюється розробка проблем державотворення в Україні, наукових концепцій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства.

In the magazine to research the modern Ukrainian lawyers, conducted a scientific discussion of a state in Ukraine, development of scientific concepts to improve national law.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори.

Рукописи не рецензуються і не повертаються.

При використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на це видання є обов'язковим.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Луцький А. І. – доктор юридичних наук, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНІ РЕДАКТОРИ:

Короєд С. О. – доктор юридичних наук;
Луцький М. І. – доктор юридичних наук, доцент;

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Луцький А. І. – доктор юридичних наук, доцент;
Шутак І. Д. – доктор юридичних наук, доцент; заслужений діяч науки і техніки України;
Короєд С. О. – доктор юридичних наук;
Басиста І. В. – доктор юридичних наук, професор;
Вовк В. М. – доктор юридичних наук, професор;
Гуменюк Т. І. – доктор історичних наук, доцент;
Гусарєв С. Д. – доктор юридичних наук, професор;
Костицький М. В. – доктор юридичних наук, професор акад. НАПрН, член-кор. АПНУ, заслужений юрист України, екс-суддя Конституційного Суду України;
Кушерець Д. В. – доктор юридичних наук;
Луцький М. І. – доктор юридичних наук, доцент;
Луцький Р. П. – доктор юридичних наук, доцент;
Раянов Ф. М. – доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація);
Фріс П. Л. – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;
Андріяшко М. В. – кандидат юридичних наук, доцент (Барановичі, Республіка Білорусь)
Махарадзе А. А. – кандидат юридичних наук, професор (м. Батумі, Грузія)
Жукевич І. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Зварич Р. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Книш В. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Косьмій М. М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Кушакова-Костицька Н. В. – кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;
Мельник П. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Острогляд О. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Ілин Л. М. – кандидат історичних наук, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНА ЗА ВИПУСК:

Федик Л. Б. – кандидат історичних наук, доцент.

ISSN	2618-0308 (Online)
Включено	до електронного архіву наукових періодичних видань України "Наукова періодика України" Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.
Включено	до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International, індексується у 2016, 2017 роках.
Індексується	пошуковою системою Google Scholar
Науковим публікаціям	присвоюється міжнародний ідентифікатор цифрового об'єкта DOI , з 2018 року.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА, СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Андрухів О. І.

Історико-правові аспекти становлення інституту патрунування та опіки
в радянському законодавстві.....8

Гуменюк Т. І.

Порівняльно-правове дослідження конституціоналізму
України, Франції та Німеччини.....16

Довганич В. А.

Зміст, структура та функцій правової ідеології.....26

Євдокимов В. В.

Вплив системи австрійського парламентаризму на правосвідомість
населення Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.....33

Рудюк В. С.

Світоглядний рівень бачення трансформації судочинства в Україні.....40

Спосіб Д. П.

Завдання Служби Безпеки ОУН як охоронної інституції.....46

Стечишин А. В.

Державотворча діяльність К.Левицького в умовах становлення і розвитку ЗУНР.....54

Федик Л. Б.

Правовий статус депутатів Галицького крайового сейму
та їхніх об'єднань (1861-1918 рр.).....63

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО. СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Парасюк М. В., Грабар Н. М.

Принципи адміністративної діяльності поліції в сфері
забезпечення прав і свобод громадян.....71

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Воронько О. О.

Астрент як спосіб примусу до виконання зобов'язання
за законодавством Франції.....82

Жукевич І. В.

Реалізація судового контролю за виконанням рішень у цивільних справах.....89

Книш В. В., Касіянчук В. Д., Жирак Р. М., Косьмій М. М., Криховецький І. З., Касіянчук М. В.	
Правове забезпечення вирощування топінамбура як засобу покращення стану довкілля.....	96
Піцик Х. З.	
Підстави та порядок захисту торговельних марок.....	105
Саракун І. Б.	
Консульські установи Польщі як органи держави у міжнародних відносинах: поняття, функції, види та ознаки.....	113
Шулятицький С. І.	
Особливості надання безоплатної правової допомоги у малозначних цивільних справах в Україні.....	122
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА	
Зінченко В. М.	
Взаємозв'язок достатності доказів і стандартів доказування у кримінальному провадженні.....	130
Кібальник С. О.	
Особистість злочинця, що вчиняє незаконне переправлення осіб через державний кордон України.....	137
Крет Г. Р.	
Сфера застосування і зміст стандартів доказування «обґрунтована підозра», «розумні підстави вважати» та «ймовірна причина» у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи.....	145
Огерук І. С.	
Щодо переліку корупційних злочинів, передбачених кримінальним кодексом України.....	153

РЕЦЕНЗІЇ

Луцький Р. П.	
Новий погляд на соціальну політику більшовицької влади в питаннях дитячої безпритульності та бездоглядності (Рецензія на монографію О.І. Андрухів «Правові аспекти боротьби з дитячою безпритульністю і бездоглядністю в західних областях УРСР у 1940-1950-х роках»).....	160
Луцький М. І.	
Правове забезпечення інформаційного суспільства – нагальна вимога сучасності (Рецензія на монографію Н.В.Кушакової-Костицької «Філософсько-правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні»).....	163
Нотатки	165

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. QUESTION PHILOSOPHY OF LAW, SOCIOLOGY OF LAW AND LEGAL PSYCHOLOGY

Andrukhiv O.

Historical and legal aspects of the institute of patronation and persons in the soviet legislation.....8

Humeniuk T.

Comparative legal research of constitutionalism of Ukraine, France and Germany.....16

Dovhanych V.

Contents, structure and functions of legal ideology.....26

Ievdokymov V.

The influence of the system of the austrian parliamentary army on the right
of the Galicia of the second half of the XIX – the beginning of XX centuries.....33

Rudiuk V.

Worldview point of transformation of judiciary in Ukraine.....40

Sposib D.

The task of the security service of the Organization of Ukrainian nationalists
as a security institution.....46

Stechyshyn A.

State-labor activity of K. Levitsky in the conditions of development
and development of WUNR.....54

Fedyk L.

Legal status of deputies of the Galician regional sejm
and their associations (1861-1918 years).....63

CONSTITUTIONAL LAW AND PROCEDURE, ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE, FINANCIAL LAW AND PROCEDURE. PUBLIC INTERNATIONAL LAW. JUDICIARY, THE JUDICIARY AND THE BAR

Parasiuk M., Hrabar N.

Principles of the police administrative activities
In the promotion of citizens' rights and freedoms.....71

CIVIL LAW AND PROCEDURE, FAMILY, BUSINESS LAW AND PROCESS. PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Voronko O.

Astent as a primus way to complete liability by the law of France.....82

Zhukevych I.

Implementation of judicial control for implementing solutions in civil life.....89

Knysh V., Kasiianchuk V., Zhyrak R., Kosmii M., Krykhovetskyi I., Kasiianchuk M.	
Legal support of cultivation of artichoke as a means of improving the state of the environment.....	96
Pitsyk K.	
Grounds and procedures for the protection of trademarks.....	105
Sarakun I.	
Consular institutions of poland as state bodies in international relations: concept, functions, types and characteristics.....	113
Shuliatytskyi S.	
Features of free legal aid provision in minor civil cases in Ukraine.....	122

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, PENAL PARVO. CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINOLOGY AND FORENSIC EXAMINATION

Zinchenko V.	
The interrelation between the sufficiency of evidences and standards of proof in criminal proceedings.....	130
Kibalnyk S.	
Personality of a human smuggler in Ukraine.....	137
Kret G.	
The scope of application and content of the standards of proof «reasonable suspicion», «reasonable grounds to believe» and «probable cause» in the criminal process of the countries of the anglo-saxon legal system.....	145
Oheruk I.	
About list of corruption crimes provided by the criminal code of Ukraine.....	153

REVIEWS

Lutskyi R. P.	
A New Look at the Social Policy of the Bolshevik Authorities on Child Homelessness and Neglect (Review of the monograph «Legal Aspects of Combating Child Homelessness and Neglect in the Western Oblasts of the UkSSR in the 1940s-1950s» by O. I. Andrukhiv).....	160
Lutskyi M. I.	
Legal Support of the Information Society as an Urgent Requirement of the Current Situation (Review of the monograph «Philosophical and Legal Foundations of Information Society Development in Ukraine» by N.V. Kushakova-Kostytska).....	163
Notes.....	165

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА,
СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 340.11

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19.8-15

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПАТРОНУВАННЯ ТА
ОПІКИ В РАДЯНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Андрухів Олег Ігорович,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права

Університет Короля Данила,

м. Івано-Франківськ, с. Вовчинець, вул. Потічна, 1 Д, кв. 100.

e-mail: oleh.andrukhiv@iful.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-4871-0143>

Мета. Метою нашого дослідження є вивчення основних етапів становлення інституту патронувannya та опіки в радянському законодавстві, визначення характерних рис норм права, що регулювали функціонування цього інституту. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення теоретичного та джерельного матеріалу і подальшого формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались принципи об'єктивності та системності, а також загальнонаукові, спеціально-юридичні та спеціально-історичні **методи** наукового пізнання: аналізу, синтезу, компаративний, функціонально-юридичний, системно-історичний. **Результати:** в міжвоєнне десятиліття відбулося становлення системи патронатного виховання дітей. В УРСР патронувannya почало впроваджуватися тільки після 1940 р. що обумовлювалося специфічними умовами розвитку регіону та домінуванням тут індивідуального типу патронувannya – взяття на опіку дітей і сім'ї селян, тоді, як для решти республік визначальним було патронувannya колективне – при колгоспах та фабриках. **Наукова новизна.** Вперше прослідковано правові засади формулювання інституту патронувannya на території України в умовах дії радянської системи права. Причинами поширення цієї процедури визначено матеріальне стимулювання та тиск на пересічних громадян з боку органів державної влади. Характерним було також примусове насадження патронувannya, яке супроводжувалося масованою агітаційно-пропагандистською кампанією із закликами виконувати свій обов'язок по відношенню до дітей-сиріт. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у подальших історико-правових дослідженнях, підготовці спецкурсів.

Ключові слова: дитяча безпритульність, дитяча бездоглядність, інститут патронувannya, інститут опіки, радянське законодавство, норми права.

Oleh Andrukhiv

Candidate of jurisprudence, associate professor, assistant professor of the theory and history of state and law the University of King Danylo,
Ivano-Frankivsk, p. Vovchynets, street Potichna, 1 D, square. 100.,
e-mail: oleh.andrukhiv@iful.edu.ua

HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE INSTITUTE OF PATRONAGE AND PERSONS IN THE SOVIET LEGISLATION

Purpose. The purpose of our study is to study the main stages of the formation of the institution of patronage and guardianship in Soviet legislation, the definition of the characteristic features of law that regulate the functioning of this institution. **Method.** The methodology includes a comprehensive analysis and synthesis of theoretical and source material and further formulation of the relevant conclusions and recommendations. During the study, the principles of objectivity and systemicity, as well as general scientific, special-legal and special-historical **methods** scientific knowledge: analysis, synthesis, comparative, functional-legal, system-historical. **Results.** In the interwar decade, the formation of the patronage of children's system took place. In the USSR, the patronage began to be implemented only after 1940, which was conditioned by the specific conditions of the development of the region and the dominance of the individual type of patronage here - the taking into guardianship of children and the family of peasants, while for the rest of the republics defining was the patronage of the collective - at the collective farms and factories. **Scientific novelty.** For the first time, the legal basis for the formulation of the patronage institute in the territory of Ukraine under the conditions of the Soviet system of law was followed. The reasons for the extension of this procedure are determined by material incentives and pressure on ordinary citizens by the state authorities. Characteristic was also the forced placement of patronage, which was accompanied by a massive propaganda campaign with appeals to fulfill its duty towards orphans. **Practical significance.** The results of the study can be used in further historical and legal studies, preparation of special courses.

Key words: child homelessness, child abandonment, institution of patronage, institution of guardianship, Soviet legislation, norms of law.

Постановка проблеми. Показовим явищем радянської системи права було те, що до боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю залучалися формально громадські інституції, обов'язком яких був контроль за матеріально-технічним становищем дитячих будинків, слідкування за процесом соціалізації дітей у їх прийомних сім'ях, закладах опіки, а також ведення роз'яснювальної і профілактичної діяльності з метою запобігання поширення дитячої безпритульності та бездоглядності. Найпоширенішими формами залучення громадськості до боротьби з дитячою безпритульністю була організація місячників, тижневиків, двотижневиків, під час яких здійснювалася допомога як самим дітям, так і закладам, що займалися їх утриманням та вихованням.

З огляду на масштаби проблеми, для регулювання усіх вище наведених процесів, видавалися окремі постанови та розпорядження, що з одного боку, детально регламентували контроль наркоматів за процесом ліквідації безпритульності, і роботи з неповнолітніми, що втратили опіку, а з іншого – забезпечили вжиття ефективних заходів з подолання дитячої безпритульності, як соціального явища.

Відповідно, слід чітко розділити три основні напрямки в процесі подолання дитячої безпритульності, які стосувалися дітей, що не вчиняли кримінальних чи адміністративних

правопорушень і проходили процес соціалізації в дитячих будинках (інтернатах), були усиновленими, чи підпадали під інститут патронування та ін.

Актуальним видається дослідження становлення інституту патронування та опіки, що почав формуватися в радянському законодавстві у 1920-х рр., а окремі його аспекти зберігаються і по сьогоднішній день.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологічною основою дослідження стали праці таких українських та іноземних вчених, як Г.Александрової, І.Безлюдної, Є.Конюса, І.Люблінського, А.Нечаєвої, Б.Орловського, М.Попова, Т.Смірної, Є.Федотової та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є вивчення основних етапів становлення інституту патронування та опіки в радянському законодавстві, визначення характерних рис норм права, що регулювали функціонування цього інституту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основною і мабуть найдивнішою формою боротьби із дитячою безпритульністю шляхом залучення громадськості та суспільства була така форма опіки як патронування та усиновлення. Ефективність їх обумовлювалася тим, що саме в сімейному колі дитина швидше адаптувалася до повсякденного життя, серед таких дітей був значно менший рівень кримінальних злочинів.

Патронування та усиновлення були не новими формами соціальних заходів, що мали на меті мінімізувати рівень дитячої безпритульності та бездоглядності. Формально, радянське керівництво формуючи правову базу процесів патронування, брало до уваги досвід Російської імперії. В останній досить популярним був, так званий, годувально-утримувальний досвід («кормилично-питомнический опыт») який передбачав тимчасове або постійне утримання дітей сиріт. За оцінками сучасних російських дослідників, ця практика була не ефективною, особливо на початку ХХ ст. коли імперія Романових перебувала у глибокій соціально-економічній та політичній кризі [13, с. 26]. Окрім того, найпоширенішою формою патронату царської Росії, було направлення дітей на утримання в селянські родини, що мало наслідком поширення епідемій [4, с. 14-17].

Після встановлення радянської влади процедура патронування зазнала кількох суттєвих змін, які в кінцевому випадку призвели до витворення досить ефективної моделі протидії дитячій безпритульності. Російська дослідниця Т.Смірнова виділяє чотири етапи впродовж яких відбувалося формування інституту патронування у радянському законодавстві міжвоєнного періоду:

- 1) становлення радянської традиції патронування (1918-1920 рр.);
- 2) застосування інституту патронування по відношенню до дітей, що постраждали від голоду 1921-1922 рр.;
- 3) становлення радянської системи патронування шляхом «розвантаження» дитячих будинків «1922-1925 рр.»;
- 4) утвердження системи патронування (1925-1928 рр.) [13, с. 26-31].

Ми погоджуємося із запропонованими етапами, а стосовно їх хронології, то вона цілком відображає процес радянської модернізації країни, що на нашу думку є не зовсім достовірним. Стосовно характерних рис кожного з етапів, то у 1918-1920х рр. відбувся перехід від царської системи права до радянського, яка опиралася на популістські гасла «палаци – дітям» – передача під дитячі будинки реквізованих палаців дворян і царської родини [12]. Однак такі гасла були виключно декларативними. На практиці було вирішено застосувати імперську практику патронування через передачу безпритульних дітей у сільські сім'ї. На початковому етапі такий підхід був ефективним, але на кінець 1920 р. смертність дітей, що перебували на патронуванні у сільських сім'ях досягла катастрофічних розмірів [12]. Тому застосування приватного патронату було визнано помилковим, хоча влада від нього офіційно не відмовилася. Загалом, перший етап,

що тривав у 1918-1920-х рр. був вкрай неефективним у плані боротьби з дитячою безпритульністю.

У 1921-1922 рр. з огляду на ряд причин було здійснено кілька позитивних змін. Навесні 1921 р., напередодні голоду, Комісія з поліпшення життя дітей була змушена вживати екстрених заходів для порятунку голодуючих дітей. З цією метою було дозволено «розміщення дітей голодуючих губерній у приватних осіб» [12]. Проти такого кроку виступили дитячі лікарі, педагоги та соціальні працівники, які наголошували, що такі кроки були неефективними у 1918-1920-х рр., а тому могли призвести до аналогічних наслідків, а саме поширення серед селянського населення туберкульозу, сифілісу, а також всіляких шкірних і інфекційних захворювань, якими страждала переважна більшість безпритульних. Так само виникало і загроза життю і правам дитини, оскільки в чужій сім'ї, вона виконувала роль прислуги [14, с. 8-9].

Період голоду 1921-1922 рр. з одного боку вимагав застосування заходів з патрунування безпритульних, щоб не тільки їх соціалізувати, а й прогодувати. З іншого боку – сільські родини в які розподіляли дітей не мали можливостей їх утримувати. Тому, досвід 1921-1922 рр. продемонстрував, що в умовах голоду і загалом низького соціально-економічного розвитку населення, відсутності системи медичного обслуговування, а також контролю за дітьми, які передавалися в опіку, патрунування було неефективним. Однак. Вона на початку 1920-х рр. вона була єдиним способом, що хоча б якось боровся із дитячою безпритульністю. Дитячі будинки, що тільки починали створюватися не мали державного фінансування, через що, чисельність їх вихованців різко зменшувалася. Вихід із ситуації, що склалася був традиційним для радянської системи права – було прийнято ряд приписів, які визначали, що хоча патронат і є неефективним, але необхідно вжити «належних гарантій проти можливих зловживань» (ухилення сімей, яким на утримання надавалися діти від своїх прямих обов'язків з огляду на скрутне матеріальне та соціальне становище – О.А.), а також надання обов'язкової матеріальної підтримки патронатних сімей і організації навчання і медичного обслуговування їх вихованців [5, с. 200; 12].

Однак на практиці ці вказівки не мали жодних наслідків і не розцінювалися навіть як рекомендації. Єдиним умовно позитивним наслідком стало те, що місцеві органи влади розпочали своєрідне змагання з виконання планів здійснення актів патрунування, а тому агітували місцевих жителів і заохочували їх приймати на утримання дітей-сиріт. Дані про чисельність розміщених в сім'ях дітей регулярно розміщувалися в агітаційно-пропагандистських листівках, на сторінках центральної і місцевої преси, при цьому замовчувалася кількість дітей, що втекли від своїх патронатних опікунів [12].

Характерними рисами третього етапу, що був пов'язаний із «розвантаженням» дитячих будинків стало те, що започатковане органами місцевої влади змагання дало свої позитивні наслідки. Навіть небажання селян брати на утримання дітей не вплинуло на загалом позитивну тенденцію. Найбільш успішною була система патронату по відношенню до дітей віком до 3 рік. Організацією патрунування таких дітей займалися органи охорони материнства і дитинства, які з самого початку віддавали перевагу індивідуальному вихованню немовлят, і намагалися навіть не направляти таких дітей в дитячі будинки. Певним позитивом було і те, що з ініціативи органів охорони материнства і дитинства, було вжито ряд заходів по перевірці сімей куди направлялися діти. Так, у квітні 1923 р в основній доповіді на II-й Всеросійській нараді з охорони материнства і дитинства підкреслювалося, що патрунування не повинно носити масовий характер, а застосовуватися «тільки в тих регіонах, де є добре поставлена консультація з лікарем-фахівцем і патронажними сестрами» [4, с. 193-194]. Прямим наслідком застосування інституту патрунування у середині 1920-х рр., на думку Т. Смірної, дозволили ліквідувати дитячу смертність і поширення хвороб [12].

Черговим етапом розвитку інституту патрунування стала друга половина 1920-х рр. коли основний акцент робився на відновлення цінностей сімейного виховання. З огляду на це союзні та республіканські органи влади прийняли ряд постанов, що стимулювали передачу дітей на виховання в сім'ї трудящих [11]. Одночасно, влада взяла до уваги застереження педагогів і медиків, що селянам не потрібно примусово нав'язувати дітей [8, с. 36]. Було видано ряд рекомендацій стосовно визначення категорії дітей, що направлялася на патронатне виховання. Зокрема у село пропонувалося направляти дітей, що «мають психологічну схильність до селянської праці» і таких, що не хворіють на інфекційні захворювання [7, с. 3-4; 10, с. 27-28].

Окрім того, встановлювалися вимоги і до самих патрональних вихователів. Останні підлягали ретельній перевірці місцевими партійними та комсомольськими організаціями. Сім'ї, що брали на патронатне виховання дитину, зобов'язувалися вимога ставитися до свого вихованця, як до «рідного члену сім'ї», «надавати йому харчування і догляд, як іншим дітям або підліткам», і не переважувати домашньої, сільськогосподарської та іншої роботою [7, с. 5-8; 10, с. 28].

Найбільшим досягненням було те, що вперше процес патрунування оформлювався шляхом укладання договору опіки. Причиною цього було те, що застосовувався принцип матеріальної зацікавленості сімей, що беруть на виховання дітей, але на практиці жодної фінансової допомоги не надавалося. Однак, загальний позитив від патрунування призвів до того, що впродовж 1926-1928 рр. в СРСР утриманців дитячих будинків почали масово передавати на утримання в селянські родини шляхом укладання договору патрунування.

Загалом 1920-ті рр. стали часом становлення інституту патрунування, тоді, як у 1930-х рр. було видано перші нормативно-правові акти, що регулювали його функціонування. Це було закономірне з огляду на потребу перевірки його ефективності та експериментування із методами і засобами передання дітей в патронатні сім'ї. Одним із перших таких документів стала Постанова ВЦВК і РНК РРФСР «Про порядок передачі дітей на виховання (патронат) в сім'ї трудящих» від 1 квітня 1936 [12]. Ця Постанова конкретизувала інститут патрунування у правовому полі і мала на меті впорядкувати процедуру його реалізації. Однак, на практиці не відбулося суттєвих змін, оскільки сільські родини на яких і покладалося зобов'язання брати на патрунування безпритульних, були неграмотними і не орієнтувалися у нормативно-правовій базі. Так само халатно ставилися до своїх обов'язків органи місцевої влади, які часто забували не тільки про обов'язкові договори передачі дитини на патронат, а й про елементарне – облік дітей [12].

Показово, що патронат, як форма боротьби з дитячою безпритульністю і бездоглядністю на територію УРСР поширився тільки у 1940 р. Він був запроваджений і регульований Постановою РНК УРСР від 29 червня 1940 р. Яка вводила в дію «Положення про порядок патрунування дітей-сиріт у колгоспах та родинх трудящих» [9]. За цим положенням. Діти молодшого і середнього віку передавалися в індивідуальний патронат, а діти старшого віку – колективний колгоспний. В останньому були надзвичайно жакливі умови, і навіть численні перевірки, які здійснювалися не могли виправити ситуації. Українська дослідниця І.Безлюдна наводить численні архівні відомості про результати перевірок колгоспів східних і північних областей УРСР, яким передавалися на патронат безпритульні діти [3, с. 177].

Оскільки в західних областях УРСР у 1940 р. колгоспи тільки організовувалися, тут найпоширенішою була індивідуальна форма патрунування.

Загалом, впродовж 1939-1945 рр. довоєнне законодавство, що стосувалося патрунування та усиновлення безпритульних дітей було доповнене. Так, 3 квітня 1943 р. була видана Постанова РНК РРФСР, яка затвердила нову інструкцію «Про патрунування, опіку і усиновлення дітей, які залишилися без батьків» [1, с. 16]. Цим нормативно-правовим актом впорядковувалися існуючі форми патронату, опіки, усиновлення, визначалися права та обов'язки громадян, які взяли дітей на утримання, а також функції державних органів і посадових осіб, пов'язаних з цими напрямками

допомоги знедоленим дітям [1, с. 16]. Наступним кроком було видання 8 вересня 1943 р. Указу «Про усиновлення», яким доповнювалися правові норми прописані в правилах, а основною метою було ліквідації «межі» між рідною дитиною та усиновленою [6, с. 43].

Цими нормативно-правовими актами, було розширено повноваження представників органів місцевої влади. Так, відповідальність за своєчасне влаштування дітей-сиріт на патронат в сім'ю чи трудовий колектив, покладалася на голів виконкомів сільських, селищних та міських Рад депутатів трудящих, а в містах з районним поділом – на голів виконкомів районних міських Рад [2, с. 7]. Їхні представники разом з відділами народної освіти попередньо перевіряли умови сім'ї, яка виявила бажання взяти дитину на патронат. Після перевірки укладалася угода у трьох примірниках, які отримували особа, що брала дитину на патрунування, відповідний районний чи міський відділ освіти та орган соціальної опіки.

Як свідчить аналіз архівних документів, більшість дітей-сиріт на патрунування у повоєнні роки, брали сім'ї, які проживали в сільській місцевості. Однак, якщо у 1920-1930-х рр. умови утримання в сільських родинах була вкрай складними, то у воєнні та повоєнні роки – навпаки. У селах, значно кращою, ніж у містах, була ситуація з продуктами харчування, оскільки в країні до кінця 1947 р. діяла карткова система на продовольчі та промислові товари. Основною проблемою, як для сільських, так і міських патрунованих було те, що держава, надаючи їм щомісячну допомогу в 50 крб. на одну патруновану дитину, не давала на цих дітей продуктових і промислових карток для придбання продуктів харчування та промислових товарів [2, с. 7-8]. Водночас, 50 крб., як правило, не вистачало на придбання для дитини на «чорному ринку» товарів першої необхідності як промислового (взуття, одягу, натільної білизни), так продовольчого (сіль, мило, гас, хліб, борошно, крупи тощо) виробництва. Із цих товарів допомога надавалася централізовано через бази постачання обласних відділів народної освіти та із спеціальних фондів, зібраних на пожертви громадськими організаціями. Однак часто ці промислові товари, особливо взуття, одяг були або поношеними, або не відповідали віку дитини, а із продовольчих товарів теж не всі види продуктів першої необхідності отримували патрунатні вихователі регулярно і в достатній кількості [2, с. 8].

До особливостей можна віднести й те, що в областях Східної України, як і в інших радянських республіках, переважала здебільшого колективна форма патрунування, коли підлітків 14–16 років передавалися приймальниками-розподільниками та дитячими будинками Наркомату освіти на утримання колгоспів і радгоспів, а також трудових колективів промислових підприємств. Наприклад, 30 липня 1944 р. у вигляді експерименту Наркомат освіти УРСР розробив й затвердив «Положення про колгоспні дитячі будинки» на основі якого було створено три колгоспних дитячих будинки у Сталінській (нині – Донецька), Кам'янець-Подільській (нині – Хмельницька) та Київській областях [15, арк. 11]. Однак цей експеримент не прижився, оскільки колгоспи, які самі ледве животіли, могли утримувати на патрунаті й працевлаштувати не більше десяти підлітків-сиріт у віці 14–16 років. При більшій кількості – це вже був дитячий будинок загального типу, утримання якого потребувало жилих приміщень, вихователів-наставників на що були потрібні додаткові витрати з колгоспного бюджету.

Не дуже сприймали ініціативу колективного патрунування трудовими колективами й керівники промислових підприємств, позаяк для патрунованих підлітків потрібно було знайти житло, прикріпити за кожним на робочому місці наставника, вирішити питання із харчуванням, одягом, розміром заробітної плати тощо, тоді як більшість із них не мали відповідних фахових навиків. Тому керівники промислових підприємств, як правило, намагалися під різними причинами відмовити у переданні на патрунування трудовим колективам неповнолітніх, або ж створювали такі для них виробничо-побутові «умови», що вони самі утікали з підприємства [2, с.

8].

Висновки. Таким чином, в міжвоєнне десятиліття відбулося становлення системи патронатного виховання дітей. Основними причинами поширення цієї процедури було застосування матеріального стимулювання та тиск на пересічних громадян з боку органів державної влади. Для того часу характерним було примусове насадження патрунування, яке супроводжувалося масованою агітаційно-пропагандистською кампанією із закликами виконувати свій обов'язок по відношенню до дітей-сиріт. Недоліком було те, що влада не виконувала взяті на себе зобов'язання стосовно допомоги сім'ям, що виховують безпритульних дітей. Переломним моментом у розвитку патрунування зокрема, як і в процесі боротьби з дитячою безпритульністю, стала Друга світова війна.

Список використаних джерел

1. Александрова Г. Рабочий класс во главе всенародного патриотического движения помощи детям, оставшихся без родителей в годы Великой Отечественной войны. *Ведущая роль рабочего класса в социально-экономическом развитии социалистического общества*. Иваново, 1984. С. 13–24.
2. Андрухів О. І. Історико-правове дослідження статусу та діяльності інституту громадських інспекторів в західних областях УРСР у повоєнні роки. *Актуальні проблеми юриспруденції*. Науковий збірник №3. 2017. С. 6-9.
3. Безлюдна І. Діти-сироти УРСР: виживання в умовах патронату (1943–1950-ті рр.). *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2017. Вип. 22. С. 176-186. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Uxxs_2017_22_12.
4. Конюс Э.М. Пути развития советской охраны материнства и младенчества (1917-1940). М., 1954. 403 с.
5. Люблинский И.П. Опекa и детская беспризорность. *Вестник просвещения*, 1923, № 4.
6. Нечаева А.М. Охрана детей-сирот в России: история и современность. Москва : Дом, 1994. 176 с.
7. Определение воспитанников детских домов и беспризорных детей в крестьянские семьи (Постановления правительства и инструкции). Тамбов, 1927. С. 3-8/
8. Орловский Б. Борьба с детской беспризорностью в Нижегородской губернии. *Школа и жизнь*. 1926. № 11.
9. Положення про порядок патрунування дітей-сиріт у колгоспах та родинях трудящих. *Збірник постанов і розпоряджень уряду УРСР*. 1940 р. № 15–17. 9 червня 1940 р. С. 48–53.
10. Попов М. Детская беспризорность и патронирование. Иваново, 1929. 218 с.
11. Постановления ВЦИК и СНК РСФСР «О мероприятиях по борьбе с детской беспризорностью в РСФСР» (8.03.1926) URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2849.htm.
12. Смирнова Т.М. Опыт патронатного воспитания детей в Советской России и современность URL: <http://childcult.rsuh.ru/article.html?id=618906>.
13. Смирнова Т.М. «Любимые дети Советской республики»: история патронирования детей в Советской России. 1918-1930-е гг. *Вестник РУДН*. 2007. № 2. С. 25-37. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=9935888>.
14. Федотова Е.Н. Несколько слов об индивидуальном патронировании детей. *Вестник охраны материнства и детства*. Харьков, 1922. Сборник 1. С. 8-9.
15. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1392 (Докладные записки, информации о мероприятиях по борьбе с детской беспризорностью в Украинской ССР, 31.07.44. – 31.01.45). 32 арк.

References

1. Aleksandrova G. Rabochij klass vo glave vsenarodnogo patrioticheskogo dvizhenija pomoshhi detjam, ostavshihsja bez roditel'ej v gody Velikoj Otechestvennoj vojny. Vedushhaja rol' rabocheho klassa v social'no-jekonomicheskom razvitii socialisticheskogo obshhestva. Ivanovo, 1984. S. 13–24.
2. Andrukhiv O. I. Istoryko-pravove doslidzhennia statusu ta diialnosti instytutu hromadskykh inspektoriv v zakhidnykh oblastiakh URSR u povienni roky. Aktualni problemy yurysprudentsii. Naukovyi zbirnyk №3. 2017. S. 6-9.
3. Bezliudna I. Dity-syropy URSR: vyzyhivannia v umovakh patronatu (1943–1950-ti rr.). Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka. 2017. Vyp. 22. S. 176-186. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Uxxs_2017_22_12.
4. Konjus Je.M. Puti razvitija sovetskoj ohrany materinstva i mladenchestva (1917-1940). M., 1954. 403 s.
5. Ljublinskij I.P. Opeka i detskaja besprizornost'. Vestnik prosveshhenija, 1923, № 4.
6. Nechaeva A.M. Ohrana detej-sirot v Rossii: istorija i sovremennost'. – Moskva : Dom, 1994. 176 s.
7. Opredelenie vospitannikov detskih domov i besprizornyh detej v krest'janskije sem'i (Postanovlenija pravitel'stva i instrukcii). Tambov, 1927. S. 3-8.
8. Orlovskij B. Bor'ba s detskoj besprizornost'ju v Nizhegorodskoj gubernii. Shkola i zhizn'. 1926. № 11.
9. Polozhennja pro porjadok patronuvannja ditej-sirit u kolgospah ta rodinah trudjashhih // Zbirnik postanov i rozporjadzhen' urjadu URSR. 1940 r. № 15–17. 9 chervnja 1940 r. S. 48–53.
10. Popov M. Detskaja besprizornost' i patronirovanie. Ivanovo, 1929. 218 s.
11. Postanovlenija VCIK i SNK RSFSR «O meroprijatijah po bor'be s detskoj besprizornost'ju v RSFSR» (8.03.1926) URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2849.htm.
12. Smirnova T.M. Opyt patronatnogo vospitanija detej v Sovetskoj Rossii i sovremennost' URL: <http://childcult.rsuh.ru/article.html?id=618906>.
13. Smirnova T.M. «Ljubimye deti Sovetskoj respubliky»: istorija patronirovanija detej v Sovetskoj Rossii. 1918-1930-e gg. Vestnik RUDN. 2007. № 2. S. 25-37. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=9935888>.
14. Fedotova E.N. Neskol'ko slov ob individual'nom patronirovanii detej. Vestnik ohrany materinstva i detstva. Har'kov, 1922. Sbornik 1. S. 8-9.
15. CDAGOU. F. 1. Op. 23. Spr. 1392 (Dokladnye zapiski, informacii o meroprijatijah po bor'be s detskoj bezprizornost'ju v Ukrainskoj SSR, 31.07.44. – 31.01.45). 32 ark.

Надійшла до редакції 18 квітня 2019 р.

УДК 340.11

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19.16-25

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ УКРАЇНИ, ФРАНЦІЇ ТА НІМЕЧЧИНИ

Гуменюк Тетяна Іванівна,

доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права

ПВНЗ Університету Короля Данила,

м. Івано-Франківськ, вул. Коновальця, 35, 76018, Україна

e-mail: tetjana.humeniuk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0724-189X>

Мета. Метою даної наукової статті є компаративне дослідження українського, французького та німецького конституціоналізму. **Методика.** В основу дослідження покладено цілу низку методів. Системно-структурний та системно-функціональний методи лягли в основу дослідження структури основних конституційних інституцій українського та зарубіжного конституціоналізму та форм взаємодії між ними. Конкретно-історичний та історико-правовий методи використані при дослідженні тенези українського, французького та німецького конституціоналізму. Порівняльно-правовий метод застосований при здійсненні їх порівняльного аналізу. Метод узагальнення ліг в основу формування авторських висновків.

Результати: на авторське переконання, український конституціоналізм потребує удосконалення у частині ефективної взаємодії між парламентом, урядом та президентом з урахуванням досвіду французького конституціоналізму, а також між парламентом та урядом за зразком німецького конституціоналізму.

Наукова новизна: полягає у тому, що автором на основі проведеного дослідження удосконалено модель взаємодії між гілками України на базі досвіду французького та німецького конституціоналізму. Крім того, отримало подальший розвиток вчення про поглиблення взаємодії між центральними та місцевими органами державної влади.

Практична значимість. Результати дослідження можуть бути використані у процесі проведення наступних етапів конституційної реформи в Україні, а також як науково-теоретична база для подальших наукових досліджень

Ключові слова: порівняльне правознавство, конституція, конституціоналізм, український конституціоналізм, французький конституціоналізм, німецький конституціоналізм, конституційна модель, конституційна реформа.

Tetiana Humeniuk

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Theory and

History of State and Law at the King Danylo University,

Ivano-Frankivsk, street. Konovalets, 35, 76018, Ukraine,

e-mail: tetjana.humeniuk@gmail.com

COMPARATIVE LEGAL RESEARCH OF CONSTITUTIONALISM OF UKRAINE, FRANCE AND GERMANY

Purpose .The purpose of this scientific article is a comparative research of Ukrainian, French and German constitutionalism.

Methodic. A number of methods constitute the basis of research. Systemic-structural and systemic-functional methods formed the basis of research of the structure of the main constitutional institutions of Ukrainian and foreign constitutionalism and the forms of interaction between them. Specifically historical and historical-legal methods were used in the research of genesis of Ukrainian, French and German constitutionalism. Comparative-legal method was applied while carrying out their comparative analysis. Generalization method was used to formulate the author's conclusions.

Results: it is author's conviction that Ukrainian constitutionalism needs to be improved in the area of effective interaction between Parliament, the government and President while considering the experience of French constitutionalism, and between Parliament and the government using example of German constitutionalism.

Scientific novelty: lies in the fact that the author has improved the model of interactions between the branches of Ukraine based on the conducted research using experience of French and German constitutionalism. Besides, the study about the deepening of interaction between central and local authorities received further development.

Practical significance. The results of the research can be used in the process of carrying out the next stages of constitutional reform in Ukraine, as well as the scientific and theoretical basis for further scientific research.

Key words: comparative law, constitution, constitutionalism, Ukrainian constitutionalism, French constitutionalism, German constitutionalism, constitutional model, constitutional reform.

Постановка проблеми. Український конституціоналізм на всіх етапах розвитку характеризувався сприйняттям політико-правових вчень минулого і досягнень світової конституційної думки, але мав відносно самостійний характер і був досить різноманітний як за формами конституцій та інших конституційних актів, так і своїм змістом [6, с. 62].

Після етапу впровадження нових конституційних інститутів Україна приступила до модернізації своїх органів державної влади і місцевого самоврядування. Європейський вибір України означає, що ця модернізація інститутів влади і самоврядування повинна базуватись на європейських стандартах [6, с. 63].

Аналізуючи сучасну проблему конституційної реформи в Україні, її обумовленість і необхідність, що знайшла своє певне відображення в проектах Закону України «Про внесення змін до Конституції України», слід передусім наголосити, що ця проблема, хоча і пов'язана з удосконаленням вітчизняної політичної системи, але політична та конституційна реформи як реальні соціальні явища та їх абстракції відмінні між собою і мають розмежуватися як у процесі формування політичних документів, так і в процесі практичної реалізації останніх. Правова та політична системи українського суспільства дійсно є важливими чинниками його культури, соціального прогресу і для цього потребують свого удосконалення у взаємозв'язку, комплексі. Проте це зовсім не означає, що категорії «політична реформа» або «реформа політичної системи України» і «конституційна реформа в Україні» можуть застосовуватися в процесі всенародного обговорення, теоретичних досліджень і в практиці вітчизняного правотворення і державотворення як тотожні. В найкращому випадку це спричинить теоретичну плутанину. Сутність зазначених проблем і реформ не можна ототожнювати, так само як і розуміння держави і державно упорядкованого суспільства [1].

Враховуючи усе вищесказане, український конституціоналізм потребує окремого наукового дослідження, однак не сам по собі, а у компаративному аспекті та з урахуванням позитивного досвіду становлення та розвитку конституціоналізму провідних країн романо-германської правової сім'ї, серед яких чільне місце займають Франція та Німеччина.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що проблематика конституціоналізму в цілому та українського конституціоналізму зокрема неодноразово виступали предметом наукових досліджень, які здійснили Д. М. Белов, Ю. М. Бисага, О. М. Бориславська, А. Б. Дмитрик, І. І. Забокрицький, В. М. Скрипнюк, В. Шаповал та інші науковці.

Однак окремого наукового дослідження потребує компаративний аспект даної проблеми у контексті порівняння українського конституціоналізму з французьким та німецьким конституціоналізмом.

Постановка завдання. Отже, метою даної наукової статті є компаративне дослідження українського, французького та німецького конституціоналізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. У правовій державі, державна влада сама стає предметом правового регулювання. Більше того, в умовах правової державності ідея суверенітету держави сполучається з ідеєю народного суверенітету, що передбачає наявність спеціальної системи правового регулювання діяльності системи державної влади. Тобто підпорядкування державної влади праву і закону не дозволяє розглядати її як специфічну сторонню силу, яка є виключеною з системи суспільно-політичних та правових зв'язків та височіє над громадянином і громадянським суспільством [11, с. 107].

Доктринальною основою європейської моделі конституціоналізму є концепція, що передбачає створення інституційної системи обмеження державного правління. В умовах європейської моделі конституціоналізму вона охоплює такі елементи:

1) писана жорстка конституція, що є актом установчої влади народу та володіє легітимністю;

2) юридично (конституційно) закріплені права та свободи людини і громадянина та система їх захисту (визначають зміст і спрямованість діяльності держави, накладаючи на неї відповідні обмеження);

3) конституційна юрисдикція (переважно у формі конституційного судочинства), покликана гарантувати верховенство і стабільність конституції, обмежувати законодавчі повноваження парламенту, а також забезпечувати стійкість усієї системи;

4) парламентаризм (із реальною владою парламентської більшості у сфері виконавчої влади);

5) організація влади на основі принципу субсидіарності, її де централізованість (що не допускає надмірної концентрації влади на загальнодержавному рівні);

6) незалежна судова влада, яка є гарантією захисту прав людини та здійснює контроль за діяльністю виконавчої влади [4, с. 93-94].

З прийняттям Декларації про державний суверенітет України і Акта проголошення незалежності України відразу не відійшла у минуле командно-адміністративна система взаємовідносин різних державних органів, а також докорінно не змінилося ставлення органів влади до судів. Водночас на офіційному рівні цій системі була запропонована альтернатива. У Концепції нової Конституції України, яка була схвалена Верховною Радою Української РСР (XII скликання) 19 червня 1991 року, вказувалось, що через усю Конституцію мають бути проведені ідеали правової держави. Шлях побудови України як незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, який підтримав Український народ на референдумі у грудні 1991 року, вимагав насамперед змінити в реальному житті принцип «демократичного централізму» на принцип «розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову», проголошений вже в Декларації про державний суверенітет України.

Для доопрацювання проекту Конституції 5 травня 1996 року Верховною Радою була створена Тимчасова спеціальна комісія, до якої увійшли представники 12 груп і фракцій. Комісія складалася з 28 членів, її очолив представник групи «Центр» Сирота М. Д. Найчисельнішим було

представництво від фракції «Комуністи України – за соціальну справедливість та народовладдя». Ця фракція мала шість представників, інші – лише по два

Однак 28 червня 1996 року була прийнята Конституція України, яка втілила кращі досягнення вітчизняної і світової конституційної науки та практики державного будівництва, відобразила ментальність, волю та прагнення Українського народу реалізувати своє право на самовизначення. Вона отримала визнання як Основний Закон не тільки всередині держави, а й на міжнародному рівні. Водночас, в історії нашої країни ми вперше зіткнулися з конституцією, яка викликала стільки нарікань. Її критика, несприйняття, небажання реалізовувати почалися практично наступного дня після прийняття. Інколи напрошується думка, що Конституція України була прийнята тільки для того, щоб створити видимість наявності у країні нового Основного Закону. Склалася така ситуація: нова Конституція діє, але продовжують діяти і три радянські кодекси, більше 10 законів УРСР та деякі урядові декрети; не прийнято чимало законів, передбачених нею; чинне законодавство значною мірою не приведено у відповідність до неї; органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, які найбільше мають бути зацікавлені в реалізації нової Конституції України, також не дуже послідовні у її виконанні і навіть іноді ніби «не розуміють» змісту її положень і норм [5, с. 104].

Низка положень Конституції України є суперечливими і не авторитетними в суспільстві, недосконалими з погляду гарантій і процедур реалізації, і тому потребують постійного роз'яснення і тлумачення. Набула практичного розвитку теорія нейтралізації конституційно-правових норм тощо.

Одним із найбільш ефективних шляхів удосконалення конституційно-правового регулювання, впровадження положень Основного Закону у поведінку учасників конституційно-правових відносин є його офіційне тлумачення. Конституція України наділила повноваженнями щодо її офіційного тлумачення Конституційний Суд України як орган незалежної судової влади. На тлі нескінченних спроб внесення змін до Конституції України практика офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень чинного Основного Закону має суттєве значення. Так, за період чинності Конституції України 1996 року (1997–2014 роки) Конституційний Суд України дав понад 70 офіційних її тлумачень, що дозволило максимально втілити конституційні положення в живу суспільну практику, адже нечітке розуміння конституційних норм робить неможливим як реалізацію прав суб'єктів конституційно-правових відносин, так і їх ефективний захист [5, с. 107-108].

Прийнята 28 червня 1996 року Конституція відрізняється своєю послідовною нормативністю і деідеологізованістю, закріплює демократичний державний лад як владу народу, а не владу класу чи окремих верств суспільства. Вона, зокрема, відкриває рівні з іншими можливості для будь-якої політичної партії у межах закону переконувати виборців у більшій відповідності потребам людей і всього суспільства її програмних цілей і завдань, а не утверджує верховенство однієї партії. Нова Конституція закріплює виключно важливий принцип верховенства права: право вище за політику, вище за ідеологію, вище за доцільність. Праву має бути підпорядкована і сама держава, головним конституційним обов'язком якої визначено утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Держава відповідає за свою діяльність перед людиною, яка сама по собі, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою цінністю [13, с. 29].

З іншого боку, політична система, створена в Україні Конституцією 1996 року, багато в чому зобов'язана старій українській традиції одноособового правління. Така система завжди була гарантом порядку і стабільності як усередині так і поза країною. Прогнозованими альтернативами їй були безладдя, анархія і хаос. Нарешті, дана система й особливо державність, як правило,

служили інструментом модернізації і європеїзації суспільства. Ця модель могла приймати різні модифікації, але завжди цей реформаційний імпульс йшов зверху вниз. Так відбулося і зараз, більш того, ці тенденції помітно підсилюються останнім часом. Легітимація української Конституції перетерпіла істотні зміни: якщо спочатку її основу складали ідеї демократії, антитоталітаризму, лібералізму, то надалі вони поступилися місцем ідеям відродження національної величч, єдності держави, патріотизму та сильної влади. Якщо раніше поняття «імперська свідомість» сприймалося критично, як осуд радянської системи, то надалі про нього всі частіше стали говорити в позитивному змісті, наслідком чого стало введення президентсько-парламентської форми державного правління [1].

Подальша робота, спрямована на конституційне вдосконалення, відбувалася в напрямі конституційних змін щодо правосуддя та децентралізації влади, їх розробляли в рамках створеної Президентом України Конституційної Комісії. Венеціанську Комісію було надзвичайно активно задіяно в підготовці та аналізі відповідних конституційних змін. Члена Венеціанської Комісії Ганну Сухоцьку було залучено до роботи Конституційної Комісії як спостерігача. А що стосується конституційних змін, спрямованих на децентралізацію влади, то Венеціанська Комісія, на прохання Голови Верховної Ради України та Голови Конституційної Комісії В. Гройсмана, у червні 2015 року надала Попередній Висновок щодо проекту, підготовленого робочою групою Конституційної Комісії. Законопроект було доопрацьовано з урахуванням рекомендацій Венеціанської Комісії, і в липні 2015 року Президент України подав його до Верховної Ради України (реєстр. № 2217а від 1 липня 2015 року). У жовтні 2015 року Венеціанська Комісія затвердила остаточний Висновок про конституційні зміни щодо децентралізації влади, підготовлені робочою групою Конституційної Комісії [8, с. 45].

Одна з ключових рекомендацій Венеціанської Комісії щодо проекту конституційних змін, спрямованих на децентралізацію, стосувалася необхідності закріплення в Конституції України положення, за яким «окремі категорії адміністративно-територіальних одиниць або особливі умови для таких адміністративно-територіальних одиниць може бути передбачено виключно законом». На думку Венеціанської Комісії, «така формула, хоч і нейтральна, дозволить забезпечити впровадження подальших правових механізмів у відповідності з Мінськими угодами» [8, с. 46].

У свою чергу, досвід розвитку європейської моделі конституціоналізму свідчить, що кращим для забезпечення обмеження державної влади (а отже функціонування демократичної, конституційної держави) є використання договірного способу конституційної реформи, за якого жодна політична партія не асоціює себе цілком із державною владою, а передбачає конституційні можливості конкурентної боротьби за неї. Водночас, такий спосіб реформи забезпечить легітимність конституційних змін. Показовим у цьому аспекті є приклад конституціоналізму Франції та Німеччини.

У Франції конституціоналізм зародився, як заперечення феодалного абсолютизму, як програма буржуазної революції. До речі, для більшості континентальних країн Європи є характерним той факт, що ідея і практика конституціоналізму виникли тут на противагу феодално-монархічному ладу, який відкинув ті елементи представництва і зв'язаність законами та звичаями, що були притаманні станово-представницькій монархії. Історична та ідейна межі між абсолютизмом і конституціоналізмом на цій території були окреслені досить чітко [2, с.164].

На сьогодні до Конституції Франції 1958 р. сімнадцять разів вносилися зміни. Серед них виділяються ті, що відбулися у 1962 р. і стосувалися виборів Президента [9, с. 6].

Важливе значення мали зміни до Конституції 1958 р., що були внесені 1992 р. і засвідчили процес європейської інтеграції, передбачивши, зокрема, передачу частини «суверенних прав» так

званим наднаціональним організаціям. За результатами цих змін конституційний текст доповнили новим розділом, актуальна назва якого «Про Європейський Союз» [9, с. 7].

Вагомими були зміни 2008 р., якими визначалися права парламентських фракцій, і останні конституювалися фактично як органи палат Парламенту. Одночасно до конституційного тексту був доданий розділ про Захисника прав, а також зроблені уточнення щодо участі Франції в Європейському Союзі і визначені умови ратифікації Лісабонського договору 2007р. – базової угоди щодо принципів функціонування ЄС, покликаної замінити так звану європейську конституцію, ідею якої не змогли реалізувати. Тоді ж встановили, що одна й та сама особа не може бути Президентом більше ніж два строки підряд [9, с. 7].

Про суверенітет народу прямо йдеться у ст.3 Конституції 1958р.: «Національний суверенітет належить народу, який реалізує його через своїх представників і через референдум». Як відомо, ідея народного суверенітету набула завершеності у XVII-XVIII ст., коли в Європі розпочався або поглибився процес формування національних держав. У зв'язку з цим народний суверенітет визначали як національний суверенітет. Практично одночасно визнали феномен політичної нації, відмінної від нації як етнічної спільноти і по суті тотожної народу як сукупності усіх громадян або як сукупності усіх виборців. У сучасному трактуванні народний суверенітет – це суверенітет саме політичної нації [9, с. 8].

За змістом Конституції 1958 р. уперше в практиці світового конституціоналізму було запроваджено форму державного правління, що в науці визначається як змішана республіканська, або, за оцінкою французького юриста і політолога М. Дюверже, напівпрезидентська республіка. До головних ознак цієї форми правління, яка сполучає риси парламентської і президентської республік, віднесені, по-перше, дуалізм або дихотомія виконавчої влади, що на практиці означає розподіл повноважень у відповідній сфері між урядом на чолі з його главою і президентом за умов політичної відповідальності уряду виключно перед парламентом, по-друге, конституційне визначення президента як арбітра або (та) гаранта у визначених основним законом сферах державного життя [9, с. 8-9].

Отже, «лабораторією конституцій» завжди вважалася Франція, і проведена в 2008 р. конституційна реформа підтвердила це твердження, змінивши вигляд Конституції 1958 р. Майже половина тексту Конституції V Французької Республіки була доповнена або викладена в новій редакції. Липнева реформа 2008 р. була проведена за трьома основними напрямками: 1) посилення ролі парламенту; 2) посилення контролю над виконавчою владою; 3) набуття громадянами нових прав. Зазначена реформа посилила роль парламенту в державному механізмі, наділивши його (парламент) новими правами, серед яких можна назвати: право приймати резолюції; дозволяти або продовжувати військові втручання за кордоном; обговорювати проекти по тексту, виправленому комісією, а не Урядом; наділила правами в галузі міжнародної та європейської політики. У Конституції збережені і розширені істотні елементи парламентського правління. Права президента наразі дещо обмежені, наприклад: право помилування може бути реалізовано лише в індивідуальному порядку; обмежено право призначення Президентом Республіки ряду посадових осіб (наприклад, членів Конституційної Ради).

Крім того, закріплена заборона для обіймання посади Президента більше двох разів поспіль, що також відображає загальносвітову тенденцію конституційно-правового розвитку інституту глави держави в частині визначення порядку та умов його обрання на найвищу державну посаду. Також конституційна реформа 2008 р. відкрила можливість для громадян звертатись у зв'язку з подачею позову до французького суду з пріоритетним запитом на відповідність Конституції, тобто стверджувати, що чинне законодавче положення порушує права та свободи, гарантовані Конституцією Таким чином, введення такого контролю за законодавством

дозволяє учасникам судового процесу отримувати додатковий захист своїх прав і свобод, оскільки оголошена неконституційною норма законодавства не може бути застосована і через це вона виключається з числа норм, що регулюють правопорядок [12, с. 152].

Зауважимо, що концепція необмеженої установчої влади була досить поширеною в Німеччині як до, так і після ухвалення Веймарської Конституції 1919 р. – першої демократичної конституції, що передбачала існування парламентської демократії. Відомий німецький вчений Карл Шміт зазначав, що конституція встановлюється “волею установчої влади”, під якою розумів політичну волю, що здатна прийняти конкретне та комплексне рішення стосовно типу і форми свого власного політичного існування, вважаючи її необмеженою жодними конституційними формами чи правилами [3, с. 184].

Проте після другої світової війни (протягом якої Веймарська Конституція формально продовжувала діяти) все більшого поширення набував підхід щодо обмеженого характеру установчої влади. Відбувалося це на фоні захоплення природничо-правовим підходом до розуміння правових явищ та його впровадження у конституційну практику повоєнної Німеччини, що згодом стало однією із характерних рис повоєнних конституцій. Цей підхід відображено у першій же статті Основоположного Закону 1949 р., де вказано, що людська гідність є недоторканною; поважати і захищати її є обов’язком державної влади; недоторканні і невідчужувані права людини визнаються основою кожної людської спільноти, миру і справедливості в світі; основоположні права зв’язують законодавчу, виконавчу та судову владу [3, с.184-185].

Таке панування природничо-правової концепції у повоєнному німецькому праві загалом і в державному зокрема, сприяло укоріненню ідеї обмеженості установчої влади, конституціодавця, природнім правом, а звідси – й можливості перевірки норм конституції на предмет їх відповідності вищому (природному) праву. Так, у 1950 році Конституційний Суд Баварії у своєму рішенні вказав, що існують такі фундаментальні конституційні принципи, які є простими за природою і виражають право, яке передує конституції, тому конституціодавець обмежений ними, а конституційні норми у разі конфлікту із цими принципами можуть визнаватися недійсними. Згодом це положення було включене до рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини 1951 р. [3, с.185].

Відповідно до Конституції Німеччини, правовою основою для членства в ЄС є перш за все ст. 24 Конституції, яка визначає: «Федерація може передати суверенні повноваження до міжнародної організації шляхом прийняття закону». Деякі питання дії права ЄС у Німеччині спричинили розгляд Конституційним судом ФРН окремих справ. Так, у справі Solange I в 1974 р. суд визнав, що, «поки визнання прав людини Європейськими Співтовариствами не досягло того рівня, який є забезпечений нормами Конституції, німецькі суди мають право ставити питання щодо конституційності вторинного права Співтовариств», що б могло потенційно призвести до невизнання дії права Співтовариств [7, с. 162].

Вже в 1993 р. в Maastricht Judgment Федеральний Конституційний Суд вирішив: «Акти публічної влади наднаціональної організації, яка є окремою від державної влади держав-членів ... можуть вплинути на гарантії, передбачені Основним Законом, та обов’язки Федерального Конституційного суду, які включають у себе захист основоположних прав у Німеччині, і не лише щодо німецьких урядових установ. Однак Федеральний Конституційний Суд здійснює своє юрисдикцію щодо застосування похідного права співтовариств у Німеччині «в кооперації» з Європейським Судом Справедливості». Судова практика органу конституційної юрисдикції Німеччини досі не має однозначного вирішення питання певного співвідношення права ЄС із національним правом: незважаючи на передачу суверенних повноважень до Союзу (а щодо деяких видів суспільних відносин ЄС має виключну компетенцію), бажання все ж встановити певні межі

для застосування права ЄС у випадку, якщо воно не забезпечуватиме достатнього рівня захисту основоположних прав людини, призвело до прийняття низки рішень, які значно впливають на розвиток конституційного права Німеччини [7, с. 163].

Висновки. За результатами дослідження можна зробити наступні висновки:

1) в Україні не застосовується трискладовий тест, відповідно до якого обмеження свободи самовираження може відбуватися лише на підставі закону й у випадках, коли це точно відповідає легітимній меті та є необхідним у демократичному суспільстві;

2) в Україні не передбачено окремого конституційного права на доступ до офіційних документів, що дозволило б тримати національну бюрократію в рамках. У повномасштабному вигляді таке право існує лише в США та країнах Європейської спільноти;

3) в Україні відсутня конституційна норма про те, що передбачені Конституцією обмеження свободи слова не можуть бути застосовані у царині науки, літератури та мистецтва. Проте таку норму введено в Хартію засадничих прав Спільноти (2005) і відтворено в багатьох органічних конституціях її членів [10];

4) аналіз Висновків Венеціанської Комісії, зроблених щодо України, зокрема впродовж останніх трьох років, а також стан їх реалізації свідчить про необхідність якнайшвидшого якісного комплексного аналізу наданих рекомендацій, доопрацювання відповідних законів або законодавчих ініціатив (із наступною повторною експертизою Венеціанської Комісії), їх ухвалення Верховною Радою України. Не менш важливим є і продовження постійного діалогу України з Венеціанською Комісією в напрямі напрацювання та вдосконалення законодавства, насамперед імплементаційних законів на виконання нових конституційних положень щодо правосуддя, проекти яких уже розроблено чи перебувають у процесі розроблення, а також безумовне дотримання та виконання цих законів не лише за «буквою», а й «за духом». Доцільним також стало би використання нових для України форм співпраці. Зокрема, звернення до Венеціанської Комісії Конституційного Суду України по експертні Висновки *amicus curiae* з наступним урахуванням відповідних позицій у своїх рішеннях значно підвищило би ступінь довіри до цієї інституції з боку суспільства та дозволило би запобігти спекуляціям політиків [8, с. 48-49];

5) український конституціоналізм потребує удосконалення у частині ефективної взаємодії між парламентом, урядом та президентом з урахуванням досвіду французького конституціоналізму, а також між парламентом та урядом за зразком німецького конституціоналізму.

Список використаних джерел

1. Бисага Ю. М., Белов Д. М. Політико-правовий аналіз змісту конституції. *Форум права*. 2008. № 3. С. 36-45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2008_3_8.
2. Белов Д. М. Конституціоналізм як теоретико-правова категорія: окремі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право* / гол. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2013. Вип. 23. Ч. 1. Т. 1. С. 163–168.
3. Бориславська О.М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.02 Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків, 2018. 442 с.
4. Бориславська О. М. Загальноєвропейські конституційні цінності як основа європейської моделі конституціоналізму. *Часопис Київського університету*. 2015. № 2. С. 54-58.
5. Бориславський Л. Конституція України: її реалізація та способи удосконалення. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 4. С. 103-110.

6. Дмитрик А. Б. Сутність конституції як прояв установчої влади українського народу в контексті конституціоналізму. *Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики: матеріали наукового семінару* (22 червня 2018 р.) / упор. А. І. Годяк. Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 61-64.
7. Забокрицький І. І. Примат права ЄС та верховенство Конституції: вирішення питань співвідношення на судовому рівні (на прикладі ФРН та Італії). *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 162-170.
8. Ільков О. Венеціанська Комісія та Україна: український шлях до демократії через право. *Часопис Парламент*. 2016. Вип. 3. С. 6-44.
9. Конституція Французької Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). К.: Москаленко О.М., 2018. 56 с.
10. Речицький В. Прості цінності конституціоналізму. URL: <https://krytyka.com/ua/articles>.
11. Скрипнюк В. М. Сучасний конституційний процес і проблема вдосконалення організації державної влади. *Теорія і практика конституціоналізму : український та зарубіжний досвід* : матеріали учасників третьої науковопрактичної конференції (Львів, 19 травня 2017 року). Львів: ННШПП НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 104-108.
12. Шамрай В. Транснаціональний (глобальний) конституціоналізм як об'єктивне явище сучасної правової дійсності. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2018. № 7. С.150-153.
13. Шаповал В., Корнєєв А. Історія конституційного упорядкування сучасної української держави. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2011. № 1 (20). С. 4-19.

References

1. Bysaha, Yu.M., Bielov D.M. (2008), Political and legal analysis of the contents of the constitution. *Forum of law*, available at http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2008_3_8 (In Ukrainian).
2. Bielov D.M. (2013), Constitutionalism as a theoretical and legal category: selected aspects, *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University, Series: Law*, ch. edit. Yu.M. Bysaha, Uzhhorod, Publishing House «Helvetika» (In Ukrainian).
3. Boryslavska O.M. (2018), The European model of constitutionalism: formation, current state, trends of development, Doctor's thesis, 12.00.02 / O.M. Boryslavska; Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv (In Ukrainian).
4. Boryslavska O.M. (2015), Pan-European constitutional values as the basis of the European model of constitutionalism, *Journal of the Kyiv University* (In Ukrainian).
5. Boryslavskyi L. (2014), The Constitution of Ukraine: its implementation and methods of improvement, *Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine* (In Ukrainian).
6. Dmytryk A.B. (2018), The essence of the Constitution as a manifestation of the constituent power of the Ukrainian people in the context of constitutionalism, *Modern constitutionalism: the problems of theory and practice: materials of the scientific seminar*, June 22, 2018 (In Ukrainian).
7. Zabokrytskyi I.I. (2014), Primacy of EU law and the supremacy of the Constitution: resolving parity issues at the judicial level (on the example of the FRG and Italy), *Relevant problems of state and law* (In Ukrainian).
8. Ilkov O. (2016), The Venice Commission and Ukraine: the Ukrainian way to democracy through law, *Journal Parliament* (In Ukrainian).
9. The Constitution of the French Republic (2018), with the foreword of Volodymyr Shapoval (In Ukrainian).
10. Rechytskyi V. Simple values of constitutionalism, available at <https://krytyka.com/ua/articles> (In Ukrainian).

11. Skrypniuk V.M. (2017), Contemporary constitutional process and the problem of improving the organization of state power, *Theory and practice of constitutionalism: Ukrainian and foreign experience*: Materials of the third scientific and practical conference, Lviv, May 19, 2017 (In Ukrainian).

12. Shamrai V. (2018), Transnational (global) constitutionalism as an objective phenomenon of modern legal reality, *Entrepreneurship, economy and law*, Kyiv(In Ukrainian).

13. Shapoval V., Kornieiev A. (2011), The history of the constitutional codification of the modern Ukrainian state, *Bulletin of the Central election commission*(In Ukrainian).

Надійшла до редакції 10 травня 2019 р.

УДК 340.11

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19.26-32

ЗМІСТ, СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЙ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Довганич Василь Антонович,

кандидат юридичних наук, начальник управління кадрового забезпечення Головного управління
національної поліції у Львівській області,

м.Івано-Франківськ, вул. Д.Дудаєва, 30Б/34, Україна, 76000, e-mail: skorpio8008@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3933-9007>

Мета. Метою нашого дослідження є визначення змісту, структури та функцій правової ідеології в контексті її історико-правового вивчення. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення теоретичного та джерельного матеріалу і подальшого формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Для об'єктивності дослідження, використано комплекс загальнонаукових, спеціально-юридичних, спеціально-історичних та філософських методів наукового пізнання, принципи об'єктивності, системності і всебічності. **Результати.** Встановлено, що правова ідеологія є сукупністю юридичних ідей, теорій, поглядів, які в концептуальному, систематизованому вигляді відображають і оцінюють правову реальність. Практична значимість правової ідеології, розкривається через її місце у структурі правової політики. Через неї концентровано відображаються основні досягнення в сфері права і фіксовані форми бажаного правового майбутнього. Правова ідеологія має вплив на свідомість і волю людини різними способами: моральними, ціннісними, нормативними. **Наукова новизна.** В роботі систематизовані основні погляди теоретиків та філософів права стосовно змісту, структури та функцій правової ідеології, а також визначено специфічні риси вивчення її генези в конкретну історичну епоху. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у подальших історико-правових та філософсько-правових дослідженнях, підготовці спецкурсів.

Ключові слова: правова ідеологія, правова система, правова культура, система цінностей, історико-правові дослідження, правова політика, модель правового життя.

Vasyl Dovhanych

candidate of jurisprudence, Head of Personnel Department of the Main Directorate of National Police in
Lviv Oblast,

Ivano-Frankivsk, street. D.Dudaieva, 30B/34, 76000, Ukraine,

e-mail: skorpio8008@gmail.com

CONTENTS, STRUCTURE AND FUNCTIONS OF LEGAL IDEOLOGY

Purpose. The purpose of our study is to determine the content, structure and functions of legal ideology in the context of its historical and legal study. **Method.** The methodology includes a comprehensive analysis and synthesis of theoretical and source material and further formulation of the relevant conclusions and recommendations. For the objectivity of the study, a complex of general scientific, special-legal, special-historical and philosophical methods of scientific knowledge, principles of objectivity, systemicity and comprehensiveness are used. **Results.** It is established that legal ideology is a set of legal ideas, theories, views, which in a conceptual, systematic form reflect and assess the legal reality. The practical significance of legal ideology is revealed through its place in the structure of legal policy. Through it, the main achievements in the field of law and fixed forms of the desired legal future are concentrated. Legal ideology has an effect on the consciousness and will of man in various ways:

moral, value, normative. **Scientific novelty.** In this paper, the main views of the theorists and philosophers of law are systematized in relation to the content, structure and functions of legal ideology, as well as specific features of the study of its genesis in a particular historical epoch. **Practical significance.** The results of the study can be used in further historical-legal and philosophical-legal studies, preparation of special courses.

Key words: legal ideology, legal system, legal culture, system of values, historical and legal research, legal policy, model of legal life.

Постановка проблеми. Розвиток національної правової системи неможливий без доктринально обґрунтованої і послідовно закріпленої в системі юридичних норм і інститутів правової ідеології, для дієвості якої недостатньо простого офіційного закріплення певних ідей в формальних джерелах права. Необхідно, щоб правові ідеї реально здійснювали свій вплив на свідомість і поведінку суб'єктів правової системи за допомогою встановлення і актуалізації комплексу цінностей, формування уявлень відповідної орієнтації правової поведінки.

У зв'язку з цим актуальним є вивчення правової ідеології, як ціннісно-цільової «системи координат», здатної формувати сприйняття певних видів юридичної діяльності і юридичних інститутів, як ціннісно значущих і цілеспрямованих, не тільки в рамках юридичної спільноти, а й для всього суспільства в цілому. У свою чергу ціннісно-цільові «рамки» здатні формувати цілеспрямований пошук адекватних юридичних засобів для вирішення соціальних ситуацій, що входять в предмет правового регулювання. Саме в цьому полягає організуючий потенціал правової ідеології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий аналіз правової ідеології пов'язаний із дослідженням генези феномену ідеології та її наукового осмислення. Сьогодні накопичено багато даних і розроблено теорій у дослідженні правової ідеології у кожному з аспектів на певних рівнях. Але залишається невирішеним завдання їх синтезу, який потребує використання даних філософських, економічних, історичних, юридичних та інших наук.

Дослідження феномена правової ідеології у юридичній науці ґрунтується на наукових доробках філософів, політологів, соціологів, які першими звернулися до дослідження ідеології й зробили спроби її осмислення. Перший інтерес до проблем ідеології з'являється у XIV ст., зі спроб розмежування релігійного світогляду й раціонального знання про суспільство, державу та право. Основні принципи ідеології сформовано у працях Т.Гоббса, Дж.Локка, Ш.Монтеске, Д.Остін, Ж.-Ж.Руссо. Черговим етапом у розвитку вчення про ідеологію стало XIX ст., а найвідомішими дослідниками були Д. де Трасі (ввів термін «ідеологія»), М.Вебер, К.Мангейм, Д.Белл. Критичне розуміння співвідношення права і ідеології, ролі та цілі, яким служить ідеологія, викладені в роботах Карла Маркса та Фрідріха Енгельса. Новим етапом у дослідженні ідеології стає XX ст., що пов'язано з пошуком нових ідеологічних цінностей для суспільного розвитку. Проблеми ідеології активно розробляються Р.Ароном, Д.Беллом, К.Поппером, П.Ріккером, М.Фріденом. Американський учений Т. Парсонс відзначав здатність ідеології згуртовувати людей, а Д. Белл вважав, що ідеологія поєднує різні види емоційної енергії та спрямовує їх у політику [4; 9].

Серед сучасних українських вчених, правова ідеологія є об'єктом наукових пошуків Т.Андрусіяка, В. Бабкіна, М. Гуренка, О. Зайчука, М. Костицького, А.Луцького, М. Недюхи, Н. Оніщенко, О. Скаун, О. Скрипнюка, Ю. Шемшученка та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення змісту, структури та функцій правової ідеології в контексті її історико-правового вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практична потреба історико-правового та порівняльно-правового дослідження правової ідеології може бути виражена в трьох основних моментах.

По-перше, доктринально пророблена і ясно сформульована правова ідеологія здатна в досить короткі терміни організувати професійну свідомість юридичного корпусу в рамках національної правової системи і тим самим консолідувати юридичну спільноту [7, с. 79].

Без розвиненої правової ідеології і комплексного дослідження ідейних засад правової культури неможливе формування стійких корпоративних традицій юридичної спільноти і подолання різноманітних дефектів правосвідомості, що неминуче впливають на всі види юридичних практик.

По-друге, концептуально обґрунтована правова ідеологія здатна чітко вказати пріоритети і напрямки у розвитку політики права, що, зокрема, дозволить усунути численні внутрішні протиріччя в системі національного права, підвищити його загальносоціальну і спеціально-юридичну ефективність.

По-третє, розвинена правова ідеологія здатна підвищити значення права як соціального регулятора суспільної свідомості і тим самим сприяти розвитку більш цивілізованих форм вирішення соціальних конфліктів [4, с. 104]. Правове регулювання як цілеспрямований вплив на загальноправовий предмет за допомогою спеціально-юридичних засобів не здатен бути ефективним поза системою тих ідей і цінностей, які задають мету такому впливу, виражають соціальну і спеціально-юридичну цінність права як унікальної системи соціального регулювання. Логічний і техніко-юридичний зміст права не здатні стабілізувати національну правову систему і легітимізувати центральну частину системи права в суспільній правосвідомості – оскільки ці функції здатна виконати тільки правова ідеологія.

Сьогодні ідеологія розуміється не як наука про ідеї, а самі ідеї, а передусім ідеї певного роду. Ідеологія – це ідеї, мета яких не епістемічна, а політична. Таким чином, існує ідеологія, яка підтверджує певну політичну точку зору, служить інтересам певних людей або виконує функціональну роль щодо соціальних, економічних, політичних та правових установ. А той факт, що ідеологія є орієнтованою на дії, вказує на її роль не в тому, щоб зробити реальність прозорою, а мотивувати людей робити чи не робити певні речі.

Передумовами формування правової ідеології є такі обставини:

- факт існування держави, яка об'єктивно потребує світоглядної концепції (системи поглядів) на право, законодавство, політику, владу і інші феномени правової дійсності;
- наявність у суспільстві соціальних структур (груп, націй, колективів, корпорацій і т.п.), для яких правова ідеологія здатна виступати об'єднуючим і спрямовуючим, ментально-культурологічним початком їх самоідентичності; правова наступність, яка обумовлює сприйняття загальносвітових тенденцій і правових ідеологій певного типу;
- необхідність регулювання соціальних відносин шляхом впливу через правову ідеологію на правову політику держави, правотворчість; наявність ідей, цінностей і норм, які об'єктивно потребують оформлення засобами правової ідеології [3, с. 17].

Правова ідеологія формується в результаті науково-теоретичного відображення правової дійсності, на основі узагальнення та розвитку найбільш відомих і значущих державно-правових теорій минулого та сучасності, вивчення основних закономірностей становлення, розвитку й функціонування держави та права [2, с. 104]. Для правової ідеології характерне цілеспрямоване наукове осмислення права не на рівні його окремих проявів, а як цілісного явища, яке має свою власну цінність. Потреба в ідеології закладена самою закономірністю функціонування суспільства та необхідністю пошуку загальнонаціональних духовних орієнтирів, спроможних консолідувати

суспільство. Основним завданням правової ідеології є формування правової свідомості, культури окремих суб'єктів і суспільства в цілому, підвищення рівня їх правових знань [8, с. 207].

Еволюція ідеології відбувається в тісному взаємозв'язку з іншими суспільно-політичними факторами. Це обумовлює її багаторівневність, оскільки право пов'язане практично зі всіма сферами суспільного життя. У процесі розвитку правової ідеології надзвичайно важливу роль відіграють не лише правові чинники, а й моральні. Останні, доповнюють і вдосконалюють ті аспекти, які не можуть повною мірою бути розвинені правом чи законодавством [11, с. 16-17].

Суть правової ідеології найбільш доцільно розкривати через характеристику її структури, тобто шляхом аналізу її окремих елементів, що в подальшому дасть змогу розкрити її функції.

Внутрішню структуру правової ідеології, дають можливість визначити системний, структурний і функціональний підходи.

Традиційно виділяють наступні структурні елементи правової ідеології: а) поняття і уявлення про право і правові явища суспільства; б) юридичні ідеї, категорії, спрямовані на розкриття сутності та законів розвитку правового життя; в) теорії і вчення, що характеризують правову систему в розвитку; г) погляди світоглядного порядку, де панують юридичні доктрини [3; 4; 6; 7].

Будь-яка правова ідеологія розробляється як цілісна система ідей, цінностей, принципів, «проектів», «програм». Її внутрішня єдність забезпечується цілями, і об'єктом – свідомістю адресатів, на яку здійснюється вплив. Створення правової ідеології передбачає конструювання з правових ідей цілісної, узгодженої системи за рахунок опрацювання внутрішніх зв'язків між ними на основі правового ідеалу і його ставлення до існуючої правової системи. Внутрішні зв'язки, що забезпечують єдність структури правової ідеології, повинні бути обґрунтовані з позиції цінностей, що превалюють в правосвідомості адресатів.

У структурі правової ідеології можна виділити, щонайменше, чотири рівні:

1) фундаментальний рівень правових цінностей, визначається пануючими філософськими вченням. Він встановлює первинні орієнтири розвитку правової системи. Цей рівень відзначається позитивною оцінкою принципів права, сприйняття їх легітимними з позиції суспільної моралі, релігійних уявлень;

2) концептуально-програмний рівень, на якому створюються «проекти» належного устрою правової системи в цілому, даються оцінки її сучасного стану і розробляються «програми» такого розвитку правової системи, за якого вона максимально наблизиться до правового ідеалу;

3) професійно-юридичний рівень, представлений ідеями, цінностями, принципами та концепціями, які сформувались в результаті діяльності юристів. Він є формою вираження ціннісно-цільових структур юридичної спільноти і догми права;

4) повсякденний рівень виражений переконаннями, установками, оцінками правової системи з позиції масової свідомості. Повсякденний рівень визначається особливостями історичного розвитку народу, культурою, національними особливостями, специфікою політико-правової ситуації та іншими факторами [6, с. 300].

Стосовно індивідуальної правосвідомості правова ідеологія вказує, яке відношення до діючого права є належним і бажаним, тим самим роблячи істотний вплив на правову психологію; наказує, яка повинна бути роль права в культурних і господарських видах діяльності людини.

Правова ідеологія має декілька особливостей: по-перше сукупність ідей і переконань, які є до певного рівня спотвореними або помилковими (ідеологія протиставляється науці; ідеологічний погляд, на відміну від наукового, не потребує доказування, оскільки не може бути доказаним). Відповідно, ідеологія у цьому контексті набуває характеру суб'єктивності, а наукове знання повинно бути об'єктивним. Тобто ідеологія приймається людьми на віру; по-друге завданням

правової ідеології є формування правової свідомості, правової культури окремих суб'єктів і суспільства в цілому, підвищення рівня їх правових знань; по-третє спрямованість правової ідеології до реалізації своїх фізичних можливостей через різноманітні форми свідомості, щоб стати мотивом практичної діяльності суспільства, народу [4].

У науковій літературі виділяють такі риси правової ідеології:

1) системність, оскільки ідеологія є сукупністю ідей і водночас задає стратегічний напрям і межі дій носіїв ідеології.

2) духовно-практичний характер, що виявляється у її раціональності, практичному спрямуванні.

3) змістовий аспект: правова ідеологія це симбіоз уявлень, понять, теорій, які створюють організаційну, мобілізаційну та інформаційну базу розвитку суспільства і завжди розвивається паралельно з суспільством. Змістовний аспект ідеології будується на різноманітності суспільних інтересів осіб, що беруть участь у державній владі або претендують на цю участь. В ідеології не скільки розкривається поняття держави і права, скільки закріплюється державна влада у цьому соціумі.

4) функціональний аспект: виконує інтегруючу, пізнавальну, організаційну функції [10, с. 51-53].

Зрештою можна зробити висновок що основною ознакою правової ідеології є формування, актуалізація, спрямування, структурування і виправдання певних способів чи напрямів одних видів діяльності і засудження інших. У рамках ідеології (тобто в контексті усвідомлення людьми власного ставлення до дійсності, а також сутності соціальних проблем і конфліктів) містяться цілі та програми активної діяльності, спрямованої на закріплення або зміну існуючих суспільних відносин.

Правова ідеологія є тією формою, через яку суспільство сприймає і оцінює доктринальні і догматичні побудови юридичної спільноти: трансляція спеціально-юридичних знань в суспільну систему можлива або через філософію права, або через правову ідеологію, яка редукує спеціально-юридичне знання до тих форм, які можуть засвоюватися суспільною свідомістю, безпосередньо обумовлювати сприйняття правової дійсності і відповідні поведінкові установки.

Функціональність правової ідеології є проявом правового впливу на суспільне життя. Цей вплив характеризується певними шляхами, формами, способами, реалізацією принципів права у діяльності офіційних інституцій, а також нормативними, моральними, психологічними та іншими чинниками.

Головне призначення самої ідеології, полягає у здійсненні регулятивно-управлінського, стабілізуючого впливу на життєдіяльність соціуму, його окремих сфер, поведінки людини. Вона впливає на волю і свідомість людей, але на відміну від права – регулятора суспільних відносин, правова ідеологія надає цей вплив різними способами: моральними, ціннісними, нормативними і навіть чуттєвими (правові установки, очікування, правові устремління і т.п.) [5, с. 28]. Правова ідеологія обґрунтовує й оцінює існуючі та виникаючі правові відносини, законність і правопорядок.

Виходячи із загальних функцій правосвідомості, виділяють такі основні функції правової ідеології:

1) пізнавальна функція (ідеологія відображає об'єктивно існуючий стан суспільного життя: соціальну структуру, диференціацію інтересів різних верств населення, розстановку політичних сил, провідні історичні тенденції суспільного розвитку, стан правової свідомості і т. п.), яка полягає в трансляції соціальним суб'єктам певної сукупності юридичних знань, які є результатом професійної інтелектуальної діяльності;

2) регулятивна функція, яка здійснюється за допомогою правових установок і ціннісно-правових орієнтацій, що синтезують різні джерела правової активності, і полягає в управлінні суспільними відносинами;

3) репрезентативна (ідеологія представляє інтереси певних суб'єктів права);

4) прогностична функція (функція моделювання), що складається в формуванні певних моделей (правил) поведінки, які оцінюються правосвідомістю як належні, соціально необхідні (норми права, по суті, є продуктом правосвідомості, тому, виступаючи ідейним джерелом права, правова ідеологія як ключовий елемент правосвідомості виконує прогностичну функцію [1]).

5) спонукальна (мотивуюча) функція (ідеологія спонукає колективну волю до дії, до інтенсивної політичного життя за допомогою цілеспрямованого впливу на масову свідомість);

6) консолідуюча (інтегративна) функція (ідеологія об'єднує людей навколо певних ідеалів і цінностей, підпорядковує їх суспільно-політичну діяльність конкретної політичної програми з метою задоволення спільних інтересів);

7) аксіологічна функція правової ідеології спрямована на формулювання і пропагування правових цінностей та ідеалів, які покликані виступати орієнтирами для суспільного розвитку. Спрямована на дослідження сфери сущого та ціннісного. У цій аксіологічній площині таке співвідношення виражає ідею необхідності постійного вдосконалення таких, що практично склалися, та реально діючих форм ідеології права, яка як явища дійсності, що розвивається, поділяють її досягнення та недоліки і завжди далекі від ідеального стану. До того ж, у процесі історичного розвитку оновлюється, збагачується і конкретизується сам зміст правової ідеології, увесь комплекс правових цілей та цінностей.

Висновки. Таким чином, правова ідеологія це складне поліфункціональне явище, яке відіграє важливу роль у розвитку суспільства. Будучи складовою правової свідомості, правова ідеологія є сукупністю юридичних ідей, теорій, поглядів, які в концептуальному, систематизованому вигляді відображають і оцінюють правову реальність. Практична значимість правової ідеології, розкривається через її місце у структурі правової політики. Через неї концентровано відображаються основні досягнення в сфері права і фіксовані форми бажаного правового майбутнього. Вона виступає як ціннісно-фіксована модель правового життя і основних тенденцій її розвитку. Дія правової ідеології базується на її нормативності, включеності у правову систему, здатності бути регулятором правового життя індивіда. Вона має вплив на свідомість і волю людини, але на відміну від права – регулятора суспільних відносин, правова ідеологія здійснює вплив різними способами: моральними, ціннісними, нормативними.

Список використаних джерел

1. Андрусяк Т. Правова ідеологія: поняття та суть. *Інтернетвидання Юриспруденція онлайн* URL: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=277>.
2. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. К.: МАУП, 2003. 240 с.
3. Калітинський В.М. Філософсько-правові аспекти правової ідеології. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право.* 2014. Вип. 29. Ч. 2. Т. 3. С. 15-18.
4. Луцький А. І. Формування та розвиток правової ідеології в Україні: [монографія]. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2015. 312 с.
5. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства: моногр. К.: «МП Леся», 2012. 400 с.
6. Недюха М. Правова ідеологія: основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття. *Публічне право* № 3 (7) (2012). С. 299-306.

7. Рене Д. Основные правовые системы современности / Перевод с французского доктора юридических наук профессора В.А.Туманова. Москва: Прогресс, 1988. 279 с.
8. Теорія держави і права: Академічний курс: підручник / За ред. О.В.Зайчука, Н.М.Онищенко. К: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
9. Типи і види правової ідеології. URL: <http://um.co.ua/8/8-13/8-138232.html>.
10. Цыганкова Д.Ю. Правовая идеология и информационная функция государства: теоретико-правовой аспект: дисс. канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 2012. 182 с.
11. Шевченко А. Є. Правова (конституційна) ідеологія як важлива складова державно-правового розвитку України (стаття 2). *Трипільська цивілізація*. 2012. № 8. С. 16-20.

References

1. Andrusiak, T. Pravova ideolohiia: poniattia ta sut. Internetvydannya Yurysprudentsiia onlain. Retrieved from <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=277>.
2. Volynka, K. H. (2003) *Teoriia derzhavy i prava: Navch. posib.* K.: MAUP, 240 s.
3. Kalitynskyi, V. M. (2014) *Filosofsko-pravovi aspekty pravovoi ideolohii. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia pravo.* Vyp. 29. Ch. 2. T. 3. S. 15-18.
4. Lutsnyi, A. I. (2015) *Formuvannia ta rozvytok pravovoi ideolohii v Ukraini* : [monohrafiia]. Ivano-Frankivsk: Symfoniia forte, 312 s.
5. Nediukha, M. P. (2012) *Pravova ideolohiia ukrainskoho suspilstva: monohr.* K.: «MP Lesia», 400 s.
6. Nediukha, M. (2012) Pravova ideolohiia: osnovni teoretyko-metodolohichni pidkhody do vyznachennia poniattia. *Publichne pravo* № 3 (7). S. 299-306.
8. Rene, D. (1988) *Osnovnye pravovye sistemy sovremennosti* / Perevod s francuzskogo doktora juridicheskikh nauk professora V.A.Tumanova. Moskva: Progress, 279 s.
9. Teoriia derzhavy i prava: Akademichnyi kurs: Pidruchnyk / Za red. O.V. Zaichuka, N.M. Onyshchenko. K: Yurinkom Inter, 2006. 688 s.
9. Typy i vydy pravovoi ideolohii. Retrieved from <http://um.co.ua/8/8-13/8-138232.html>.
10. Cygankova, D. Ju. (2012) *Pravovaja ideologija i informacionnaja funkciia gosudarstva: teoretiko-pravovoj aspekt: diss. kand. jurid. nauk: 12.00.01.* M., 182 s.
11. Shevchenko, A. Ye. (2012) *Pravova (konstytutsiina) ideolohiia yak vazhlyva skladova derzhavno-pravovoho rozvytku Ukrainy (stattia 2). Trypilska tsyvilizatsiia.* № 8. S. 16-20.

Надійшла до редакції 21 травня 2019 р.

УДК 340.11

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19.33-39

ВПЛИВ СИСТЕМИ АВСТРІЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ НА ПРАВОСВІДОМІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Євдокимов Віктор Валерійович,

доктор економічних наук, професор, ректор Житомирського державного технологічного університету,

м. Житомир, вул. Чуднівська, 103, Україна,

e-mail: rector@ztu.edu.ua

Мета. Метою нашого дослідження є ступеня впливу конституційного законодавства Австро-Угорщини та системи парламентаризму на рівень правосвідомості та правової культури українського населення Галичини другої половини XIX – початку XX ст. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення теоретичного та джерельного матеріалу і подальшого формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Використано комплекс загальнонаукових, спеціально-юридичних, спеціально-історичних та філософських методів з дотриманням принципів об'єктивності й історизму, системності і всебічності, а також діалектичного, синергетичного і аксіологічного підходів. **Результати.** У Галичині другої половини XIX – початку XX ст. відбувався активний процес формування правосвідомості та правової культури населення. Визначальне місце у цих процесах займав сейм, а також виборчі кампанії. Нормотворча діяльність сейму вплинула не тільки на структуру українського національного і політичного руху досліджуваного періоду, а й призвела до формування української національної еліти, з поміж якої виділялися діячі, що не були послами крайового сейму чи імперського парламенту, але активно слідували за їх діяльністю (М.Павлик, Ю.Бачинський та І.Франко та ін.). Сейм, будучи вищим представницьким органом краю перетворився не тільки в місце політичного протистояння між українськими та польськими депутатами, а й став каталізатором національного руху, сприяв формуванню національної політичної еліти, а також зростання рівня правосвідомості та правової культури населення. **Наукова новизна.** Вперше прослідковано вплив нормотворчої діяльності Галицького сейму, що був складовою австрійського парламентаризму на правосвідомість та правову культуру галицьких українців другої половини XIX – початку XX ст. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у подальших історико-правових дослідженнях, підготовці спецкурсів.

Ключові слова: правосвідомість, система парламентаризму, Галицький сейм, правова культура, Галичина, Австро-Угорщина.

Viktor Ievdokymov

*Doctor of Economics, Professor, Rector of Zhytomyr State Technological University,
Zhytomyr, ul. Chudnovskaya, 103, Ukraine,
e-mail: rector@ztu.edu.ua*

THE INFLUENCE OF THE SYSTEM OF THE AUSTRIAN PARLIAMENTARY ARMY ON THE RIGHT OF THE HALYCHYNY OF THE SECOND HALF OF THE XIX – THE BEGINNING OF XX CENTURIES

Purpose. The purpose of our study is the degree of influence of the constitutional legislation of Austria-Hungary and parliamentary system on the level of legal awareness and legal culture of the

Ukrainian population of Galicia in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. **Method.** The methodology includes a comprehensive analysis and synthesis of theoretical and source material and further formulation of the relevant conclusions and recommendations. A complex of general scientific, special-legal, special-historical and philosophical methods is used, observing the principles of objectivity and historicism, systematic and comprehensive, as well as dialectical, synergetic and axiological approaches. **Results.** In Galicia, the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. an active process of formation of legal consciousness and legal culture of the population took place. The decisive place in these processes was occupied by the Diet, as well as election campaigns. The normative activity of the Seimas influenced not only the structure of the Ukrainian national and political movement of the investigated period, but also led to the formation of a Ukrainian national elite, among which distinguished figures who did not envy the regional seim or imperial parliament, but actively monitored their activities (M. Pavlik, Y. Bachinsky and I. Franko, etc.). The Sejm, being the supreme representative body of the region, turned not only into the place of political confrontation between Ukrainian and Polish deputies, but also became a catalyst for the national movement, contributed to the formation of the national political elite, as well as the growth of the level of legal awareness and legal culture of the population. **Scientific novelty.** For the first time, the influence of the rule-making activity of the Galician Sejm, which was part of the Austrian parliamentarism on the legal and legal culture of Galician Ukrainians of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries, was followed. **Practical significance.** The results of the study can be used in further historical and legal studies, preparation of special courses.

Key words: legal consciousness, parliamentary system, Galician Diet, legal culture, Galicia, Austro-Hungarian.

Постановка проблеми. Зважаючи на обмежений характер повноважень сейму, його роль виходила за межі представницького органу влади. Друга половина XIX ст., а особливо початок XX ст. стали часом глибоких політичних і свідомісних трансформацій у галицькому суспільстві. Визначальний вплив на ці процеси мав саме сейм. Конституційний лад імперії Габсбургів сприяв не лише політизації суспільного життя, а й піднесенню рівня політичної активності та правової культури. Таке піднесення ми можемо спостерігати серед українців. Якщо впродовж 1860-1870-х рр. українські посли були селянами чи священиками, то в останній третині XIX ст. сеймова діяльність стає прерогативою галицької інтелігенції, а також цілої когорти правників. Виходячи з цього можна однозначно стверджувати про вплив сейму на правосвідомість та правову культуру галицьких українців та поляків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологічною основою дослідження стали праці таких українських та іноземних вчених, як В.Горбатенка, Л.Ілина, В.Костюка, О.Мироненка, Н.Оніщенко, О.Шемшученко, І.Чорновола та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є ступеня впливу конституційного законодавства Австро-Угорщини та системи парламентаризму на рівень правосвідомості та правової культури українського населення Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначаючи рівень впливу нормотворчої діяльності сейму на населення Галичини другої половини XIX – початку XX ст., доцільно визначити зміст поняття правосвідомість та правова культура, а також правомірність використання цих категорій стосовно досліджуваного періоду. Закономірно, що правова культура та правосвідомість формуються у випадку наявності права і законів. На їх рівень, в свою чергу, впливала наявність чи відсутність національної державності ну і суспільно-політичні обставини. Окрім того важливим є взаємовплив звичаєвого та писаного права. При цьому, чим вищий рівень сприйняття звичаєвого (традиційного права), тим може бути вищим рівень правосвідомості.

Причиною цього є те, що традиційне право, являє собою сукупність світоглядних підходів до розуміння права, які залишилися без змін не зважаючи на трансформацію суспільно-політичних, культурних та інших умов [3, с. 59]. Саме врахування світоглядної складової дає можливість прослідкувати еволюцію правосвідомості та правової культури окремого народу на протязі певного історичного етапу. Це відповідає засадам корпоративіського підходу до вивчення правової культури та суспільної правосвідомості.

Як зауважують Н.М.Оніщенко та Ю.С.Шемшученко, право, як складова правосприйняття, тісно пов'язане з буттям, що «функціонує в глибинах життя, рухається у часі і змінюється разом з ним» [8, с. 118]. Для Австро-Угорської імперії, такі зміни відбулися у 1860-х рр. коли утверджувалася система конституціоналізму і відповідно нових правових цінностей. Стосовно українців, то вони не були однаково готові до нових правових реалій, як скажімо поляки, чехи чи угорці. Характерною рисою української правосвідомості середини XIX ст. була певна традиційність та консерватизм, які загалом не виходили за межі властивих для тогочасної Європи соціальних та політичних цінностей.

Для середини XIX ст. було характерним активізація національного чинника, що означувало процес творення національних держав у Європі та усвідомлення національної ідентичності галицьких українців. При цьому, ідентифікація відбувалася на двох рівнях. На першому, простежувалося чітке усвідомлення єдності з українцями Наддніпрянщини, на другому – формування образу галицьких русинів, як безпосередніх спадкоємців давньоруської епохи. Така ідентифікація, на думку Л.Ілина свідчила про наявність у галицьких українців власної цивілізаційної «місії» [3, с. 60]. Об'єднання цих двох рівнів відбулося в останній третині XIX ст., коли в Галичину потрапив «Кобзар» Т.Шевченка, а керівником кафедри української історії у Львівському університеті став М.Грушевський. Саме завдяки старанням останнього, місцеві жителі змінили самоназву з «русини» на «українці».

В умовах утвердження конституційної системи імперії Габсбургів, однією із ключових причин її утвердження було вирішення «національного питання», яке перетворилося в об'єкт внутрішньополітичних відносин і гарантувало збереження централізованої держави. Галичина стала яскравим прикладом того, як в краї, де компактно проживали українці та поляки, імперська влада вдало маніпулювала політичними вимогами українців та поляків з метою дотримання ними чіткої ліберальної ідеології.

Конституційні реформи Австро-Угорщини, не допустили формування серед галицьких українців правового нігілізму, який є ознакою низького рівня правової культури. Реформи в дусі освіченого абсолютизму дозволили залучити широкі суспільні маси до реального управління державою. Закономірно, що створені у кінці XVIII ст. станові сейми були «декораціями» та не відігравали жодної практичної ролі, але вони поклали початок розумінню ідей парламентаризму, системи пасивного і активного виборчого права та ін. Друга половина XIX ст. стала часом становлення галицької правничої школи, що формувалася довкола правничої комісії Наукового товариства ім.Т.Шевченка.

На нашу думку, місце Галицького сейму в процесі формування правосвідомості та правової культури населення, можна прослідкувати в кількох аспектах:

- рівень сприйняття конституційних реформ та подальша боротьбу за реалізацію гарантованих конституцією 1867 р. національно-культурних і політичних прав;
- ставлення до сейму, як інституту політичної влади та складової загальної системи парламентаризму імперії Габсбургів;

- еволюція українських політичних угруповань та переорієнтація суспільства з русофільської у народовську течії, що мало наслідком формування української політичної еліти в Галичині;

- поширення через тогочасну пресу змісту сеймових дебатів, що формувало у суспільства думку про важливість цього представницького органу влади.

Характеризуючи кожну із цих складових, слід відзначити, що протягом другої половини XIX – перших десятиліть XX ст., вони еволюціонували та трансформувалися, а також тісно взаємоперепліталися.

У перші роки після створення, діяльність сейму не характеризувалася активною нормотворчою діяльністю, але загострила увагу суспільства на його роботі. Вирішення українсько-польського протистояння перенеслося у стіни сейму, яке стало основою галицької системи парламентаризму, оскільки формально починалося в процесі виборчої кампанії і тривало в процесі нормотворчої діяльності [3, с. 60]. Заперечення поляками національної, культурної та політичної окремішності українців стало передумовою численних дебатів та дискусій. Національна і культурна самоідентифікація, які на практиці реалізовувалися через забезпечення конституційного права на рівноправний статус рідної мови і системи шкільництва, на межі XIX-XX ст. стали основою ідеї відродження національної держави. На користь українців був той факт, що ст. 2 австрійської Конституції від 21 грудня 1867 гарантувала рівність усіх народів імперії [4].

Варто зауважити, що протягом перших каденцій сейму інтерес до нього у суспільства був дуже високим, що можна пояснити, як надією на вирішення цілої роду нагальних питань, не тільки національного, але перш за все соціально-економічного характеру та поширення ідей «політичного романтизму». Останній розумівся як критерій переконання про можливість впливу на суспільно-політичну ситуацію в краї зокрема і імперії в цілому [2, с. 61].

На початку 80-х рр. XIX ст. інтерес до сейму в середовищі галицького суспільства змінюється. Це було обумовлено кількома причинами. По-перше, протистояння русофілів та народовців завершилося перемогою останніх, які не мали широкої суспільної підтримки, оскільки попри загальне ліберальне ставлення до імперської влади, широко відстоювали ідею українсько-польського порозуміння. По-друге, польська адміністрація краю вдавалася до активних і жорстких фальсифікацій під час виборчих кампаній, наслідком яких були численні людські жертви, а також мінімальне представництво українців у сеймі. По-третє, основні дебати у сеймі точилися довкола українсько-польського протистояння, тоді, як господарські та соціальні питання не обговорювалися.

Тільки після створення перших політичних партій у 1890-х рр. можна говорити про формування чітких теоретико-правових уявлень про державу, як вираз національної самоідентифікації. До того часу, політичні погляди галицьких українців не мали системного характеру, а були ситуативними. Створена у 1890 р. Русько-українська радикальна партія, також не мала чіткої програми, що передбачала б створення окремої, національної української держави. Традиційні для Галичини ідеї лібералізму, в ній тісно перепліталися з соціалістичними ідеями М. Драгоманова.

Власне з іменами Ю. Бачинського, І. Франка, М. Павлика та ін. відомих громадсько-політичних діячів кінця XIX – початку XX ст. і пов'язується процес формування української національної еліти. Буде неправильно віднести до категорії галицької еліти виключно ту, що обиралися депутатами сейму чи імперського парламенту. Окремі з відомих галицьких правників і лідерів громадської думки свідомо відмовлялися від сеймової діяльності, вказуючи на заангажованість цього органу народовладдя та засилля поляків, які перешкоджали реалізації українських внесків, а підтримували тільки ті, які не суперечили концепції польської «органічної праці».

Цікавою з поміж названих, видається постать Ю.Бачинського, який саме у 1890-х рр. починає свою активну політичну діяльність будучи студентом Львівського університету. У 1895 р., за довго до опублікованої М. Міхновським «Самостійна Україна», саме Ю. Бачинський, видав брошуру «Україна irredenta», в якій вперше в новітній історії політичної думки України обґрунтував ідею створення самостійної української соборної держави [2, с. 61]. В основі запропонованої ним концепції була теза: «Вільна, велика, незалежна, політично самостійна Україна – одна нероздільна від Сяну до Кавказу»! [1, с. 97]. Ця ідея, на думку галицького мислителя, мала стати основним вектором й ідеалом розвитку майбутньої української державності.

Відомим громадсько-політичним діячем, який не отримував посольського мандату був М.Павлик. Не відомо, що було причиною його особистого небажання приймати участь у виборчих кампаніях, але можна припустити, що основною передумовою були його радикальні погляди, через, що він зазнавав переслідувань з боку австрійської влади і певний час перебував за кордоном. Постать М.Павлика важлива із огляду на те, що він був одним із лідерів молодого радикального руху, який протистояв як русофілам, так і народовцям і в 1890 р. сформував першу політичну партію на українських землях. Свою активну політичну діяльність він почав на межі 1870-1880-х рр., а його політичні погляди сформувалися під впливом «протистояння» з П.Кулішем, який приймав активну участь у переговорному процесі, що передував політиці «нової ери»

У своїй праці «Народний рух Австро-Угорських Русинів», що була опублікована 1896 р. він відстоює ідеї соборності українських земель, вказуючи, що сто двадцять п'ять років тому «розірвано Галичину з Україною. Найбільша частина русинів – українці лишилась під Росією, а нас Галичан загорнено під Австрію» [7, с. 4]. Ці події він кваліфікував, як «національне лихо» [5]. Цікавим є те, що М. Павлик виступав із гострою критикою Австро-Угорщини, яка своєю політикою спричинила до роз'єднання Галичини, Буковини і Закарпаття, а також зауважував, що не зважаючи на конституційний лад, національні ідеї проникали саме з Наддніпрянщини «хоть вона й була поневолена політично» [7, с. 4]. Причиною таких висловлювань, на нашу думку є вплив ідей М.Дагоманова, а також російських народників, які також відстоювали радикальні методи політичної боротьби. Усі чинники призвели до того, що М.Павлик пройшов еволюцію політичних поглядів від москвофільства і народовства до самостійницьких.

Мабуть найвідомішою фігурою суспільно-політичного життя Галичини досліджуваного періоду, політична свідомість якого сформувалася під впливом нормотворчої діяльності сейму був І.Франко. Власне, І.Франко, будучи активним учасником політичних процесів у Галичині останніх десятиліть ХІХ – початку ХХ ст., брав кілька разів участь у виборчих кампаніях до Крайового сейму та імперського парламенту і програвав їх.

Незважаючи на різносторонні політичні погляди, саме нормотворча діяльність сейму, а також праця Ю.Бачинського «Ukraina irredenta», справили на І.Франка визначальне значення в процесі формування його як сподвижника ідей самостійності. У своїх працях «Ukraina irredenta» (1895 р.) та «Поза межами можливого» (1900 р.), він вказує на необхідність відновлення української державності, зауважуючи, що це є «вияв національного почуття і національної свідомості» [9]. При цьому, ідею боротьби за національну державність він розділяв на два етапи. На першому він говорив про необхідність суспільного усвідомлення самостійності, а на другому – політичного. Окрім того, він не відкидав геополітичного чинника, висловлюючи надію, що «справа ця ввійде на порядок дня політичного життя Європи і не зійде з нього, поки не здійсниться» [6; 9].

Стосовно рівня суспільного сприйняття сейму, то ми погоджуємося з думкою І.Чорновола, що його не просто визначити [10, с. 44]. Причиною цього є те, що про роботу сейму ми можемо судити з досить обмеженого кола джерел: 1) офіційних матеріалів роботи сейму – стенограм, алегатів та ін.; 2) матеріалів тогочасної преси; 3) мемуарів депутатів сейму. Перша група джерел взагалі не може розкривати рівень суспільної активності, за винятком того аспекту, що обсяг та частота ведення стенографічних звітів свідчили не тільки про рівень нормотворчої активності послів, а й про особисте зацікавлення депутатів роботою сейму.

Стосовно матеріалів преси, то вони найбільш повно розкривають рівень суспільного сприйняття сейму. Якщо у 1860-х рр. увага до нормотворчої діяльності сейму була найбільшою, то починаючи із середини 1870-х рр. вона спадає. Причиною цього було, як переформатування українського національного руху, так і зменшення депутатських мандатів. Окрім того, на сторінках тогочасної преси, газет «Слово», «Діло» публікувалися уривки стенографічних звітів, що стосувалися найактуальніших для українців питань, або тих в обговоренні яких приймали участь українські послы.

Висновки. На підставі викладеного можна сформулювати наступні висновки:

- у Галичині другої половини XIX – початку XX ст. відбувався активний процес формування правосвідомості та правової культури населення. Визначальне місце у цих процесах займав сейм, а також виборчі кампанії. Нормотворча діяльність сейму, в питаннях, що стосувалися вирішення національних суперечностей, впливали загалом на галицьке суспільство, визначаючи рівень його правової культури;

- нормотворча діяльність сейму вплинула не тільки на структуру українського національного і політичного руху досліджуваного періоду, а й призвела до формування української національної еліти, з поміж якої виділялися діячі, що не були послами крайового сейму чи імперського парламенту, але активно слідували за їх діяльністю. Постаті М.Павлика, Ю.Бачинського та І.Франка є ключовими для становлення концепції самостійності українських земель;

- сейм, будучи вищим представницьким органом краю перетворився не тільки в місце політичного протистояння між українськими та польськими депутатами, а й став каталізатором національного руху, сприяв формуванню національної політичної еліти, а також зростання рівня правосвідомості та правової культури населення.

Список використаних джерел

1. Бачинський Ю. «Україна irredenta». Берлін: Вид-во української молоді. 1924. XXVI. 237 с.
2. Илын Л.М. Становление системы парламентаризма в Галичине второй половины XIX в. и формирование концепции национального государства. *Legea si Viata. Revistă științifico-practică*. Septembrie, 2017. S. 60-64.
3. Ілин Л.М. Еволюція правосприйняття українців починаючи з середини XIX ст. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія Право. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. Вип. 1 (13). С. 59-64.
4. Конституційний закон про загальні права громадян королівств і земель, представлених в рейхсраті 1867. URL: <http://constituanta.blogspot.com/2011/08/1867.html>.
5. Костюк В. Михайло Павлик і українське питання. *Вісник Прикарпатського університету*. Політологія. 2015. Вип. 9. С. 45-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Polit_2015_9_10.
6. Мироненко О.М., Горбатенко В.П. Історія вчень про державу і право: навчальний посібник. Київ : Академія, 2010. 454 с.

7. Павлик М. Народний рух Австро-Угорських Русинів. Львів, 1896. 63 с.
8. Принципи рівності у праві: теорія і практика: монографія / передмова акад. НАН України Ю.С. Шемшученка; за заг. Ред. Н.М. Оніщенко. К.: Вид-во «Юридична думка», 2014. 380 с.
9. Франко I. Ukraina irredenta. URL: https://library.vspu.edu.ua/polki/franko/statti/Franko_Ukraine_irredenta.pdf.
10. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. 370 с.

References

16. Bachynskiy Yu. «Ukraina irredenta». Berlin: Vyd-vo ukrainskoi molodi. 1924. XXVI. 237 s.
17. Ilyn L.M. Stanovlenie sistemy parlamentarizma v Galichine vtoroj poloviny XIX v. i formirovanie koncepcii nacional'nogo gosudarstva. Legea si Viata. *Revistă științifico-practică*. Septembrie, 2017. S. 60-64.
18. Ilyn L.M. Evoliutsiia pravospriyniattia ukraintsiiv pochynaiuchy z seredyny KhIKh st. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho*. Seriya Pravo. Ivano-Frankivsk: Redaktsiino-vydavnychiy viddil Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho, 2016. Vyp. 1 (13). S. 59-64.
19. Konstytutsiyni zakon pro zahalni prava hromadian korolivstv i zemel, predstavlenykh v reikhsrati 1867. URL: <http://constituanta.blogspot.com/2011/08/1867.html>.
20. Kostiuk V. Mykhailo Pavlyk i ukrainske pytannia. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Politolohiia*. 2015. Vyp. 9. S. 45-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Polit_2015_9_10.
21. Myronenko O.M., Horbatenko V.P. Istoriia vchen pro derzhavu i pravo: navchalnyi posibnyk. Kyiv : Akademiia, 2010. 454 s.
22. Pavlyk M. Narodnyi rukh Avstro-Uhorskykh Rusyniv. Lviv, 1896. 63 s.
23. Pryntsyry rivnosti u pravi: teoriia i praktyka: monohrafiia / peredmovu akad. NAN Ukrainy Yu.S. Shemshuchenka; za zah. Red. N.M. Onishchenko. K.: Vyd-vo «Iurydychna dumka», 2014. 380 s.
24. Franko I. Ukraina irredenta. URL: https://library.vspu.edu.ua/polki/franko/statti/Franko_Ukraine_irredenta.pdf.
25. Chornovol I. Ukrainska fraktsiia Halytskoho kraiovoho seimu. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2018. 370 s.

Надійшла до редакції 13 травня 2019 р.

УДК 340.12+342.56(477)

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19.40-45

СВІТОГЛЯДНИЙ РІВЕНЬ БАЧЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

Рудюк Володимир Сергійович,

аспірант кафедри філософії права юридичної логіки Національної академії

внутрішніх справ, м. Київ, Україна

e-mail: rudyukvolodymyr@ukr.net.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9524-9727>

***Метою та завданням дослідження** є вивчення закономірностей формування світогляду суддів та вітчизняної судової системи в цілому з точки зору філософсько-теоретичних вимірів, а також звичаїв, традицій та ментальності автохтонного населення українських земель.*

***Методика** дослідження включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались методи наукового пізнання: термінологічний, логіко-семантичний, функціональний, системно-структурний, логіко-нормативний.*

***Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що автор за результатами комплексного дослідження філософсько-правових засад формування світогляду сучасного українського судді та вітчизняного судочинства, довів, що в цілому ці засади мають базуватися на визнанні та реалізації принципу верховенства права при поєднанні позитивістського підходу щодо оцінки обставин, які є предметом судового розгляду, з аксіологічним розумінням примату загальноновизнаних людських цінностей (справедливість, свобода, честь та гідність особистості, рівність у правах та перед законом тощо), а також онтологічними вимірами, тобто з урахуванням впливу прийнятого рішення на соціальні, культурні, морально-етичні та інші чинники життєдіяльності соціуму.*

***Результати дослідження** можуть бути використані у правотворчій та правозастосовній діяльності у процесі трансформації вітчизняної судової системи.*

***Ключові слова:** верховенство права, загальнолюдські цінності, мораль, світогляд, справедливість, судова система, трансформація.*

Volodymyr Rudiuk

*postgraduate student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy
of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine,*

e-mail: rudyukvolodymyr@ukr.net.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9524-9727>

WORLDVIEW POINT OF TRANSFORMATION OF JUDICIARY IN UKRAINE

***The purpose** and tasks of the research is to study the patterns of formation of the worldview of judges and the domestic judicial system in general from the point of view of philosophical and theoretical dimensions, as well as customs, traditions and mentality of the autochthonous population of Ukrainian lands.*

***The theoretical basis** of the study consists of the works of prominent philosophers, named and many other specialists in the field of law, analytical intelligence on the history, theory and practice of domestic legal proceedings.*

The research methodology includes a comprehensive analysis and synthesis of available scientific and theoretical material and the formulation of relevant conclusions and recommendations. During research, methods of scientific knowledge were used: terminological, logical-semantic, functional, system-structural, logical-normative.

The article focuses on the fact that in the phenomena associated with European integration processes taking place in the judges' personal and psychological structures, the expansion of the worldview, adjustment and overcoming of stereotypes, transformation of values, development and improvement of behavioral competencies are of particular importance.

Another important issue related to the transformational processes of domestic legal proceedings is the formation of a judicial corps on the basis of open, competitive access to the profession of judge and judicial position, elimination of subjective, first of all, political, influences on this process. Openness to the public of information about a judge, including his declaration, will help to establish his compliance with the requirements of integrity and moral stability, as well as ethical standards established by the Code of Judicial Ethics.

Thus, the author points out, the current issue of overcoming the rudiment of Soviet legal proceedings is one of the steps, starting with a real judicial reform, whose success is fully dependent on a qualitative change in the worldview as a professional legal community and society as a whole. That is, the formation of a highly professional core of specialists in the field of law with a qualitatively new level of legal world outlook, whether the activity should ensure not only the development of legal norms, based on generally accepted international standards, but also observance in the process of law enforcement.

The scientific novelty of the study is that the author, based on the results of a comprehensive study of the philosophical and legal foundations for shaping the outlook of a modern Ukrainian judge and domestic legal proceedings, has proved that in general these principles should be based on the recognition and implementation of the rule of law principle, combined with a positivist approach to appraisal of circumstances, which are the subject of a trial, with the axiological understanding of the primacy of universally recognized human values (justice, freedom, honours and dignity of the individual, equality in the law and before the law, etc.), as well as ontological dimensions, that is, taking into account the influence of the decision on social, cultural, moral and ethical and other factors of the life of society.

The results of the study can be used in law-making and law-enforcement activities in the process of transformation of the domestic judicial system.

Key words: rule of law, universal values, morality, worldview, justice, judicial system, transformation.

Постановка проблеми. У демократичному суспільстві засадничою характеристикою правового світогляду є судова справедливість для кожного громадянина, яка великою мірою залежить від моральних цінностей, якими керуються судді. Саме тому аксіологічні та онтологічні аспекти формування світогляду суддів набувають ключового значення у процесі реформування вітчизняної судової системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У цьому контексті слід відзначити, що названі визначальні аспекти визначення основних напрямів трансформаційних процесів вітчизняного судочинства не оминули увагою у своїх розвідках відомі вітчизняні правознавці. Зокрема, слід відзначити роботи: Р.Арцішевського, Б.Антоненка, Б.Бабія, С.Батрина, Т. Бачинський, Л.Гуменюка, Л.Дем'яненка, М.Дмитровської, В.Корецького, В.Капітона, В.Коробки, В. Косенка, М.Костицького, Є.Краснова, Л.Кривеги, Н.Кушакової-Костицької, Л.Лазебного, І.Латишевського, М.Мельника, В.Овчиннікова, М.Оніщука, П.Рабіновича, Б. Рibaкова, М. Сегала, О.Скакун,

В.Тація, В.Тертишника, О.Філатова, О.Цимбрівської, М.Шварца, О.Щербанюк, Л.Юзькова, О.Ярмиша та багатьох інших.

Результати вивчення цих наукових праць вказують, що, не зважаючи на різні підходи до розуміння ключових питань, пов'язаних реформування системи правосуддя в Україні, в наукових колах існує консенсус щодо визнання залежності її майбутнього від якості базових принципів, що будуть закладені у світогляд кожного судді та судової влади в цілому. Водночас, варто зазначити, що окремі аспекти судової діяльності у контексті філософського обґрунтування наявності системного зв'язку між світоглядом судді та процесом формування його правового мислення, з урахуванням традицій, звичаїв та ментальності автохтонного українського народу, на наш погляд, все ще полишається малодослідженими.

Теоретичну базу дослідження складають праці видатних філософів, названих та багатьох інших фахівців у галузі права, аналітичні розвідки щодо історії, теорії та практики вітчизняного судочинства.

Постановка завдання. Метою та завданням дослідження є вивчення закономірностей формування світогляду суддів та вітчизняної судової системи в цілому з точки зору філософсько-теоретичних вимірів, а також звичаїв, традицій та ментальності населення українських земель.

Методика дослідження включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались методи наукового пізнання: термінологічний, логіко-семантичний, функціональний, системно-структурний, логіко-нормативний.

Виклад основного матеріалу. Визначення напрямів трансформації національної судової системи, як невід'ємної складової загальної правозастосовної системи залежить від домінуючого в суспільстві світоглядного ідеологічного підходу до розуміння загальнолюдських цінностей (аксіологічний вимір), а також економічних, соціальних, політичних та інших чинників (онтологічний вимір). Значним чином формування правового світогляду також залежить від рівня особистої та суспільної правової культури, правової свідомості кожного представника правозастосовних органів та інститутів громадянського суспільства

Роздумуючи над сутністю світогляду як філософської категорії та соціального феномену, І. Кант у своїй книзі «Критика чистого розуму», зокрема, писав що слово «світ» у трансцендентальному сенсі означає абсолютну тотальність сукупності існуючих речей»[4, с. 259]. Світ, - на думку видатного філософа, - оскільки він має бути відповідним усім моральним законам(яким він може бути відповідно до свободи розумних істот і яким він повинен бути за необхідними законами моральності), слід називати моральним світом[4, с. 458].

Наявність безпосереднього зв'язку між світоглядом і мораллю, визнавав й Г. Гегель, який зазначав, що світогляд в уявленні про моральне самоусвідомлення складається з двох аспектів — чистий обов'язок і реальність, які утверджені в одній єдності, а отже, «і те, і те утвердження слід розуміти не як щось сутнє в собі і для себе, а як моменти, що існують та, в уявленні, властивому абсолютній сутності, не суперечить моральності» [2, с. 419]. Виходячи з цього Г.Гегель робить висновок, що моральний світ, розірваний на цьогобічність і потойбічність, і моральний світогляд — це «форми духу, їхні рух і повернення у просте для-себе-сутнє «Я» розвиватимуться, і з них як їхня мета і результат постане реальне самоусвідомлення абсолютного духу» [2, с. 304].

Натомість, серед сучасних фахівців у галузі філософії права питання, пов'язані з науковим підходом до визначенні сутності і змісту поняття «світогляд», на цей час лишаються дискусійними.

Так, у колективній монографії за редакцією професора В.Капітона зазначено, що термін «світогляд», який ввів у загальнонавчаний лексикон І.Кант, не потрібно розуміти буквально, як систему поглядів на світ — це споглядальне, просвітницьке тлумачення. А світогляд — «це система

принципів і знань, ідеалів і цінностей, надій і вірувань, поглядів на зміст і мету життя, що визначає діяльність індивіда чи соціального суб'єкта й органічно включається в його вчинки і форму мислення» [9, с. 6]. Згідно з компонентною структурою світогляду, до його складу належать:

- знання, уявлення, переконання (інформаційно-теоретична складова);
- норми, оцінки, цінності, ідеали (ціннісна складова);
- почуття, емоції, переживання (почуттєво-афективна складова);
- воля, вчинки, програма поведінки (праксеологічна складова) [6, с. 5].

У «Філософському енциклопедичному словнику» за редакцією С.Аверинцева, світогляд визначається як «система уявлень про світ і місце в ньому людини, про відносини людини в ньому, про ставлення людини до дійсності, що оточує її, і до самої себе, а також зумовлені цими уявленнями основні життєві позиції і установки людей, їхні переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації» [11, с. 366].

На мій погляд, орієнтація світогляду на повагу до загальнолюдських цінностей більш повно відображає його сутність у сучасному розумінні, оскільки саме цінності є дуже важливою компонентною світогляду та ключовим фактором, що визначає принципи трансформації вітчизняної судової системи.

У цьому контексті не зайве зосередити увагу на тому, що судові рішення приймається на підставі аналізу фактів, сукупність яких складає основу внутрішнього переконання судді, тобто переконання, яке, у свою чергу, формується під впливом як позитивістського розуміння права, так і його світогляду як такого, що з'єднують ідеологічне розуміння цінностей з діями, що втілюють цю ідеологію у практичну діяльність.

Одним з таких факторів є справедливість, не випадково саме поняття юстиція (*iustitia*) перекладається з латини саме як «справедливість». Як наголошено у цьому аспекті у Рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/ 2004: «у сфері реалізації права справедливості проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, ... справедливе застосування норм права - є передусім недискримінаційний підхід, неупередженість» [8].

Таким чином, в умовах реформування (трансформації) вітчизняної судової системи, осмислення основних засад формування світогляду суддів набуває особливого значення, оскільки дослідження філософсько-правових рефлексій правового мислення суддів, сприятиме розвитку аксіологічних вимірів судочинства, як полягають у втіленні у правове життя ідеалів законності, справедливості та верховенства права. Не менш важливим для визначення напрямів судової реформи в контексті формування світогляду суддів та судочинства у цілому, є також дослідження впливу на діяльність судової системи онтологічних вимірів, тобто соціально-економічних, політичних, культурно-моральних та інших чинників, які визначають буття суспільства.

У явищах, пов'язаних з євроінтеграційними процесами, що відбуваються в особистісно-психологічних структурах судді, особливого значення, як слушно зауважує вітчизняний фахівець у галузі державного управління О.Акімов, набувають розширення світогляду, корегування та подолання стереотипів, трансформація цінностей, розвиток й удосконалення поведінкових компетенцій [1, с. 57].

Ще одним важливим питанням, пов'язаним з трансформаційними процесами вітчизняного судочинства є формування суддівського корпусу на засадах відкритого, конкурентного доступу до професії судді та суддівської посади, усунення суб'єктивних, насамперед політичних, впливів на цей процес. На погляд автора, цьому сприятиме вільний доступ до суддівського досьє (досьє кандидата на посаду судді яка згідно з ч. 7 ст. 85 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» є відкритим для загального доступу на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та яке відповідно до ч. 4 цієї ж статті Закону, має містити вичерпні дані інформацію щодо

відповідності судді критерію доброчесності, зокрема, відповідність витрат і майна судді та членів його сім'ї задекларованим доходам, у тому числі копії відповідних декларацій, поданих суддею відповідно до цього Закону та законодавства у сфері запобігання корупції[3].

Дійсно, відкритість для громадськості інформації про суддю, у тому числі, його декларації, сприятиме встановленню його відповідності вимогам доброчесності та моральної стійкості, а також етичним стандартам встановленим Кодексом суддівської етики[5].

У цьому контексті, на наш погляд, варто взяти до уваги думку американського філософа К. Бурке (Університет м. Чикаго, США), який відносив до тенденцій, що мають згубний вплив на імідж суду, недостатню інформованість громадян про діяльність судової гілки влади [10, с. 205-206]

Таким чином, нині актуальним є подолання рудименту радянського судочинства, одним із кроком до цього є започаткування реальної судової реформи, успіх якої повною мірою залежать від якісної зміни світогляду як професійної юридичної спільноти, так і суспільства загалом. Тобто формування високо професійного ядра фахівців в галузі права з якісно новим рівнем правового світогляду, чи діяльність має забезпечити не тільки розробку правових норм, в основу яких покладено загальновизнані міжнародні стандарти, а й дотримання в процесі правозастосування.

Ідея права, як зазначає у цьому контексті професор С. Максимов, відіграє роль логічно-первинного елемента, істинної основи права, а антологічно-первинним є право в конкретній ситуації, яка може забезпечити справедливість завдяки відношенню взаємного «припущення» що формується на основі двох моментів права: моменту свободи (ідеї права) і моменту рівноваги порядку (правовідносин) [7, с. 187].

Висновки. Філософсько-правові засади формування світогляду сучасного українського судді та вітчизняного судочинства в цілому мають базуватися на визнанні та реалізації принципу верховенства права при поєднанні позитивістського підходу щодо оцінки обставин, які є предметом судового розгляду, з аксіологічним розумінням примату загальновизнаних людських цінностей (справедливість, свобода, честь та гідність особистості, рівність у правах та перед законом тощо), а також онтологічними вимірами, тобто з урахуванням впливу прийнятого рішення на соціальні, культурні, морально-етичні та інші чинники життєдіяльності соціуму.

Таким чином світогляд сучасного вітчизняного служителя Феміди – це розумний баланс нормативного регулювання розв'язання суспільних проблем та принципів антропоцентризму, згідно з яким людина є самодостатнім індивідом, цінність свободи та автономії якого є пріоритетною.

Список використаних джерел

1. Акімов О. О. Професійна діяльність державних службовців в умовах євроінтеграції України: питання формування психологічної готовності: монографія. К. Центр учбової літератури, 2014. 176 с.
2. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу. - пер. з нім. П. Тарашук. К: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2004. 548 с.
3. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII (Редакція від 05.08.2018). *Відомості Верховної Ради України*, 2016, № 31, ст.545.
4. Кант. І. Критика чистого розуму / пер. з нім. І.Бурковського. К.: Юніверс, 2000. 504 с.
5. Кодекс суддівської етики (Затверджено XI черговим з'їздом суддів України 22.02.2013). *Вісник Верховного суду України*. - 2013, № 3, стор. 27.
6. Костицький М. В. Логіка як методологія наукового пізнання (зокрема в правознавстві). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 3–13.

7. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления: монограф. Х., Право, 2002. 327 с.
8. Рішення КСУ від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45, стор. 41, стаття 2975.
9. Світгляд і світлюдини: колективна монографія / за заг. ред. професора В.П. Капітона. Дніпропетровськ: ДДФА, 2008. 240 с.
10. Сучасне управління в суді :навч.-практ. посіб. / відпов. редакц. І. П. Голосніченко, П. Г. Соломон. К.: Юрінком Інтер, 2010. 528 с.
11. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. 2-е изд. М.: Сов. Энциклопедия, 1989. 815 с.

References

1. Akimov O. O. Professional activity of civil servants in the conditions of European integration of Ukraine: issues of formation of psychological readiness: monograph. K.: Center for Educational Literature, 2014 176 pp.
2. Hegel G. V. F. Phenomenology of the spirit. - per. with him P. Tarashchuk. K: A look at Solomiya Pavlychko "Fundamentals", 2004. 548 p
3. The Law of Ukraine "On the Judiciary and Status of Judges" of June 2, 2016, No. 1402-VIII (Revision of 08.05.2018). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2016, No. 31, p.545.
4. Kant. I. Criticism of pure reason / Per. with him I. Burkovskii. K.: Universe, 2000. 504 p.
5. Code of Judicial Ethics (Approved by the XI Regular Congress of Judges of Ukraine, 22.02.2013). *Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*. 2013, No. 3, p. 27
6. Kostytsky M.V. Logic as a methodology of scientific knowledge (in particular in jurisprudence). *Philosophical and methodological problems of law*. 2014. No. 1. P. 3-13.
7. Maksimov S.I. Legal reality: the experience of philosophical reflection: Monograph. X., Pravo, 2002. 327 p.
8. Decision of the KSU vid 2 leaf fallout of 2004 to rock No. 15-pp / 2004. *Official Herald of Ukraine*. 2004. № 45, stop. 41, article 2975.
9. Svitoglyad i svitludini: collective monograph / per zag. ed. Prof. V.P. Caption. Dnipropetrovsk: DDFA, 2008. 240 p.
10. Modern management in the courts: navch.-practical. posib / відпов. edited I. P. Golosnichenko, P. G. Solomon. K .: Lawyer Inter, 2010. 528 s.
11. Philosophical Encyclopedic Dictionary / Editorial: S. S. Averintsev, E. A. Arab-Ogly, L. F. Il'ichev et al. 2nd ed. M .: Owls. Encyclopedia, 1989. 815 p.

Надійшла до редакції 12 квітня 2019 р.

УДК 340.12

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19.46-53

ЗАВДАННЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ ОУН ЯК ОХОРОННОЇ ІНСТИТУЦІЇ

Спосіб Дмитро Павлович,

аспірант кафедри теорії та історії Юридичного інституту Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника, Україна

м. Івано-Франківськ, 76000, вул. Незалежності, 136, кв. 5,

e-mail: dmytro.sposib@gmail.com

Метою дослідження є визначення змісту та особливостей завдань Служби безпеки як охоронної інституції Організації українських націоналістів. **Методика.** Дослідження побудовано на використанні світоглядних, загальнонаукових і спеціально-наукових методів. Структурно-функціональний метод дозволив дослідити структурні елементи охоронної діяльності Служби безпеки ОУН; історико-правовий метод використано для встановлення залежності завдань та функцій СБ ОУН від умов діяльності та зовнішніх викликів. Герменевтичний метод забезпечив вивчення змісту документів, що врегульовували діяльність Служби безпеки Організації українських націоналістів. **Результати.** Виявлено загальні та специфічні завдання, які ставилися перед СБ ОУН за умов відсутності власної держави. Доведено, що ця інституція мала ряд рис, властивих правоохоронним органам з притаманними сутнісними характеристиками, що відрізняють її від інших основних видів діяльності. Найсуттєвіші завдання, характерні для СБ ОУН як охоронної інституції спрямовувалися на захист членів організації. Основними напрямками діяльності була розвідувальна та контррозвідувальна робота, що мала на меті протидіяти ворожій розвідувально-підривній діяльності. Кінцевою метою було створення передумов для створення власної держави в якій ця інституція мала б виконувати функції національної Служби безпеки. **Наукова новизна.** Встановлено, що у результаті специфічних умов СБ ОУН виконувала ряд невласливих їй функцій, передусім судові, що виявлялося у винесенні вироків та проведення пропагандистської роботи. **Практична значимість.** Основні висновки можуть бути корисними для вдосконалення діяльності правоохоронних органів України, а також для поширення правових знань з метою підвищення правової культури населення та працівників правоохоронних органів.

Ключові слова: СБ ОУН, пропаганда, розвідка, контррозвідка, завдання, референт СБ.

Dmytro Sposib

postgraduate of Department of Theory and History of State and Law Educational Scientific

Law Institute of the Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk,

76000, Ivano-Frankivsk, Nezaleznosti Street, 136/5, Ukraine,

e-mail: dmytro.sposib@gmail.com

THE TASK OF THE SECURITY SERVICE OF THE ORGANIZATION OF UKRAINIAN NATIONALISTS AS A SECURITY INSTITUTION

The purpose of the study is to determine the content and characteristics of the tasks of the Security Service as security institutions of the Organization of Ukrainian Nationalists. **The technique.** The study is based on the use of ideological, general scientific and special scientific methods. The structural-functional method allowed to investigate the structural elements of the security activities of the OUN Security Service, the historical-legal method was used to establish the dependence of the tasks and

functions of the Security Service on the conditions of the activity and external calls. The hermeneutic method provided a study of the content of the documents that regulated the activities of the Security Service of the Organization of Ukrainian Nationalists. **Results.** Identified common and specific tasks that were set before the Security Council of the OUN in the absence of its own state. It is proved that this organization had a number of features inherent to law enforcement agencies with intrinsic essential characteristics that distinguish it from other main activities. The essential tasks characteristic of the Security Council of the OUN as a security institution are aimed at protecting members of the organization. The main activities were intelligence and counterintelligence work, which was designed to counteract enemy intelligence and subversive activities. The ultimate goal was to create the prerequisites for creating your own state in which this organization should perform the functions of a national Security Service. **Scientific novelty.** It has been established that as a result of the specific conditions of the Security Council, the OUN performed a number of functions not characteristic of it, primarily the court, which was manifested in sentencing and propaganda work. **Practical significance.** The main conclusions can be useful for improving the activity of law enforcement agencies of Ukraine, as well as for disseminating legal knowledge in order to improve the legal culture of the population and law enforcement officers.

Key words: OUN's Security Service, propaganda, intelligence, counterintelligence, task, the Secret Service employee.

Постановка проблеми. Служба безпеки – державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку країни [11], діяльність якого врегульовується відповідними законами. Завдання цієї структури постійно оновлюються з врахуванням специфіки умов надзвичайних ситуацій певного походження. Ефективна діяльність правоохоронних органів є запорукою стабільного розвитку держави. В окремих умовах на Службу безпеки (далі – СБ) покладаються невластиві їй функції, прикладом чого стала СБ ОУН, яка, за умов відсутності власної держави, діяла як охоронна інституція. Врахування досягнень та прорахунків цієї інституції, правонаступницею якої сьогодні виступає СБУ, корисне в умовах зростання нестабільності у світі і в Україні зокрема, коли постають нові види загроз та форми ведення війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значна кількість праць присвячених СБ ОУН мають історичне спрямування і розкривають діяльність цієї структури у хронологічному та територіальному аспектах. Структура організації, методи та засоби боротьби СБ детально проаналізували Д. Веденєєв, І. Биструхін, Я.М.Антонюк, В.І. Ільницький. Однак нас цікавить правові основи функціонування цієї інституції та особливості реалізації властивих та невластивих їй завдань.

Постановка завдання. Метою наукового дослідження є визначення змісту та особливостей завдань СБ як охоронної інституції ОУН.

Виклад основного матеріалу дослідження. У залежності від місця і ролі правоохоронних органів у системі державного управління визначається зміст, обсяг і форми здійснюваних ними функцій, а також особливості їх правового статусу. Хоча в основу організації, форм та методів роботи СБ ОУН використовувався досвід радянських, німецьких та польських спецслужб, ця інституція мала ряд особливостей, серед яких:

1. Діяльність СБ ОУН регулювалася корпоративними нормами. Здебільшого це були інструкції та накази, видані референтами СБ низовим структурам у яких чітко вказувався виконавець.
2. Неофіційний статус ОУН та його інституцій. Незважаючи на проголошення 30 червня 1941 р. Акту відновлення української державності все ж були нелегальною структурою.

3. СБ виконувала невластиві для правоохоронних органів функції – судові, пропаганда.
4. Структура інституції врегульовувалася приписами, а не законодавчими актами.
5. Відсутність сталого штатного розпису, який визначався потребами організації.
6. Відсутність визнаних та закріплених прав, обов'язків та гарантій.
7. Відсутність чітко визначених строків повноважень.
8. Охорона ідей записаних у програмних документах ОУН та охорона життя членів організації.

9. Відсутність чітко визначених джерел фінансування матеріального забезпечення. Підпільні осередки забезпечували себе власними силами. На відміну від державного фінансування правоохоронних органів СРСР та Німеччини, джерела господарсько-фінансового забезпечення СБ ОУН, як і в цілому українських націоналістів були наступними: підтримка місцевим населенням (основне джерело поповнення), захоплені трофеї (зброя, гроші, продукти харчування, медикаменти тощо), членські внески (від населення, безпосередніх членів), реквізиції, конфіскації, власне виробництво (у міжвоєнний і воєнний періоди), підприємницька діяльність (продаж бофонів) тощо [4, с. 341].

Із березня 1941 року з ініціативи Степана Бандери референтом служби безпеки ОУН став М. Арсенич, а невдовзі отримав призначення керівника Служби безпеки ОУН. Завданнями СБ у той час було:

- протидія діяльності агентів НКВС і гестапо;
- охорона чільних членів ОУН, контроль за дотриманням конспірації, підтримка внутрішньої безпеки, розвідка та контррозвідка;
- організація диверсій, розслідування кримінальних злочинів, скоєних членами бандерівської ОУН;
- вишкіл (навчання) кадрів;
- «розробка мельниківців та інших націоналістичних формувань»;
- пропагандистська діяльність.

З проголошенням відновленої Української держави 30 червня 1941 року СБ ОУН мала стати національною службою безпеки. У інструкції СБ від 1941 р. завданням цієї інституції декларується забезпечення ладу і порядку на території краю та їх підтримання. При цьому основною метою СБ є не знищення ворога, а будівництво власної держави. Ці завдання ставляться на початку радянсько-німецької війни, а отже покладають надії на схвалення німецькою владою утворення української держави [6, с. 47]. Надалі СБ кваліфікувалася як таємна поліція. До її завдань входила політична, господарсько-економічна, загальна розвідка та контррозвідка. Крім того в умовах підпілля СБ здійснювала: 1) охорону устрою та порядку організації; 2) моніторинг ворожого елементу; 3) нейтралізація ворожої для організації діяльності; 4) підготовка умов для майбутньої української держави [3, арк. 288].

Крім того перед СБ ОУН стояли завдання: боротися за здоровий моральний стан в ОУН; протидіяти розвідувально-підривній діяльності ворожих спецслужб та їхньої агентури; дбати про особисту безпеку членів ОУН та охорону її майна; створювати власні позиції «в чужих і ворожих нам середовищах в цілях розвідки, диверсії та провокації». Подібні завдання обумовлювалися значною кількістю агентурного апарату УДБ НКВС, який у січні 1941 року на західноукраїнських землях нараховував близько 22 тисячі осіб [10].

Завдяки організаційним заходам Миколи Арсенича, СБ стала однією з найбільш розбудованих структур ОУН. Організаційна структура СБ ОУН визначалася практичними потребами і будувалася за вертикальною системою. Інституцію очолював шеф Служби безпеки, який по організаційній лінії, підпорядковувався провідникові ОУН. Йому підлягали крайові, окружні, надрайонні, районні та кущові референти. Кожний підрозділ складався з голови

(референта), заступник референта СБ, комендант боївки, 2-3 слідчих, 10-20 бойовиків і навіть архіваріуса. Структура СБ чітко прив'язувалася до територіальних ланок ОУН. Референтури СБ створювалися при всіх рівнях організаційних клітин ОУН, починаючи від Проводу ОУН в Україні і закінчуючи районними проводами. Існувала штатна чисельність референту: над районна мала 22 одиниці гласного складу і 10 жандармів [5, с. 14]. Однак на практиці склад референту не був постійним. Референти СБ здійснювали загальне керівництво діяльністю підлеглих їм референтур, а також займалися так званою оперативною роботою. На референта СБ покладалося завдання дбати про надійну охорону організаційної роботи та її членів; збирання інформації про ворожі сили, що діють на шкоду ОУН; здійснювати їх ліквідацію; проводити розвідку [8, с. 124]. Обласному референту підпорядковувалася боївка СБ як «ліквідуючий чинник». Кримінальними справами СБ мала право займатися лише тоді, коли правопорушник був членом ОУН [2, с. 377].

Обов'язками слідчих було розслідування обставин провалу учасників підпілля ОУН, фактів співпраці місцевих жителів та окремих членів ОУН з органами МГБ. Архіваріуси вели документацію СБ: картотеки агентури МГБ та підозрілих осіб, протоколи допитів та інші документи пов'язані з діяльністю цієї структури. Інформатори СБ при куштових проводах займалися збором інформації про рух підрозділів військ МГБ, поведінку жителів населених пунктів, зустрічі оперативних співробітників МГБ з місцевим населенням тощо. Чисельність таких боївок сягала 12-20 чол., і основним їхнім завданням було протидія терору супроти українців, проведення відплатних протипольських акцій, перевірка колишніх радянських військовополонених, які перебували на цій території, протидія німецькій окупаційній адміністрації тощо. Крім того бойовики займалися охороною криївок, де працювали референти, слідчі СБ чи зберігалися документи. На них також покладалася обов'язок затримання та доставки підозрюваного до місця допиту, а також виконання вироків. У час наближення та проходження лінії фронту СБ займалася «зачисткою території» від заздалегідь виявленої німецької та радянської агентури, шовіністично налаштованих представників з-поміж польського населення чи й просто антиукраїнських елементів. Тим самим створювалася можливість для розгортання масового повстанського руху проти радянської влади [5, с. 15].

Конференція керівників ОУН на початку жовтня 1941 р. ухвалила рішення перевести більшість кадрів у глибоке підпілля і проводити визвольну агітацію серед населення, збирати зброю та готувати військові кадри. Це позначилося на завданнях, які ставилися перед СБ. У інструкції Службі безпеки ОУН (серпень 1942 р.) зазначалося, що її завданням є отримання інформації про: розміщення ворога, його наміри, плани, моральний стан, господарські, політичні і технічно-промислові відносини [6, с. 101].

Різні завдання мали різні підрозділи СБ. Якщо розвідка (офензива) велася з метою отримання відомостей у військовій, політичній, економічній, техніко-промисловій та загальній сферах, для подальшого використання проти ворога. Перед розвідкою СБ ОУН ставилося завдання:

- взяти під нагляд усіх колишніх більшовицьких урядників та комсомольців з чітким зазначенням інформації про їхні висловлювання про ОУН та контакти з більшовиками,;
- збирати детальну інформацію про рух військ (звідки прибуло, чисельність, яка зброя, що робили у цій місцевості, куди відійшли),
- збирати дані про НКВС (точна дата прибуття у село, чисельність, діяльність у селі, скількох людей заарештували з класифікацією за віком, статтю),
- спостерігати за місцевими сексотами (хто доносить, на кого доносить, яку проводять пропаганду);

- охарактеризувати місцеву владу (чи є у селі сільрада, як ставиться до націоналістичного руху, хто з членів сільради є більшовицьким активістом);

- подавати в хронологічному порядку усі події, які сталися на терені розвідника, подавати списки вивезених родин, здійснювати розвідку тих, хто втік з відділів ОУН та якою діяльністю займається, слідкувати за переміщенням невідомих осіб [3, арк. 60].

Водночас різні завдання мала розвідка у відповідності до виду діяльності:

1. Військова розвідка, під час війни, мала на меті отримати потрібні відомості про ворога, для прийняття рішення і забезпечення підготовки і застосування своїх сил.

2. Економічна розвідка досліджувала стан торгівлі, торгівельні та кредитні можливості; протидіяла можливій блокаді торгівлі; вивчення стану харчових запасів; перешкоджання акціям знищення запасів, отруєння худоби.

3. Техніко-промислова розвідка досліджувала фабрики зброї, амуніції, воєнної промисловості; винаходів та технічних вдосконалень; комунікаційних зв'язків, справності залізниць, телефону, телеграфу; розгортання акцій у напрямі дезорганізації промисловості; палення та нищення фабрик та верстатів воєнної промисловості.

Контррозвідка мала, з одного боку, метою вивчити організацію, ціль та методи ворожої розвідки, а з іншого – унеможливити виконання їх завдань та спаралізувати її діяльність [6, с. 102].

Завдання СБ ОУН змінювалися в залежності від періоду та території. Так з 1943 р. з приходом на українські землі радянських військ завданням СБ ОУН було посилити дисципліну, очистити підпілля від впливу радянської агентури, діяльність якої призводила до значних втрат. У «Інформації теренового провідника СБ у терені «Море»» «Чубарика» від 24 грудня 1943 року СБ кваліфікується як організація, яка бореться з політичними ворогами та здійснює нагляд за людьми, які працюють в організації (це робилося з метою виявлення провокаторів), для забезпечення конспірації; навчання людей як вести себе у різних ситуаціях [6, с. 140; 164].

У наказі від 10 вересня 1943 р. референтам СБ військових надрайонів – польові виконавчі відділи СБ військових районів і військових підрайонів мали право винесення смертних вироків ворогам українського народу: комуністам, незважаючи на їхню національність; полякам; всім хто співпрацював з німецькою поліцією, незважаючи на національну належність, а також тим, хто був членом УПА, але співпрацював з ворогами, не виконував наказів УПА або вважався зрадником. Видавати смертні вирoki стосовно тих членів УПА, які порушували порядок і приписи УПА, але їхню діяльність не можна було кваліфікувати як зраду, мав право тільки Революційний трибунал при референтурі СБ ВР [3, арк. 207]. До складу останнього входили: військовий комендант, референти СБ, політичний, господарчий та секретар. Таким чином СБ ОУН отримувала право виконувати функції судових органів влади.

Відповідно до наказу комендантам військових районів від 26.05.1944 р., зважаючи на нові умови, СБ повинна була проводити роботу конспіративно. Обмежувалося виконання смертних вироків. Останні допускалися тільки у тому випадку, якщо доведено вину обвинуваченого. Право вирішувати питання про ліквідацію «ворожого елемента» мали тільки станиці військового району та вищі інстанції. Для покарання не члена ОУН необхідно було скласти протокол слідства, мати постанову революційного суду, підписані комендантом станиці, слідчим та одним членом слідчої групи. Не допускалося застосування колективної відповідальності. Наказом обмежувалися засідки на представників червоної армії та сексотів. Давалося завдання здійснити вишкіл слідчих кадрів [3, арк. 277].

10.05.1944 р. було видано наказ про посилення боротьби з ворожою агентурою. До компетенції СБ відносилися: всі політичні справи; кримінальні справи всередині СБ; кримінальні справи тільки у тому випадку, якщо є наказ теренового провідника; арешт людей; дозвіл на

ліквідацію мав надати вищий провід; здійснювати засідки на НКВД і КДБ, міліцію; здобувати архіви останніх [3, арк. 47].

До важливих завдань СБ ОУН належав вишкіл (навчання) кадрів, передусім майбутніх керівників. Друге завдання – використання всіх корисних для Управління Державної безпеки (створене у Львові, після проголошення незалежності 30 червня 1941 р.) людей [6, с. 99-100].

У інструкції для структур СБ (серпень 1944 р.) вказувалося, що розвідка є таємною армією, яка стежить за ворогом як ззовні, так і всередині держави. До завдань кожного розвідника відносився збір з різноманітних джерел всіх можливих відомостей, перевірка їх на достовірність та оцінка можливості їх використання. Завдання, які ставилися перед розвідниками мали не тільки тактичний, але й стратегічний характер [6, с. 172-173]. Так військовий розвідник повинен був знати не тільки розміщення і військовий план супротивника, але й його військову силу, моральний стан війська.

Завданням низових провідників СБ станом на жовтень 1944 р. було очищення терену від сексотів та провокаторів. Водночас керівництвом СБ ставилося завдання спеціального нагляду над боївками, особливо щодо дисципліни [6, с. 175-176]. «Обіжник для низових структур СБ(ОУН)» спрямовувався на подолання недбалості, недоліків у організації їхньої роботи. Отримання подібного завдання пояснювалося активізацією діяльності радянських спецслужб у напрямі протидії діяльності націоналістичного підпілля, яке кваліфікували за ст.ст. 54¹ «а» або 54¹ «б» та 54¹¹ КК УРСР як «зраду Батьківщині» [7, с. 49].

У звіті керівництва військового надрайону «Скоб» (Рогатинський район Станиславівської області) вказується головна мета «чисток», здійснених СБ у 1944 р.: «1. Ворожий елемент в лісових околицях частиною винищено. В першу чергу винищується польський елемент, на другий план взято німецьких та комуністичних сексотів. 2. Лісові околиці, які мусять бути використані для наших осередків і баз, прочищені у 80 відсотках. 3. Комуністичних сексотів знищено в числі 50 осіб». Таким чином, одним із головних завдань СБ станом на 1944 р. стало забезпечення етнічної монолітності населення «тилових» районів УПА, шляхом очищення від «підозрілого елементу», який міг бути використаний німецькими чи радянськими спецслужбами [9, с. 31].

У «Інструкції СБ про структуру та методи боротьби радянських спецслужб і боротьбу з ними» (жовтень 1944 р.) до завдань СБ ОУН відноситься тотальна боротьба проти НКВД, НКГБ, адміністраторів; унеможливити вербування останніми людей; застосування індивідуального терору; проведення прилюдних мітингів, на яких викривати методи роботи НКГБ; надсилання попереджень сексотам. Оперативна та слідча робота мала спрямовуватися на агентів, які проникли в організацію та резидентів. В організаційній роботі основним завданням було створення картотеки людей заарештованих НКВД; залучення інформаторів; налаштування районне СБ на бойову роботу [6, с. 188-190]. У квітні 1945 р. видано «Наказ референтам СБ» в якому дано завдання перевірити склад боївок, здійснити чистку організації; сумнівних осіб та менш боєздатних відправляти до кущів і відділів. Підняти рівень дисципліни. Членів СБ, які: а) не виконали наказу командира; б) вчинили злочин, що компрометує боївку перед населенням; в) зрадили ідею; г) дезертирували провідник районної організації СБ разом з командиром даної боївки доручалося розстріляти. Крім того на референтів СБ покладалося завдання організувати систематичну виховну працю серед членів боївок. Ще одним напрямом роботи стало організаційні заходи із забезпечення схованками, одягом, запасом харчів [6, с. 199].

СБ займалася також пропагандистською роботою, готуючи відозви, листівки до українського населення, летючки (святкові, пропагандивні, закликаючи до акції). Власне саме ця ділянка роботи займала одне із провідних місць у діяльності СБ ОУН, тому не тільки керівництво але й рядові члени інституції постійно повинні були займатися самоосвітою. З цією метою СБ

видавала відповідні посібники, що давало б змогу протидіяти радянській політичній дезінформації та поширювати українську національну ідею. Ефективність такої діяльності засвідчували радянські спецслужби, а тому передусім намагалися виявити та ліквідувати тих членів СБ ОУН, які відповідали за цю ділянку роботи.

У липні 1946 р. у «Проекті інструкції для підготовки службовців СБ» стверджується, що завдання СБ ОУН визначає характер ОУН, як військово-політичної організації. Маючи за кінцеву мету будівництво власної держави, завдання СБ мали б бути ідентичними завданням міліції, поліції, розвідки та контррозвідки, визначені в інших державах. За умови відсутності власної держави завдання СБ зводилися на той момент до наступних:

- 1) боротися за високий моральний стан Організації та проти ворожої агентури;
- 2) охороняти майно організації від розтрати та знищення та дбати про особисту безпеку членів та їх майна;
- 3) виконувати певні функції судової влади у боротьбі зі шкідливими та ворожими елементами для Організації та українського народу.
- 4) здійснювати політичну, економічну, техніко-промислову та загальну розвідку [6, с. 204-205].

Напрямки роботи в реф. СБ розподілялися по відділам. Ф.Воробець («Верещак») в січні 1946р. дав загальну характеристику роботи СБ РП: «Поліцейсько-виконавчий відділ проводить арешти, охороняє затриманих, розшукує осіб, якими цікавиться СБ, і виконує смертні вироки, які виносить Служба безпеки. Розвідувальний відділ збирає шпигунські дані про військові підрозділи Радянської Армії (РА), війська НКВС, воєнно-стратегічні та інші матеріали, для чого має розвідувальний апарат. Крім цього, цей відділ використовує зібрану іншими підрозділами ОУН інформацію. Відділ контррозвідки цікавиться наявністю в організації «неблагонадійних» елементів, політичними настроями серед місцевого населення, виявляє лояльно настроєних до Радянської влади осіб, а також тих, хто працює в радянських установах...» [1, с. 36]. Основним завданням СБ ОУН(б) після закінчення Другої світової війни було виявлення та знешкодження німецької і радянської агентури, яка прагнула проникнути всередину організації.

Починаючи з весни 1950 року СБ основні зусилля спрямовує на створення автономної системи агентів до яких підбирали лише перевірених людей, що діяли одноосібно. Зв'язок підтримувався лише з безпосереднім керівником, а в разі його смерті він повинен був діяти на свій розсуд. Основні на той час завдання ОУН відповідно до однієї з останніх інструкцій Проводу (від 20 травня 1952 року) були такими:

- 1.Будь якою ціною зберегти кадри Організації для вирішального моменту.
- 2.Припинити всю зовнішню роботу, яка може давати докази та свідчити про наявність Організації в терені.
- 3.Всю енергію спрямувати на внутрішньоорганізаційну роботу - виховання підпільних кадрів, передусім новаків, підшукування нових кадрів серед „легальників”, їх політінформування, виховання та вишкіл, розбудову сітки.
- 4.Підготувати всі клітини до самостійної довготривалої організаційної праці на випадок втрати зв'язку та поінформувати їх про конкретні завдання на випадок війни.
- 5.Забезпечити всіма можливими способами безперервність зв'язку.
- 6.Забезпечити збереження організаційних архівів. Ці завдання передбачали можливість тривалої автономної роботи підпільних осередків і зумовлювали децентралізацію ОУН.

Та все ж це не було основною роботою СБ. Головним завданням було збереження оунівського підпілля.

Стосовно розвідки стверджувалося, що перемогти у війні можливо тільки всесторонньо вивчивши противника. Цьому сприяє власне розвідка та контррозвідка. Ваги надавалося

розміщенню та складу ворожих збройних сил, моральному налаштуванню, планів. Залежно від предмету розвідки вона поділялася на: військову, політичну, економічну, техніко-промислову, загальну. В умовах воєнного часу завданням розвідки є отримання схем нової зброї, головних осередків воєнної промисловості, вузлів комунікації, розміщення генерального та оперативного штабів. Відомості отримували шляхом допитів полонених, вивчення документів, здобутих у ворогів, розвідки артилерією, поштового контролю, дослідження преси [3, арк. 53].

У структурі СБ ОУН діяло два відділи, які відповідно мали різні завдання: 1) розвідувально-інформаційний; 2) поліційно-військовий. До завдань першого входили всебічний збір інформації, що стосувався як діяльності ворожих військ, так і місцевого цивільного населення, а також діяльності своїх працівників, їх моральний стан та стосунки з населенням, недоліки у роботі та їх причини. На основі отриманих даних полі ціно-виконавчий відділ розпочинав справи щодо осіб, щодо яких потрібно було провести розслідування, проводив арешти, конфісковував зброю [3, арк. 266].

Висновки. Отже СБ ОУН можна кваліфікувати як охоронну інституцію, метою якої був члені організації, а окремих випадках і місцевого українського населення, захист від зовнішніх та внутрішніх загроз. Завдання СБУ можна класифікувати за кількома критеріями, а саме: 1) за об'єктами захисту (охорона членів ОУН); 2) у сфері правоохоронної діяльності – розслідування кримінальних злочинів, скоєних членами ОУН; 3) розвідка та контррозвідка; Фактично СБ поєднувала функції поліції та спецслужби, оскільки окрім розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, здійснювала оперативно-розшукові заходи, затримання, збирання, дослідження, перевірку, оцінку та використання доказів, допити, в окремих випадках винесення і навіть виконання вироків. Завдання, які ставилися перед СБ ОУН, обумовлювалося об'єктивними загрозами, які існували на той час на українських землях і давали можливість забезпечити максимальну ефективність діяльності цієї інституції.

Список використаних джерел

1. Антонюк Я.М. СБ ОУН (б) на Волині та Західному Поліссі (1946 – 1951 рр.): монографія. Луцьк, 2013. 270 с.
2. Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб. Нотатки до історії Служби безпеки ОУН. Частина I. *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*. 2000. № 2/4. С. 485–503.
3. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49.
4. Ільницький В. Організація господарського та фінансового забезпечення діяльності карпатського краю ОУН. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич: Посвіт, 2017. С. 340-356.
5. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 23: Золочівська округа ОУН: Документи і матеріали референтури СБ 1944-1951 / Ред. рада: Г. Папакін (співголова), П. Й. Потічний (співголова), Г. Боряк, В. Лозицький, Р. Пиріг, Ю. Шаповал, О. Удод, С. Кокін, М. Посівнич; Упоряд. М. Романюк. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво "Літопис УПА"; Галузевий державний архів СБУ; Служба безпеки України. Київ, 2013. 1320 с.
6. Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр. / упоряд.: О.Є. Лисенко, І.К. Патріляк. К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. 254 с.
7. О квалификации преступлений членов антисоветской организации ОУН: постановление Пленума Верховного суда СССР от 07.08.1944 г № 12/18/у/е // Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика / За ред. Т.В.Малыренко. К.: Юрінком, 1997.

8. ОУН в 1941 році. Документи. В 2-х ч. Ч. 1. / упорядники О.Веселова, О.Лисенко, І.Патріляк, В.Сергійчук. Відп.ред. С.Кульчицький. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. 336 с.
9. ОУН і УПА в 1944 р.: документи і матеріали. В 2 ч. Ч. 1. / упорядники О.Веселова, С.Кокін, О.Лисенко, В.Сергійчук. Відповідальний редактор С.Кульчицький. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. 292 с.
10. Приступ Н., Маковицька С. Агентура з тризубом. *Україна молода*. 2008/ 25 березня. Випуск № 056.
11. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.

References

1. Antoniuk Ya.M. SB OUN (b) na Volyni ta Zakhidnomu Polissi (1946 – 1951 rr.): monohrafiia. Luts'k, 2013. 270 s.
2. Viedenieiev D., Yehorov V. Mech i tryzub. Notatky do istorii Sluzhby bezpeky OUN. Chastyna I. *Z arkhiviv VUCHK, HPU, NKVD, KHB*. 2000. № 2/4. S. 485–503.
3. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. F. 13. Spr. 376. T. 49.
4. Ilytskyi V. Orhanizatsiia hospodarskoho ta finansovoho zabezpechennia diialnosti karpatskoho kraiu OUN. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk*. Drohobych: Posvit, 2017. S. 340-356.
5. Litopys UPA. Nova seriia. – T. 23: Zolochivska okruha OUN: Dokumenty i materialy referentury SB 1944-1951 / Red. rada: H. Papakin (spivholova), P. Y. Potichnyi (spivholova), H. Boriak, V. Lozyskyi, R. Pyrih, Yu. Shapoval, O. Udod, S. Kokin, M. Posivnych; Uporiad. M. Romaniuk. HAN Ukrainy. Instytut ukpainskoi apxeohpafii ta dzhepeloznavstva im. M. C. Hryshevskoho; Bydavnytstvo "Litopys UPA"; Haluzevyi derzhavnyi arkhiv SBU; Sluzhba bezpeky Ukrainy. Kyiv, 2013. 1320 s.
6. Materialy ta dokumenty Sluzhby bezpeky OUN (b) u 1940-kh rr. / uporiad.: O.Ie. Lysenko, I.K. Patryliak. K. : In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2003. 254 s.
7. O kvalyfykatsyy prestuplenyi chlenov antysovetskoi orhanyzatsyy OUN: postanovlenye Plenuma Verkhovnoho suda SSSR ot 07.08.1944 h № 12/18/u/e // Reabilitatsiia represovanykh: zakonodavstvo ta sudova praktyka / Za red. T.V.Maliarenka. K.: Yurinkom, 1997.
8. OUN v 1941 rotsi. Dokumenty. V 2-kh ch. Ch. 1. / uporiadnyky O.Veselova, O.Lysenko, I.Patryliak, V.Serhiichuk. Vidp.red. S.Kulchytskyi. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2006. 336 s.
9. OUN i UPA v 1944 r.: dokumenty i materialy. V 2 ch. Ch. 1. / uporiadnyky O.Veselova, S.Kokin, O.Lysenko, V.Serhiichuk. Vidpovidalnyi redaktor S.Kulchytskyi. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2009. 292 s.
10. Prystup N., Makovytska S. Ahentura z tryzubom. *Ukraina moloda*. 2008/ 25 bereznia. Vypusk № 056.
11. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25 bereznia 1992 r. № 2229-KhII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 27. St. 382.

Надійшла до редакції 13 травня 2019 р.

УДК 340.11

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19.54-62

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ К.ЛЕВИЦЬКОГО В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ЗУНР

Стечишин Алла Василівна,

кандидат юридичних наук, викладач кафедри теорії та історії держави і права

ПВНЗ Університету Короля Данила,

м.Теребовля, вул. Зазамче, 17, Тернопільська область, Україна, 48100,

e-mail: agroprogrester@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8653-3876>

Мета. Метою дослідження є державно-правові погляди та практичні аспекти політичної діяльності К.Левицького в умовах формування та розвитку Західноукраїнської Народної Республіки. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення теоретичного та джерельного матеріалу і подальшого формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Для об'єктивності дослідження, використано комплекс загальнонаукових, спеціально-юридичних, спеціально-історичних та філософських методів наукового пізнання, а також принципів об'єктивності, історизму, системності і всебічності. **Результати.** Масштаб правотворчої діяльності К. Левицького в умовах формування ЗУНР обумовлює виокремлення трьох етапів: підготовчого; функціонального; занепаду. Упродовж підготовчого періоду К. Левицький підготував «Проект реконструкції та відновлення Загальної Української Ради». У своїх працях К. Левицький розробляв питання, пов'язані зі збройним варіанту розвитку подій та закликав до створення власної української армії, основою якою мали стати українці, які служили у лавах австрійської армії. Протягом функціонального періоду він займався правотворчою діяльністю, підготувавши особисто проекти закону про громадянство ЗУНР та земельного закону. В період занепаду, навіть емігрувавши до Відня він продовжив активну політичну діяльність і представляв українську делегацію під час Ризької мирної конференції. **Наукова новизна.** В роботі систематизовано основні державницькі концепції та законодавчі ініціативи К.Левицького в умовах формування національної держави в Галичині після розпаду Австро-Угорщини. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у подальших історико-правових дослідженнях, підготовці спецкурсів.

Ключові слова: державно-правові погляди, законодавчі ініціативи, правотворча діяльність, К.Левицький, Галичина, ЗУНР.

Alla Stechyshyn

candidate of jurisprudence, associate professor, assistant professor of the theory and history of state and law the University of King Danylo,

Terebovlia, street Zazamche, 17, Ternopil region, Ukraine,

e-mail: agroprogrester@ukr.net

STATE-LABOR ACTIVITY OF K. LEVITSKY IN THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT AND DEVELOPMENT OF WUNR

Purpose. The purpose of the study is the state-legal views and practical aspects of the political activity of K. Levytsky in the conditions of the formation and development of the Western Ukrainian

People's Republic. **Method.** The methodology includes a comprehensive analysis and synthesis of theoretical and source material and further formulation of the relevant conclusions and recommendations. For the objectivity of the research, a complex of general scientific, special-legal, special-historical and philosophical methods of scientific knowledge, as well as principles of objectivity, historicism, systemicity and comprehensiveness are used. **Results.** The scale of the law-making activity of K. Levytsky in the conditions of the formation of the ZUNR stipulates the separation of three stages: preparatory; functional; decline. During the preparatory period K. Levytsky prepared a «Project for the reconstruction and restoration of the General Ukrainian Council». In his writings, Levytsky developed issues related to the armed variant of the development of events and called for the creation of his own Ukrainian army, the basis of which were Ukrainians who served in the ranks of the Austrian army. During the functional period, he was engaged in law-making activities, preparing in person drafts of the law on the citizenship of the WUNR and the land law. During the decline, even after emigrating to Vienna, he continued active political activities and represented the Ukrainian delegation during the Riga Peace Conference. **Scientific novelty.** The paper systematizes the main state conceptions and legislative initiatives of K. Levytsky in the conditions of the formation of a national state in Galicia after the collapse of Austria-Hungary. **Practical significance.** The results of the study can be used in further historical and legal studies, preparation of special courses.

Key words: state-legal views, legislative initiatives, law-making activity, K. Levytsky, Galicia, WUNR.

Постановка проблеми. Ім'я К.Левицького завжди асоціюється з державно-правовими концепціями, дослідженням історико-правової спадщини Галичини XIX – початку XX ст. Але, він будучи відомим правником теоретиком, в умовах відродження української державності на західноукраїнських землях спричинився до розвитку Західноукраїнської народної Республіки, став главою першого її уряду. З огляду на це, актуальним є дослідження питання трансформації державно-правових поглядів К.Левицького в умовах його практичної діяльності, як глави виконавчої влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській історико-правовій науці, постаті К.Левицького приділяється надзвичайно багато уваги. Відомими дослідниками його наукової спадщини є Т.Г. Андрусяк, І.О. Андрухів, І.Й. Бойко, О.А. Вівчаренко, О. Власова, В.С. Кульчицький, М.І. Литвин, М.І. Луцький, С.Д. Сворака, Б.Й. Тищик та ін.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці І.Андрухіва, І.Бойка, О.Вівчаренка, В.Ковалика, С.Сворака, Б.Тищика та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є державно-правові погляди та практичні аспекти політичної діяльності К.Левицького в умовах формування та розвитку Західноукраїнської Народної Республіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Масштаб правотворчої діяльності К. Левицького в умовах формування ЗУНР обумовлює виокремлення кількох етапів: підготовчого; функціонального; занепаду.

Ще в умовах Першої світової війни, і російської окупації Галичини, в регіоні активізувалися державотворчі сили. Причин цього було декілька. По-перше, Російська імперія сподівалася приєднати Галичину без будь-яких прав на автономію для українців. На відміну від цього полякам пообіцяли після війни автономію у складі Російської імперії при збереженні єдиної держави, незважаючи на те, що майже вся територія російської частини Польщі була окупована німцями. Наслідком такої політики Росії стало загострення українсько-польських відносин. По-друге, проукраїнські сили Наддніпрянщини проголосивши УНР, дали привід українцям Галичини розпочати роботу по створенню власної держави. Як наслідок, на засіданні Загальної Української

Ради (далі – ЗУР) 28 січня 1916 р. розглядалося питання про західний кордон українських земель в Галичині та на занятих австрійською армією територіях. З метою вирішення цього питання українська делегація 4 та 8 січня 1916 р. зустрілася з прем'єром Австрії К. Штюрком, який запевнив, що австрійський уряд разом із цісарем підтримує ідею утворення окремої української автономії без приєднання цих земель до Польщі [6, с. 92]. Наступним кроком стали збори комітету Української національно-демократичної партії (далі – УНДП) 5–6 квітня 1916 р. під керівництвом К. Левицького, на яких було вирішено з присутніх у Львові членів ЗУР утворити постійну делегацію ЗУР, яка повинна була взяти на себе функцію органу державної влади [7, с. 1]. Державницьку позицію на тогочасний стан українського питання К. Левицький виклав у статті «Сучасне положення української справи», опублікованій у часописах УНДП «Діло» і «Свобода» на початку 1917 р., в якій відзначалося, що розв'язання польського питання поставило на порядок денний і вирішення української проблеми. З метою створення органів державної влади 4 березня 1917 р. К. Левицький підписав «Проект реконструкції та відновлення Загальної Української Ради, складений урядом УНР». Передбачалося, що відновлена ЗУР буде: 1) захищати інтереси всього українського народу; 2) ставити українське питання на міжнародній арені; 3) опікуватися справами українських січових стрільців; 4) працювати над політичною, економічною та культурною відбудовою окупованих територій [16, арк. 3].

Черговим етапом у процесі державотворення стало підписання Брестського мирного договору 11 лютого 1918 р. Після цього, К. Левицький та інші керівники Народного комітету УНДП підписали звернення «До Українського народу Галицької землі», в якому Брестський мир був названий епохальним актом і стверджувалося, що встановлювався мир, який давав українському народу жити «власним життям» [5, с. 1]. На підтримку цього договору 12 лютого 1918 р. у Львові відбулась маніфестація, на якій К. Левицький наголосив, що нова українська держава підтримує закінчення кровавої війни [14, с. 2]. Наступним кроком стало засідання УНР у Львові 14 лютого 1918 р., на якому ставилась вимога утворення українського Коронного краю у складі Австро-Угорської монархії [15, с. 1]. Необхідно зазначити, що Брестський мирний договір мав таємний додаток щодо майбутнього правового статусу Галичини та Буковини у складі Австро-Угорщини. Ним передбачалося, що австрійський уряд розробить проект закону, за яким Східна Галичина буде «злучена з Буковиною в один суцільний, коронний край» [1, с. 36]. Ці наміри представники польської парламентської групи вважали такими, що унеможливляють утворення великої Польщі «від моря до моря» з українською Галичиною, тому Польща почала готувати війська для захоплення інститутів державної влади у Львові та усій Галичині та призначення нової адміністрації. З метою активізації цього процесу 20 лютого 1918 р. на засіданні австрійського парламенту К. Левицький зачитав декларацію від імені української фракції, в якій наголошувалося, що «через Брестський мир політика Австрії дала українському народові право самовизначення на його національній території». У декларації зазначалося, що за умов ігнорування австрійськими урядовцями вимоги щодо автономії Галичини, українці будуть проводити політику об'єднання з УНР [10, с. 89]. У своїй парламентській діяльності К. Левицький відстоював позицію домагання національної автономії та подальшої суверенізації у мирний спосіб на засадах ліберально-демократичного конституціоналізму.

24 березня 1918 р. на таємній нараді українських депутатів імперського парламенту та Галицького сейму обговорювались питання організації національної оборони та створення збройних підрозділів з метою забезпечення набуття незалежності [9, с. 9–10]. У серпні 1918 р. у Львові з ініціативи УНДП відбулися декілька нарад стосовно організації українського війська, забезпечення зброєю та амуніцією, а також створення української адміністрації [9, с. 92]. Наступним кроком стало проведення у приміщенні Народного дому у Львові 22 вересня 1918 р.

віча, на якому К. Левицький виступив із політичною доповіддю, а усі присутні висловились за надання автономії Галичині [3, с. 3]. За твердженням К. Левицького, учасники наради сподівались на добровільну та легітимну передачу влади австрійським урядом у Галичині українцям так само, як цей процес проходив у Празі, Будапешті та в інших частинах імперії. Аналіз архівних матеріалів показує, що між очолюваним К. Левицьким Народним комітетом УНДП, з однієї сторони, та УПР з іншої, існували розбіжності щодо розв'язання проблеми української державності на західноукраїнських землях.

У жовтні 1918 р. австрійський уряд повністю втратив контроль над країною, а політичну владу у Відні більш турбувала доля Австрії, Чехії та Угорщини, ніж України. Фактичним визнанням розпаду Австро-Угорщини стало видання 16 127 жовтня 1918 р. імператором Карлом I маніфесту, у якому він проголосив, що «Австрія волею своїх народів має стати союзною державою, в якій кожне плем'я області, яку займає, творить свій власний державний організм» [12, с. 171]. У маніфесті визнавалося право на «з'єднання польських областей Австрії з польською державою», а про українські вимоги зовсім не згадувалось [4, с. 34].

Таким чином, у період кризи та розпаду Австро-Угорської імперії перед українськими політиками й депутатами постало питання якнайскорішої відділення від монархії легітимним шляхом. Першочерговим було вирішення питання «уконститувати Українську Народну Раду як єдине представництво нашого народу, а також проголосити Українську державу на територіях Східної Галичини, Буковини та Угорської України». Причиною передачі влади українцям стала та обставина, що з Кракова до Львова повинна була приїхати 1 листопада Польська Ліквідаційна Комісія з метою захоплення влади над цілим краєм від імені Польської Республіки.

Початком функціонування ЗУНР можна вважати нараду 18 жовтня 1918 р. у приміщенні Народного дому у Львові за участю депутатів австрійського парламенту та галицького сейму з метою підготувати рішення стосовно всенародних зборів українських представників. Члени наради прийняли «Статут Української Національної Ради», за яким УНРада визнавалася головним законодавчим і виконавчим органом, що мав право представляти інтереси «українського народу Австро-Угорської монархії» і від його імені «рішити про державну долю усіх областей, заселених тим народом». В таких умовах 19 жовтня 1918 р. УНРада прийняла у Львові постанову про створення на українських землях Австро-Угорщини Української держави – ЗУНР, яку проголосив на площі Св. Юра у Львові при зібранні значної кількості людей К. Левицький. Одночасно із цим К. Левицький проводив переговори з намісником Галичини генерал-полковником К. Гуйном (1857–1938 рр.) щодо передачі влади українцям [11], але вони ні до чого не привели. Результатом цих перемов стало зібрання делегації Української Національної Ради, яка заслухала звіти комісій військової і народної оборони. Учасники наради прийшли до висновку стосовно 128 негайного зайняття Львова з причини того, що поляки вирішили також це зробити і приєднати Галичину до Польщі.

З метою виконання цього рішення УНР 1 листопада 1918 р. постановила зайняти Львів з усіма державними установами, доручивши військове керівництво сотникові Д. Вітовському [9, с. 130-131]. На таке рішення Ради вплинула заява Д. Вітовського про те, що до військового виступу все підготовлене, та якщо це не виконати вчасно, то пізніше може не вдатися з причини появи польських військ.

Внаслідок цих подій 9 листопада 1918 р. К. Левицький був призначений Українською Національною радою головою Ради Державних секретарів, тобто головою уряду ЗУНР, і наступного дня склав присягу на вірність українському народові й державі [17, с. 16–17]. Незважаючи на те, що К. Левицький був одним із лідерів Національно-демократичної партії, у своїй діяльності на посаді голови уряду ЗУНР політик віддавав пріоритет не політичним партіям, а громадянському суспільству у розбудові національної держави республіканського типу і

дотримувався концептуального розуміння державного устрою на засадах ліберально-демократичного конституціоналізму.

Активно включившись в процес державотворення, К.Левицький не припиняв законотворчої діяльності. Він був одним із основних авторів закону, що регулював статус громадянина ЗУНР. Він підготував Закон «Про право громадянства», який складався із 9-ти параграфів та регламентував процес отримання громадянства, особами які проживали на території ЗУНР. Так, згідно § 1 особи, які бажали стати громадянами, повинні були до 20 травня 1919 р. написати заяву, а у разі її відсутності вони вважалися громадянами іншої держави. Як вказувалось в § 2, особи, які мали громадянство на Придніпрянській Україні, мали право на громадянство в ЗУНР. Закон встановлював термін проживання – п'ять років для отримання права на громадянство на території ЗУНР для осіб без громадянства чи тих, хто мав таке право в іншій державі. Вирішення цього питання покладалось на секретаріат, а в разі відмови особа мала право звернутися до Відділу Української Національної Ради. Закон передбачав у § 5 необхідність виконувати свій громадянський обов'язок усіх пересічених громадян ЗУНР, навіть у разі отримання громадянства іншої держави. Як вказувалось в § 6, заяви стосовно громадянства повинні складатися усно або письмово та подаватися до місцевих органів державної влади.

Таким чином, цей нормативно-правовий акт створював законодавчі умови отримання громадянства у перехідний період між австрійським пануванням та створенням незалежної української держави.

Завершальний етап, етап занепаду розпочався із агресивної війни Польщі проти ЗУНР. Ми підтримуємо висновок І. Бойка, що поляки, ще з часів Польського Королівства та його експансії проти Галицько-Волинської держави, не припиняє спроби анексувати Східну Галичину [2, с. 103].

Власне, 21 листопада 1918 р. стало зрозуміло, що польські підрозділи намагаються оточити Львів з усіх сторін. Українське військо не було в змозі дати полякам відсіч, тому уряд ЗУНР та члени УНРади були змушені залишити Львів та виїхати до Тернополя [8, с. 279]. На новому місці керівництво ЗУНР не вдалося налагодити ефективну роботу, якою відрізнявся львівський період, і у його діяльності розпочалися збої та навіть припинення функціонування окремих департаментів. Причина полягала у тому, що не були перевезені усі необхідні документи, не усі члени уряду переїхали до Тернополя, а їхня відсутність гальмувала роботу. Незважаючи на ці складнощі, у тернопільський період проводились успішні переговори делегації ЗУНР з урядом Директорії у Фастові, де 1 грудня було підписано попередній договір про 134 об'єднання «в одну велику державу» УНР і ЗУНР. Остання зберігала за собою право на територіальну автономію у складі УНР як Західна область Української Народної Республіки (ЗОУНР) [13].

На початку січня 1919 р. майже усі державні установи ЗУНР переїхали з Тернополя до Станіслава, який стає новою столицею республіки до червня 1919 р. Парламентська діяльність розпочалась 2 січня 1919 р. проведенням сесії, на яку прибули понад 140 депутатів (виключно українців), оскільки національні меншини (польська та єврейська) не обрали своїх представників до Ради. 4 січня 1919 р. було затверджено склад нового уряду, сформованого С. Голубовичем, до якого увійшли І. Макух, А. Артемович, І. Мирон, М. Козаневич, Д. Вітовський, О. Бурачинський, М. Мартинець, В. Панейко, Л. Цегельський. Трагічний перебіг подій дуже вплинув на К. Левицького, тому він прийняв рішення відмовитись від посади прем'єр міністра ЗУНР. Незважаючи на цю обставину К. Левицький, перебуваючи у Станіславі, приймав участі в засіданнях УНРади, займався справами партії, «Крайового Союзу Кредитового» та кооперативним рухом. Наближення польських військ до Станіслава призвело до того, що уряд на початку червня 1919 р. переїжджає до Кам'янця-Подільського, до якого також їде К. Левицький. Влітку 1919 р. складається критична ситуація навколо ЗУНР, на яку, з однієї сторони, вели наступ більшовики, з

іншої – поляки, а з півдня – румуни, тому уряд ЗУНР змушений перейти за Збруч на Наддніпрянську Україну, а К. Левицький емігрує до Відня. У жовтні 1919 р. ЗУНР змушений був перебрatisя до Відня, де було сформовано третій уряд, у якому К. Левицькому диктатор Є. Петрушевич запропонував посаду уповноваженого в справах преси й пропаганди, а згодом і уповноваженого секретаря закордонних справ. Він прийняв цю пропозицію з причини того, що розумів необхідність підтримки уряду ЗУНР в таких складних умовах.

Навіть перебуваючи в еміграції, К. Левицький не припиняв роботу по забезпеченню міжнародної підтримки українців. Він був офіційним представником уряду ЗУНР на мирних переговорах у Ризі. Там він зустрічався з представниками УРСР та РСФСР з метою домогтися створення автономної української держави. Офіційною датою закінчення діяльності уряду ЗУНР стало створення ліквідаційної комісії, яка розпустила уряд та почала опікуватись майном та архівними матеріалами. З метою підтримки українців К. Левицький створив у 1923 р. у Відні «Комітет західноукраїнської еміграції», який надавав юридичні послуги українцям та захищав їх інтереси в судах.

Висновки. Таким чином, саме з періодом функціонування ЗУНР пов'язаний час найбільшої правотворчої та державницької діяльності К. Левицького. Саме за його ініціативою та за участю українців-депутатів австрійського парламенту і Галицького сейму 18 жовтня 1918 р., було скликано форум для визначення процедури передачі влади в Галичині українцям. Власне К. Левицький за результатами форуму підготував «Статут Української Національної Ради», за яким цей представницький орган українського народу в Австро-Угорській імперії визнавався головним законодавчим і виконавчим органом. Наслідком цих подій стало призначення 9 листопада 1918 р. К. Левицького Українською Національною радою Головою уряду ЗУНР та складання ним присяги на вірність українському народові і державі. У цей історичний період К. Левицьким був підготовлений закон «Про право громадянства», який регламентував процес отримання громадянства особами, які проживали на території ЗУНР. Закон встановлював термін проживання п'ять років для отримання права на громадянство на території ЗУНР для осіб без громадянства чи тих, що мали таке право в іншій державі.

Список використаних джерел

1. Андрухів І.О., Сворак С.Д., Ковалик В.В. Кость Левицький: політик, громадський діяч, правник (1859-1941): монографія. Надвірна: Надвінян. друк. 2009. 104 с.
2. Бойко І.Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349-1569 рр.). Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 628 с.
3. Вічевий тиждень Рудечина. Яворів. Коломия. Українське слово. Львів, 1918. 22 вересня. Ч. 217. С. 19–25.
4. Грушевський М. С. Історія України-Русі : в 11 т., 12 кн. К.: Наук. думка, 1994. Т. 2 : XI–XIII в. 640 с.
5. До Українського народу Галицької землі. Українське слово. 1918. 18 лютого.
6. З австрійсько-української політики у час світової війни. Об'єднання неперіодичні. Збірники статей на теми політичні, економічні й культурні. К. 1., Листопад 1924. Відень, 1924. 96 с.
7. З Народного Комітету. Свобода. Львів, 1916. 15 квітня.
8. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Документи і матеріали: у 5-ти томах 8-ми книгах / Укладачі: О. Ю. Карпенко, К. П. Мицан. Івано-Франківськ, 2001–2013. Том 2. Державотворчі й адміністративноорганізаційні процеси/ Укладачі: О. Ю. Карпенко, К. П. Мицан. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. 712 с.

9. Левицький К. Великий зрив (до історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). Львів, 1931. (репринтне видання). Нью-Йорк. 1968. 150 с.
10. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни. З ілюстраціями на підставі споминів і документів. Ч. 1. Львів, 1929. 285 с.
11. о. Ізидор Сохоцький. Будівничі новітньої української державности в Галичині. Д-р Кость Левицький // Історичні постаті Галичини XIX–XX ст. *Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства*, Ч. 8. Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1961. С.137-138. 247 с.
12. Стахів М. Західна Україна та Політика Польщі, Росії і Заходу (1772– 1918). Т. 2. Скрентон, 1958. 224 с.
13. Тищик Б.Й. Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. Коломия, 1993. 120 с.
14. Українське слово. 1918. 12 лютого.
15. Українське слово. 1918. 14 лютого.
16. ЦДАВО. Ф. 2192 (Диктатор Західної Облaсті Української Народної Республіки м. Чортків і м. Кам'янець-Подільськ). Оп. 1. Спр. 9 (Проект реконструкції та відновлення Загальної Української Ради, складений урядом УНР. (10 лютого 1917 р. 4 с.)). Арк. 2.
17. Чубатий М. Державний лад на Західній облaсти Української Народної Республіки. Лв., 1921. С. 16–17.

References

1. Andrukhiv I.O., Svorak S.D., Kovalyk V.V. Kost Levytskyi: polityk, hromadskyi diiach, pravnyk (1859-1941): monohrafiia. Nadvirna: Nadvinian. druk. 2009. 104 s.
2. Boiko I.I. Orhany vlady i pravo v Halychyni u skladi Polskoho Korolivstva (1349-1569 pp.). Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2009. 628 s.
3. Vichevyi tyzhden Rudechyna. Yavoriv. Kolomyia. Ukrainske slovo. Lviv, 1918. 22 veresnia. Ch. 217. S. 19–25.
4. Hrushevskyi M. S. Istoriiia Ukrainy-Rusi : v 11 t., 12 kn. K.: Nauk. dumka, 1994. T. 2 : XI–XIII v. 640 s.
5. Do Ukrainskoho narodu Halytskoi zemli. Ukrainske slovo. 1918. 18 liutoho.
6. Z avstriisko-ukrainskoi polityky u chas svitovoi viiny. Obiednannia neperiodychni. Zbirnyky statei na temy politychni, ekonomichni y kulturni. K. 1., Lystopad 1924. Viden, 1924. 96 s.
7. Z Narodnoho Komitetu. Svoboda. Lviv, 1916. 15 kvitnia.
8. Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika. 1918-1923. Dokumenty i materialy: u 5-ty tomakh 8-my knykh / Ukladachi: O. Yu. Karpenko, K. P. Mytsan. Ivano-Frankivsk, 2001–2013. Tom 2. Derzhavotvorchi y administratyvnoorhanizatsiini protsesy/ Ukladachi: O. Yu. Karpenko, K. P. Mytsan. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2003. 712 s.
9. Levytskyi K. Velykyi zryv (do istorii ukrainskoi derzhavnosti vid bereznia do lystopada 1918 r. na pidstavi spomyniv ta dokumentiv). Lviv, 1931. (repyrntne vydannia). Niu-York. 1968. 150 s.
10. Levytskyi K. Istoriiia vyzvolnykh zmahan halytskykh ukrainsiv z chasu svitovoi viiny. Z iliustratsiiamy na pidstavi spomyniv i dokumentiv. Ch. 1. Lviv, 1929. 285 s.
11. о. Izydor Sokhotskyi. Budivnychi novitnoi ukrainskoi derzhavnosti v Halychyni. D-r Kost Levytskyi // Istorychni postati Halychyny XIX–XX st. Naukove tovarystvo im. Shevchenka. Biblioteka ukrainoznavstva, Ch. 8. Niu-York, Paryzh, Sidnei, Toronto, 1961. S.137-138. 247 s.

12. Stakhiv M. Zakhidna Ukraina ta Polityka Polshchi, Rosii i Zakhodu (1772– 1918). T. 2. Skrenton, 1958. 224 s.

13. Tyshchuk B.I. Vivcharenko O.A. Zakhidnoukrainska Narodna Respublika 1918–1923 rr. Kolomyia, 1993. 120 s.

14. Ukrainske slovo. 1918. 12 liutoho.

15. Ukrainske slovo. 1918. 14 liutoho.

16. TsDAVO. F. 2192 (Dyktator Zakhidnoi Oblasti Ukrainskoi Narodnoi Respubliky m. Chortkiv i m. Kamianets-Podilsk). Op. 1. Spr. 9 (Proekt rekonstruktsii ta vidnovlennia Zahalnoi Ukrainskoi Rady, skladenyi uriadom UNR. (10 liutoho 1917 r. 4 s.)). Ark. 2.

17. Chubatyi M. Derzhavnyi lad na Zakhidnii oblasti Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. Lv., 1921. С. 16–17.

Надійшла до редакції 15 травня 2019 р.

УДК 340.12(477.83/86) "1861-1918"

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19.63-70

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕПУТАТІВ ГАЛИЦЬКОГО КРАЙОВОГО СЕЙМУ ТА ЇХНІХ ОБ'ЄДНАНЬ (1861-1918 РР.)

Федик Лідія Богданівна,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права

Університету Короля Данила,

м. Івано-Франківськ, вул. Коновальця, 35, 76018, Україна

e-mail: lidiia.fedyk@iful.edu.ua

ORCID 0000-0003-2033-8087

Мета. Метою роботи є аналіз, на основі узагальнення нормативно-правових актів другої половини XIX – початку XX ст., правового статусу послів Галицького крайового сейму та його елементів в умовах правової системи Австро-Угорщини. **Методика.** Методика ґрунтується на об'єктивному та всебічному аналізі суспільних явищ та інститутів політико-правового характеру. **Методи.** Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: системний метод, який дозволив комплексно проаналізувати нормативні документи, що стосуються правового статусу посла; методи аналізу та синтезу, які використовувалися при характеристиці основних прав та обов'язків послів Галицького сейму. **Результати:** в процесі дослідження визначено, що правовий статус послів у Австро-Угорській імперії чітко врегульовувався рядом законодавчих актів, які гарантували депутатську діяльність: можливість бути обраним, сприятливі умови для безперешкодного і ефективного здійснення їх прав та обов'язків; можливість надавати пропозиції та працювати у комісіях. Щоправда не було передбачено будь-якої відповідальності депутатів перед виборцями, що децю обмежувало ефективність роботи послів. **Наукова новизна.** В процесі дослідження розкриті особливості правового статусу посла Галицького сейму, що знайшло відображення у його повноваженнях та формах діяльності. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути корисними у подальших дослідженнях загальнотеоретичних проблем, пов'язаних з організацією та діяльністю парламентських інститутів.

Ключові слова: посол, правовий статус, запити, Галицький крайовий сейм, повноваження.

Lidiia Fedyk

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of

Theory and History of State and Law of the King Danylo University,

street. Konovalets, 35, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine,

e-mail: lidiia.fedyk@iful.edu.ua

LEGAL STATUS OF DEPUTIES OF THE GALICIAN REGIONAL SEJM AND THEIR ASSOCIATIONS (1861-1918 YEARS)

Purpose. The aim of the work is to analyze, on the basis of a generalization of the legal acts of the second half of the XIX – beginning of the twentieth century, the legal status of the deputies of the Galician Regional Sejm and its elements in the legal system of Austria-Hungary. **Methodology.** The methodology is

based on an objective and comprehensive analysis of social phenomena and institutions of a political-legal nature. **Methods.** In the course of the study, the following methods of scientific knowledge were used: a systematic method that allowed a comprehensive analysis of the regulatory documents relating to the legal status of the deputy; methods of analysis and synthesis, which were used in the characterization of the basic rights and duties of deputies of the Sejm. **Results.** The study determined that the legal status of deputies in the Austro-Hungarian Empire was clearly regulated by a number of legislative acts guaranteeing deputy activities: the opportunity to be elected, favorable conditions for the smooth and effective exercise of their rights and obligations; opportunity to submit proposals and work in commissions. True, no responsibility of the deputies to the voters was provided for, which somewhat limited the effectiveness of the work of the deputies. **Scientific novelty.** In the course of the study, the peculiarities of the legal status of the Ambassador of the Galician Regional Sejm were revealed, which was reflected in his powers and forms of activity. **Practical significance.** The results of the study may be useful in further studies of general theoretical problems related to the organization and activities of parliamentary institutions.

Key words: deputy, legal status, inquiries, Galician Regional Sejm, powers.

Постановка проблеми. Урегульованість правового статусу депутата є гарантією виконання ним повноважень та здійснення ефективної законодавчої діяльності. Тому одним із важливих завдань держави є створення цілісного та узгодженого комплексу прав та обов'язків, що складають основу правового статусу депутата. Водночас, оскільки формування правового статусу є не одномоментним актом, а перебуває у процесі постійного розвитку, важливо враховувати фактори, які здійснюють на нього вплив. Ці фактори визначаються середовищем функціонування суб'єкта в правовій реальності, а також формуються під впливом об'єктивних історичних чинників, які є унікальними для кожного суспільства. Тому врахування досвіду правового забезпечення діяльності депутатів дозволить удосконалити сучасне законодавство у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження спирається на праці провідних сучасних науковців О.Аркуші, А.Баран, Л.Ілина, В.Єрмолаєва, М.Мудрого, І.Чорновола, О.Швагуляк-Шостак, які розглядали окремі аспекти правового статусу послів Галицького сейму у контексті історії Галицького крайового сейму, особливостей виборчого законодавства та законодавчої діяльності українських послів. Дана стаття органічно доповнить дослідження згаданих науковців.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз, на основі узагальнення нормативно-правових актів другої половини XIX – початку XX ст., правового статусу послів Галицького крайового сейму та його елементів в умовах правової системи Австро-Угорщини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правовий статус посла Галицького крайового сейму – це його місце і роль у системі правовідносин як представника народу в парламенті, визначені і гарантовані законами Австро-Угорщини, зокрема його компетенція визначена цісарським дипломом від 20 жовтня 1860 р. До таких правових актів належали «Краєвий статут для Королівства Галичини і Лодомерії разом з Великим князівством Краківським» від 26 лютого 1861 р. (проіснував з незначними змінами аж до розпаду Австро-Угорської імперії у 1918 р.), «Положення про Сейм крайовий Королівства Галичини і Володимирії з Великим Князівством Краківським, прийняте 10 жовтня 1907» [6], «Краєвий статут і виборча ординація законодавства для Королівства Галичини і Лодомерії разом з Великим князівством Краківським» [8] (1870 р.), «Реєстр діяльності Галицького крайового сейму» [7].

У першому розділі крайового статуту «Про репрезентацію краю взагалі» визначався кількісний склад сейму – 150 послів. Впродовж роботи сейму кількість його послів збільшувалася за рахунок розширення представництва окремих курій та вірільних (гарантованих) мандатів.

Так, у 1896 р. було збільшено кількість послів від Львова з чотирьох до шести, Кракова – з трьох до чотирьох, а у 1900 р. до сейму було включено п'ятьох представників 10 міст. У 1896 р. право посольського мандату отримав єпископ краківський, а у 1900 р. – президент академії наук у Кракові і ректор львівської Політехніки. Загалом 1900 р. сейм нараховував 161 посла. Внаслідок роботи комісії для виборчої реформи з 1907 до 1914 рр. було прийнято ухвалу про розширення кількості депутатів до 228, з яких українці могли б отримати 62 мандати [2, с. 38].

Правовий статус зберігався на весь строк дії депутатського мандата.

Послом Галицького крайового сейму міг бути громадянин, який:

- на день виборів досяг тридцяти років;
 - є австрійським громадянином
 - належить до однієї з гмін, в одному із країв, що направляють членів до Державної ради.
- При цьому недостатньо, щоб кандидат у послы жив в одній із таких гмін, але повинен був бути членом однієї з таких гмін.

Обраною не могла бути особа, яка розглядалася судом як марнотратна або божевільна, або у зв'язку з значною заборгованістю її майно було виставлено на аукціон. Крім того, послом не могла бути особа, яка вчинила будь-який злочин або підозрювана у шахрайстві чи крадіжці. Не могли бути обраними і жінки. Депутат, який під час свого депутатства був визнаний судом як марнотратник або божевільний, або депутат, який за якийсь злочин або проступок, або крадіжку чи обман, доведені судом, переставав бути депутатом [5, с. 25].

Послів обирали на шість років. Цей період називався сеймовою каденцією, а період сеймових нарад – сеймовою сесією. Якщо під час сеймової каденції посол помирав, складав мандат, або втрачав його, на його місце обирався новий депутат з тієї самої курії і того самого виборчого округу. Вибраний таким чином посол виконував свої функції до кінця каденції.

Згідно з розділу 5, п.7 «Положення» послы зобов'язані брати участь у всіх обговореннях і роботах Сейму. Повноваження депутатів розпочиналися з моменту затвердження їх обрання на спеціальному засіданні першої сесії новообраного сейму та прийняттям присяги на додержання законів і сумлінне виконання своїх обов'язків. Текст присяги був наступним: «Я як крайовий посол для Королівства Галичини й Володимирії разом із Великим князівством Краківським присягаю Його цісарсько-королівській Апостольській Милості Цісареві на вірність, послух, зобов'язуюсь дотримуватися законності й сумлінно виконувати свої обов'язки. Так мені, Боже, допоможи!» [3, с. 77]. Якщо він не хотів скласти присягу або хотів зробити це з певними зауваженнями і обмеженнями, він не допускався до участі у діяльності Сейму, і втрачав право отримувати платню (устав від 26 лютого 1861 р., № 1) [6, с. 6].

Послы мали право ухвального голосу (тільки особисто) з усіх питань, що виносились на розгляд сейму та сформованих ним органів, правом пропонувати питання до порядку денного сеймових засідань, вносити проекти рішень, заяви від імені виборців. Депутат сейму мав також право на звернення (запити, інтерпеляції) до будь-якої урядової установи й отримання на нього письмової відповіді. Сеймові депутати володіли імунітетом за імперським законом 1861 р. [1, с. 132].

На початку кожної каденції цісар призначав з поміж членів сейму крайового маршалка і його заступника. Маршалком або його заступником міг бути обраним або один із вірилістів або один з обраних послів. Маршалок крайовий і його заступник урядували шість років, якщо були призначені на початку каденції. І до кінця каденції, якщо були призначені впродовж каденції. Маршалок був головою сейму і кураєвого віділу. У кураєвому віділі маршалка заступав член віділу, визначений маршалком.

Посли отримували відшкодування за подорожні витрати з місця, де вони були обрані і щоденну оплату: 5 злотих за кожен день, коли проводилися Сеймові наради і за умови присутності депутата у Сеймі. Така платня була необхідною для того, щоб незаможні послы мали можливість виконувати обов'язки посла, оскільки далеко не кожен з обраних мав можливість за власний кошт їхати на сейм і нести видатки пов'язані з участю у діяльності сейму. Подібна практика застосовувалася також з метою залучення до сейму людей здібних, але незаможних, бо у іншому випадку дозволити собі участь у сеймі могли б тільки заможні верстви населення, які зазвичай не знали потреб бідних верств.

Депутати повинні брати участь в роботі Сейму особисто і не могли відправляти заступників. Їм не дозволялося отримувати вказівки від виборців, тобто інструкції щодо того, як діяти в сеймі. Проте з цього не випливало, що послові не дозволялося прислухатися до побажань виборців, або з ними проконсультуватися, або повідомляти виборців, що відбувається у Сеймі. У результаті виборці могли уникнути вибору депутата, який не піклувався про благо краю, а Сейму поінформованому про потреби краю, простіше було виконувати свої завдання. Отже, як стверджував Л.Боронський, важливо, щоб була закріплена вимога до кандидатів у депутати розповідати виборцям про свої наміри щодо роботи у сеймі, а депутатам, після кожного засідання сейму, звітувати своїм виборцям, що в Сеймі зроблено [5, s. 27].

Під час сеймової сесії посла не можна було арештувати або судити без дозволу Сейму, за винятком випадків, коли депутат спійманий на гарячому. Позитивною стороною такого положення було те, що державні органи не могли під прикриттям кримінального розслідування, заарештувати під час парламентської сесії неугодних депутатів, що могло б провалити корисні рішення для краю, і навпаки ухвалити шкідливі, якщо депутати, які діятимуть проти бажання влади, були б заарештовані у великій кількості. Таким чином, Сейм оцінював, чи це дійсно покарання за поступок винної особи чи просто усунення неугодного посла. Тоді в першому випадку він надавав дозвіл, а у другому випадку не дозволяв, кримінальне розслідування проти посла. Посол не ніс відповідальності ні перед судом, ні перед владою ні за те, що він сказав у Сеймі, ні за те як голосував. Вищезазначені права депутатів називалися недоторканістю депутатів.

Посол мав обов'язок бути обраним до комісії або виконувати будь-яку іншу функцію передбачену нормативними актами. Водночас він мав право вимагати звільнення від вибору до комісії у випадках, передбачених пунктом 25 або з важливих і обґрунтованих причин без додаткового розгляду Сейму.

Посол також мав право на відпустку. Відпустку до восьми днів послам надавав маршал, який повідомляв про це Сейм. На довший термін відпустки могла бути надана лише Сеймом без слухання. У разі хвороби посол повинен був негайно пояснити свою відсутність маршалку, який повідомляв про це Сейму.

Якщо посол був відсутній більше восьми днів без відпустки, або по закінченню відпустки чи хвороби, маршал повинен був одразу ж викликати посла, щоб впродовж восьми днів з'явився і пояснив свою відсутність. Якщо посол такий виклик ігнорував, маршалок був зобов'язаний повідомити про це сейм, який визнавав посла як такого, що вибув з сейму до прийняття наступного рішення з цього питання.

Вибрані послы отримували платню у розмірі 10 крейцерів за кожен день сеймової сесії. Отримання платні розпочиналося з дня відкриття сесії сеймової, якщо посол повідомив про своє прибуття у сеймовій канцелярії і вписав своє прізвище у спеціально виставленому списку.

У випадку, якщо відстрочка сесії тривала довше, ніж 14 днів, отримання платні починалося після скликання Сейму, з дня повідомлення депутатом про своє прибуття в канцелярію Сейму і занесення ним свого ім'я в список, що надавався для цієї мети. Під час відпустки нарахування платні припинялося в день початку відпустки і починалося нарахування в день повідомлення

послом про прибуття [6, с. 7]. Платня не виплачувалася у період відсутності посла без відпустки. Платня мала бути виплачена у період визначений Маршалком. Посол не міг відмовитися від права отримувати платню.

Обрані послы отримували платню для покриття транспортних витрат. Послы, які постійно проживали у Львові, отримували цю винагороду, навіть якщо їх обирали за межами Львова.

Винагорода, що покривала витрати на проїзд, призначалася з початку і кінця кожної сесії Сейму, а також з початком і закінченням відстрочки сесії Сейму, якщо відстрочка тривала більше 14 днів.

Сейм мав збиратися на наради щороку, і як правило у Львові, але імператор міг визначити інше місце для збору Сейму. Сейм також міг бути скликаний частіше ніж раз на рік. Час сеймових нарад визначався відповідно до потреб, які мав вирішити Сейм. Імператор скликав парламент для обговорення, а також наказував маршалу закрити сесію [4].

Імператор мав повноваження, навіть до закінчення шести років, припинити діяльність Сейму і рекомендувати обрання нових послів. Через шість років після виборів до сейму імператор ухвалював рішення про розпуск сейму і наказував провести нові вибори. Депутати, могли знову бути переобраними, за винятком тих випадків, коли вони втратили цю можливість з причин перерахованих вище [5, с. 28].

Сеймові засідання відкривав крайовий маршалок, або його заступник, він також закривав засідання, тобто сесію і Сейм, за розпорядженням імператора або після вирішення всіх питань. До компетенції маршалка відносилось також: відкривати і закривати засідання, встановлювати порядок денний, стежити за дотриманням сеймового регламенту, надання слова, подання заяв про голосування, оголошувати результат голосування, стежити за веденням сеймової документації, слідкувати за дотриманням порядку в Сеймі. Маршалок також мав право зупинити спікера, виключити посла з поточного засідання (п. 49) [6, с. 4].

Кожен член Сейму міг запропонувати сейму прийняти резолюцію з будь-якого питання, що належало до його компетенції. Урядові пропозиції мали пріоритет, тобто Сейм повинен був обговорювати їх перед дебатами крайового відділу і перед пропозиціями членів Сейму. Внески членів повинні були бути подані в письмовій формі на ім'я маршалка, а також до обговорення в Сеймі, попередньо обговорені краєвим віділом, про що віділ повідомляє Сейм.

Сейм поділявся на комісії послів, які, окрім засідань усього Сейму, займалися питаннями певного типу, наприклад, освітніми, економічними. Як правило, кожне питання, з приводу якого засідав Сейм, було предметом попереднього обговорення в комісії, яка складала Сеймові звіт. Такий устрій був необхідним і корисним, оскільки справа, перш ніж потрапити у Сейм повинна була попередньо обговорена і досліджена. Кожна комісія вибирала під керівництвом найстаршого за віком посла свого голову, заступника, одного або кількох секретарів. Результат виборів комісії повинен бути переданий маршалу Сейму і доведений до відома сейму.

Голова або його заступник скликали засідання комісії, головували на засіданнях, відкривали і закривали їх. Для прийняття рішень в комісії необхідна була присутність більше половини членів комісії. Рішення комісії приймалися абсолютною більшістю членів комісії. Голова не голосував, а приймав рішення у разі рівної кількості голосів.

Послы, обрані до комісії, повинні були регулярно відвідувати засідання комісії. Якщо ж посол був відсутній більше ніж на трьох засіданнях комісії, або без вагомої причини не регулярно відвідував засідання комісії, голова комісії зобов'язаний повідомити про це маршалка. У цьому випадку маршалок мав закликати посла регулярно відвідувати засідання комісії, або визнати мандат такого посла комісії як складений і організувати додатковий відбір до комісії, пояснюючи причини такого додаткового вибору.

Посли виконували важливу частину своєї роботи в комісіях, тому важливим було обрання таких депутатів, які хотіли б брати участь не лише у повному складі Сейму, а й працювати у комітетах, де потрібно працювати дуже активно і мати можливість дбати про інтереси краю.

Згідно з п. 19 «Положення» кожен посол мав право робити внесення, які могли мати короткі роз'яснення. Внесення подавалися маршалкові у письмовій формі. Внесення подані перед початком засідання, розглядалися на цьому ж засіданні. Внесення подані впродовж засідання розглядалися на наступному засіданні. Кожне внесення повинно було підписане принаймні 15 послами, включаючи автора. В іншому випадку Маршалок після зачитання внесення ставив питання про його підтримку.

Внесення вважалося підтриманим, якщо 15 послів його підтримало у спосіб визначений маршалком. Непідтримані внесення вважалися відхиленими. Підтримані внесення мали бути опубліковані [6, с. 10].

Для того, щоб Сейм міг прийняти ухвалу, необхідно, щоб на засіданні, на якому приймалося рішення, перебувало більше половини членів Сейму, тобто щонайменше 76 членів, і необхідно, щоб абсолютна більшість, тобто більше половини членів Сейму, присутні на засіданні, дали згоду на резолюцію. Таким чином, якщо на засіданні перебувало 76 членів, принаймні 39 членів повинні проголосувати за внесок. У разі відсутності встановленої кількості послів для голосування або обрання, маршалок закривав засідання або на певний проміжок часу переривав його.

Поправка до закону про склад Сейму, предмет і спосіб його засідання, тобто так званий краєвий статут, могла бути прийнята лише на засіданні, де присутні 3/4 депутатів, а отже, щонайменше 114 членів Сейму, а надто на зміну мусить погодитися 2/3 присутніх на сесії членів Сейму [5, с. 30]. Таке положення діяло для того, щоб важливі рішення не приймалися тільки невеликою кількістю депутатів. Ухвала сейму мала бути виявом волі всього народу, бо тільки тоді можна було вважати рішення сейму як таке, що відповідає волі всього народу.

Згідно з п. 39 «Положення», якщо посол хотів виступити з приводу питання у порядку денному, повинен був у маршалка або секретаря, якому маршалок доручив вести перелік виступів, записатися на день, коли це питання внесено [6, с. 15].

Згідно ст. 39 «Краєвого статуту» члени сейму голосували усно. Проте, голосування також могло відбуватися через підняття руки або шляхом вставання з місця. Той, хто був проти не піднімав руку або не встав [4, с. 6].

У випадку виборів до краєвого виділу, члени Сейму голосували картками, тобто писали на картках ім'я, кого вони хочуть вибрати, і віддавали. Таке голосування було таємним. Кожен посол мав право вимагати від маршала цифрового визначення співвідношення голосів, скільки з них було «за» і скільки «проти».

Якщо посол навмисно порушував порядок денний, після вичерпання дисциплінарних заходів передбачених п. 48, маршалок виключав його з поточного засідання Сейму. Також маршалок міг виключити з поточного засідання посла Сейму, за образи або насильницькі акти щодо Сейму. Вигнаний депутат повинен був негайно покинути зал засідань, і впродовж терміну виключення, не мав права доступу до будівлі Сейму, а також втрачав право отримувати платню. Спеціально скликана дисциплінарна комісія могла прийняти рішення про відсторонення посла на чотири наступних засідання [6, с. 18].

Кожен посол мав право подати загальний детальний запит (поправки) на загальному засіданні з вимогою зміни основного предмету (внеску) чи його доповнення. Такі заяви (виправлення) мали бути пов'язані з основним предметом (заявою) і викладені письмово, без затвердження маршалком. Маршалок ставив ці пропозиції (поправки) на голосування. Якщо ці запити (поправки) не були схвалені 15 членами, вони вважалися відхиленими.

Після закриття сесії маршалок оголошував порядок проведення голосування за внесеннями. Проте кожен посол мав право вимагати виправлення змісту або зміну порядку або розподіл внесень, які висунуті для голосування маршалком.

З кожного засідання Сейму членом канцелярії вівся протокол, який містив інформацію про кількість послів, зміст внесень і поправок, результати голосування. Протокол складався не пізніше як за 24 години після закінчення засідання. Посол міг вимагати внести поправки до змісту протоколу. Якщо маршалок вважав, що необхідність змін є виправданою, то вносив зміни. Якщо маршалок відмовлявся від запиту про поправки, посол мав право на наступній сесії Сейму виступити з внесенням про виправлення протоколу. Сейм своїм рішенням, прийнятим простою більшістю присутніх депутатів без слухання, приймав рішення, якщо прохання про виправлення схвалено 30 депутатами.

Висновки. Отже, повноваження послів Галицького крайового сейму були сукупністю закріплених законодавчими актами Австро-Угорщини, його прав та обов'язків для здійснення покладених на нього функцій. Повноваження послів зводилися до наступних:

- 1) участь у засіданнях Сейму;
- 2) участь у роботі комісій, утворених Сеймом;
- 3) праві робити внески для розгляду Сеймом;
- 4) праві ухвального голосу щодо всіх питань, що розглядаються на засіданнях Сейму та його комітетів, до складу яких його обрано;
- 5) послі користувалися депутатською недоторканістю.

До обов'язків послів належала участь засіданнях Сейму та роботі комісій. Повноваження послів у взаємовідносинах з виборцями не були прописаними. Робота депутатів була оплачуваною і складала 5 злотих за кожен день участі у роботі Сейму.

Список використаних джерел

1. Єрмолаєв В.М. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження). Х.: Право, 2005. 272 с.
2. Ілин Л. Правова діяльність української фракції галицького крайового сейму під час третьої каденції 1870-1876 рр. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право* / редкол. Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, С.Б. Булеца та ін. Ужгород, 2014. Вип. 24. Т. 1. С. 37–40.
3. Швагуляк-Шостак О. Галицька політреформа. *Контракти*. К. : Галицькі контракти, 2008. 3 листопада (№44). С. 76-78.
4. Alegat II. o/ do Cesarskiego Patentu z d. 26 lutego 18 61 Statut Krajowy dla Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim. URL: <http://ihp.wpia.uw.edu.pl/files/2015/06/statut-krajowy.pdf>
5. Boroński, Lesław. O sejmie i wyborach do sejmu. Lwów: nakł. Towarzystwa im. Stanisława Staszica, 1889.
6. Regulamin dla Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim, przyjęty dnia 10 października 1907. Lwów : nakł. Wydziału Krajowego ; z drukarni E. Winiarza, 1908.
7. Repertorium czynności galicyjskiego sejmu krajowego. [T. 1], Od roku 1861 po rok 1883/ zebr. Władysław Koziembrodzki. Lwów : nakł. Wydziału Krajowego, 1885 (Lwów: z druk. Pillera i Spółki). [4],III, [1], 410, [1] s.
8. Statut krajowy i krajowa ordynacja wyborcza dla Królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim. Lwów: [wydawca nieznany], 1870 (Lwów: z ces. król galic. drukarni rządowej). 55 s.

References

1. Yermolaiev V.M. Vyshchi predstavnytski orhany vlady v Ukraini (istoryko-pravove doslidzhennia). X.: Pravo, 2005. 272 s.
2. Ilyn L. Pravova diialnist ukrainskoi fraktsii halytskoho kraiovoho seimu pid chas tretoi kadentsii 1870-1876 rr. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*: Serii: Pravo / redkol. Yu.M. Bysaha, D.M. Belov, S.B. Buletsa ta in. Uzhhorod, 2014. Vyp. 24. T. 1. S. 37–40.
3. Shvahuliak-Shostak O. Halytska politreforma. *Kontrakty*. K. : Halytski kontrakty, 2008. 3 lystopada (№44). S. 76-78.
4. Alegat II. o/ do Cesarskiego Patentu z d. 26 lutego 18 61 Statut Krajowy dla Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim. URL: <http://ihp.wpia.uw.edu.pl/files/2015/06/statut-krajowy.pdf>
5. Boroński, Lesław. O sejmie i wyborach do sejmku. Lwów: nakł. Towarzystwa im. Stanisława Staszica, 1889.
6. Regulamin dla Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim, przyjęty dnia 10 października 1907. Lwów : nakł. Wydziału Krajowego ; z drukarni E. Winiarza, 1908.
7. Repertorium czynności galicyjskiego sejmku krajowego. [T. 1], Od roku 1861 po rok 1883/ zebr. Władysław Koziebrodzki. Lwów : nakł. Wydziału Krajowego, 1885 (Lwów: z druk. Pillera i Spółki). [4],III, [1], 410, [1] s.
8. Statut krajowy i krajowa ordynacja wyborcza dla Królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim. Lwów: [wydawca nieznany], 1870 (Lwów: z ces. król galic. drukarni rządowej). 55 s.

Надійшла до редакції 26 квітня 2019 р.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО. СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342.716.6:745.2

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19.71-81

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ В СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН

Парасюк Михайло Васильович,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ, вул. Городоцька 26, м. Львів, 79020, e-mail: m.parasyuk1957@gmail.com

Грабар Наталія Михайлівна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ, вул. Городоцька 26, м. Львів, 79020, e-mail: grabar.natalya@ukr.net

Мета. Метою роботи є дослідження принципів адміністративної діяльності поліції в сфері забезпечення прав і свобод громадян. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: термінологічний, логіко-семантичний, функціональний, системно-структурний. **Результати:** з позиції методології системного аналізу у контексті сучасних теоретичних підходів досліджено принципи адміністративної діяльності Національної поліції в сфері забезпечення прав і свобод громадян в Україні. Проаналізовано юридичну сутність принципів адміністративної діяльності поліції у контексті Закону України «Про Національну поліцію». Розглянуто класифікацію принципів адміністративної діяльності поліції та вплив на стан захищеності прав і свобод людини у період реформування правоохоронної системи держави. В процесі дослідження визнано, що правовий принцип – це вимога, що пред'являється до системи права даної соціально-економічної формації, які формулюються до виникнення системи права. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що адміністративна діяльність поліції будується на різноманітних принципах, котрі сприяють реалізації ефективності адміністративної діяльності поліції. Саме тому усі принципи доцільно реалізовувати максимально комплексно, з метою досягнення певних позитивних результатів у справі захисту прав і свобод громадян у сфері діяльності поліції. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у правотворчій та правозастосовній діяльності під час організації діяльності поліції та визначення напрямів їх роботи.

Ключові слова: адміністративна діяльність, законність, Національна поліція, принципи, права і свободи людини та громадянина.

Mykhailo Parasiuk

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of
Administrative Law Disciplines of Lviv State University of Internal Affairs, 26, Horodotska Str., Lviv,
Ukraine, 79007,
e-mail: m.parasyuk1957@gmail.com

Nataliia Hrabar

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Civil Law
Disciplines of Lviv State University of Internal Affairs, 26, Horodotska Str., Lviv, Ukraine, 79007
e-mail: grabar.natalya@ukr.net

**PRINCIPLES OF THE POLICEADMINISTRATIVE ACTIVITIES
IN THE PROMOTION OF CITIZENS' RIGHTS AND FREEDOMS**

Purpose. The purpose of the paper is to study the principles of the police administrative activities in the field of promoting the rights and freedoms of citizens. **Methods.** The methods include a comprehensive analysis and synthesis of available scientific and theoretical material and formulation of relevant conclusions and recommendations. The following methods of scientific knowledge are used: analysis and synthesis, terminological, logical and semantic, functional, system and structural. **Results:** from the standpoint of the methodology of the system analysis in the context of modern theoretical approaches, the principles of the administrative activities of the National Police in promoting the rights and freedoms of citizens in Ukraine are investigated. The legal essence of the principles of the police administrative activities in the context of the Law of Ukraine "On the National Police" is analyzed. The classification of principles of the police administrative activities and influence on the state of protecting human rights and freedoms during the period of reformation of the national law-enforcement system are considered. It is proved that the legal principle is a requirement imposed on the system of law of this socio-economic formation, which is formulated before the emergence of a system of law. **Scientific novelty.** It is established that the police administrative activities is based on a variety of principles contributing to the effectiveness of these activities. That is why it is expedient to implement all the principles as fully as possible in order to achieve certain positive results in protecting the rights and freedoms of citizens. **Practical value.** The results of the research can be used in law-making and law-enforcement activities during the organization of the police activities and determination of the directions of their work.

Key words: administrative activities, legality, National Police, principles, rights and freedoms of man and citizen.

Постановка проблеми. Питання про принципи адміністративної діяльності поліції в сучасний період практично не аналізувалось та не вивчалось. Також вельми скромно в юридичній науці досліджені принципи організації та діяльності поліції. Такий підхід не можна визнати задовільним, оскільки пов'язано це з тим, що принципи є засадничими положеннями, ідеями, на яких має базуватися правозастосовна діяльність. Особливо це важливо для діяльності, пов'язаної із захистом прав і свобод громадян. Правовий принцип – це вимога, що пред'являється до системи права даної соціально-економічної формації, які формулюються до виникнення системи права. Без їх формування було б неможливе створення нової системи права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Удосконаленню адміністративної діяльності поліції (міліції) в сфері забезпечення прав і свобод громадян внесли значний вклад учені: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, І. П. Голосніченко, В. А.

Глуховець, В. К. Колпаков, Р. А. Калюжний, М. В. Ковалів, А. Т. Комзюк, Т. О. Коломоєць, Є. В. Курінний, Т. П. Мінка, Р. В. Миранюк, О. В. Негодченко, В. Л. Ортинський, О. І. Остапенко, В. П. Тимошук і багато інших. В умовах реалізації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони питання підвищення ефективності діяльності поліції у забезпеченні прав і свобод громадян набувають актуальності.

Постановка завдання. Дослідити принципи адміністративної діяльності Національної поліції в сфері забезпечення прав і свобод громадян в Україні та проаналізувати юридичну сутність принципів адміністративної діяльності поліції у контексті Закону України «Про Національну поліцію», узагальнити класифікацію принципів адміністративної діяльності поліції та вплив на стан захищеності прав і свобод людини у період реформування правоохоронної системи держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принципи права за різноманітністю класифікуються на загальні, міжгалузеві, галузеві принципи, характерні для окремих правових інститутів. Принципи класифікуються залежно від форми закріплення в чинному законодавстві. Є аксіомою той факт, що принципи це фундаментальні узагальнюючі положення (ідеї), що інтегрують все найкраще, що є у відповідному напрямі правового регулювання. Це надає принципам знакового значення. Такий стан в деяких випадках безпосередньо впливає на якість адміністративно-правового регулювання відповідних відносин.

М. П. Гурковський, С. С. Єсімов зазначають, що важливою віхою вітчизняного поліцейського законодавства України є чітко виражена система принципів організації та діяльності поліції – головних, значущих, керівних начал, що є сполучною ланкою між нормативними приписами різної галузевої належності, на яких повинна ґрунтуватися робота поліції [6, с. 173].

Питання, що стосується принципів адміністративної діяльності поліції, не можна віднести виключно до теоретичної проблеми, ця проблема має істотне практичне значення. Це питання, що стосується безпосередньо забезпечення прав і свобод громадян у сфері діяльності поліції.

Потрібно відзначити, що в традиціях юридичної науки розробляти проблеми забезпечення прав і свобод громадян саме за допомогою поліцейських засобів. З огляду на це, видається можливим відзначити, що принципи, які отримали нормативне закріплення, набувають характеру імперативних приписів і пронизують всі аспекти адміністративної діяльності.

Адміністративна діяльність поліції, на відміну від інших напрямів роботи має певні особливості, які полягають в різноманітності форм і методів реалізації, кількості суб'єктів, які застосовують норми адміністративного права. Якщо виходити з того, що адміністративна діяльність поліції в зовнішньому аспекті, реалізується в ході здійснення юрисдикційної, контрольно-наглядової, дозвільної роботи, то даному виду притаманний виключно виконавчо-розпорядчий і владний характер. Але при здійсненні вищезазначених напрямів діяльності поліції, можна виявити диспозитивні початки і відносини горизонтального характеру. Такі відносини можуть виникати при здійсненні посадовими особами поліції провадження у справах про адміністративні правопорушення, вирішенні скарг громадян на дії чи бездіяльності поліцейських тощо. Горизонтальні відносини характерні для адміністративно-процесуальної діяльності поліції, де юридична нерівність в статусах учасників відповідного провадження трансформується в процесуальні взаємні права і обов'язки.

Поліцейський, складаючи протокол залучає до адміністративної відповідальності громадянина, який вчинив адміністративне правопорушення, зобов'язаний дати можливість ознайомитися з матеріалами справи. Як впливає із Закону України. «Про Національну поліцію»,

поліція зобов'язана забезпечити громадянину можливість ознайомлення з документами та матеріалами, які безпосередньо зачіпають його права та свободи [12]. Можна зробити висновок, що практично вся адміністративна діяльність поліції підпорядкована жорстким імперативним приписам, які роблять її легітимною, підпорядкованої інтересам забезпечення прав і свобод громадян.

Якщо говорити безпосередньо про принципи адміністративної діяльності поліції, то для відповіді на питання про їх систему, види даних принципів, необхідно звернутися до певних теоретичних напрацювань з означеної проблеми, проаналізувати чинне законодавство.

Потрібно визнати, що певний вплив на принципи адміністративної діяльності поліції надають принципи адміністративного права, принципи, на яких будується управлінська та правозастосовна діяльність. Дослідження показує, що в даний час немає усталеної точки зору на принципи адміністративного права [5, с. 39]. Таке становище зумовлено рядом обставин об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Доцільно відзначити, що в змісті адміністративного права виділяються різні самостійні структурні елементи, що за своєю конструкцією та рівнем розвитку законодавства вже претендують на самостійні галузі права (або принаймні, великі правові інститути), у зв'язку з чим ці утворення мають свої принципи, які лише з певною часткою умовності можна віднести до принципів власне адміністративного права.

Тим часом, В. Галушко, П. Діхтієвський, О. Кузьменко, С. Стеценко під принципами адміністративного права розуміють найбільш загальні та стабільні вимоги, об'єктивно зумовлені засади, на яких базується адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації з метою забезпечення права, свобод і законних інтересів приватних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави [5, с. 40].

Наведене визначення досить істотне значення для розкриття принципів адміністративної діяльності поліції, оскільки воно вказує на певну динаміку даної правової категорії. У літературі, присвяченій адміністративній діяльності поліції, питання про принципи роботи переважно розглядався лише стосовно певних аспектів її прояву. Наприклад, Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навчальний посібник (2017 рік) [2].

Автори навчального посібника «Адміністративна діяльність поліції України» досліджуючи адміністративно-правові засоби забезпечення громадської безпеки, пишуть, що принципи відповідної діяльності поділяються на соціально-правові та організаційно-правові засади. Принципи адміністративної діяльності поліції можуть бути диференційовані в залежності від сфери реалізації, та тих цілей, які ставить відповідний суб'єкт правозастосування [3].

В. В. Сокурєнко, О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, принципи адміністративної діяльності поділяють на загальні і організаційні. Такий підхід в цілому носить традиційний характер, оскільки включає особливості управлінської діяльності здійснюваної в сфері діяльності поліції [1, с. 49].

Щодо останньої групи принципів треба відзначити, що окремі напрями адміністративної діяльності поліції традиційно мають специфічні управлінські особливості. У даний час це стосується управлінської діяльності, пов'язаної із забезпеченням транспортної безпеки, майнової безпеки фізичних і юридичних осіб. Крім вищесказаного, в науковій літературі існують і інші точки зору щодо змісту принципів адміністративної діяльності поліції.

О. І. Остапенко під принципами адміністративної діяльності розумів, концептуальні ідеї, керівні орієнтири та вимоги, що пред'являються до побудови, організації роботи, способам здійснення адміністративних функцій, до стратегії, тактики та стилю діяльності, до характеру взаємин з іншими державними органами, громадськими формуваннями та громадянами [4]. На основі розуміння принципів адміністративної діяльності автор висунув систему відповідних

принципів, в яку були включені загальні, організаційні та тактичні принципи. Тут можна бачити розгорнуту систему відповідних принципів, що відображають зміст і сутність адміністративної діяльності поліції.

Аналіз вищевикладеного дозволяє зробити висновок про те, що в адміністративній діяльності поліції ігнорується виділення системи процесуальних принципів, що не можна визнати задовільним. Обумовлено це тим, що формальна процесуальна форма роботи поліції в певних випадках може з'явитися гарантією законності відповідної діяльності.

Грунтуючись на наведених точках зору щодо розуміння принципів адміністративної діяльності поліції, а також Законі України «Про Національну поліцію», можна зробити висновок про те, що принципи адміністративної діяльності поліції диференціюються на загальні принципи, принципи управлінського характеру, принципи процесуального характеру. Наведені критерії відображають сутність і зміст розглянутого напрямку в роботі поліції. Всі принципи певною мірою логічно взаємопов'язані, доповнюють один одного.

До першої групи принципів можна віднести принципи: дотримання та повагу прав і свобод людини та громадянина, принцип законності, неупередженості, принцип суспільної довіри тощо.

Розкриваючи значення позначених принципів, можна стверджувати, що без поваги, дотримання та захисту прав і свобод громадян, неможливо уявити ефективну адміністративну діяльність поліції. Пов'язано це з тим, що поліція створена для захисту прав і свобод громадян, тому недотримання даних гуманістичних і правових цінностей зробило б роботу безглуздою.

Поліцейський, займаючи будь-яку посаду, зобов'язаний дотримуватися професійної етики при спілкуванні з громадянами. Поліцейський не має права вдаватися до методів спілкування з громадянином, які можуть дискредитувати поліцію, привести до порушення вимог законності. Забезпечення прав і свобод людини та громадянина є головним в адміністративній діяльності поліції. Ця вимога повинна наповнювати зміст означеної роботи, яка може проявлятися в заходах з охорони публічного порядку, забезпечення громадської безпеки або складатися в наданні адміністративних послуг.

Принцип законності в адміністративній діяльності поліції може розглядатися, зокрема, як метод роботи. Законність виступає основоположним принципом діяльності поліції і полягає в суворому та неухильному дотриманні приписів правових норм поліцейськими. Це говорить про те, що поліцейський ні при яких умовах не повинен переступати закон і повинен керуватися виключно законними наказами і розпорядженнями [9, с. 266].

Потрібно відзначити, що, незважаючи на те, що за останні роки нормативно-правова база, що визначає діяльність органів поліції, істотно оновилася, закон, на жаль, не став основним регулятором найбільш важливих відносин, що складаються в сфері діяльності поліції. Слід зазначити, що дана обставина знижує значення закону в діяльності поліції. У зв'язку з цим розвиток законодавчої бази діяльності поліції необхідно продовжувати.

Принцип неупередженості підкріплює перелічені вище принципи, його суть полягає в тому, що поліцейський в ході здійснення адміністративної діяльності повинен керуватися вимогою закону, ніякі емоції, симпатії чи антипатії не повинні впливати на поліцейського щодо вирішення юридичної справи, управлінського конфлікту тощо. Слід підкреслити, що поліцейський в службовий та позаслужбовий час повинен утримуватися від дій, які можуть викликати сумнів у неупередженості або завдати шкоди авторитету поліції. Тільки при такому підході можна домогтися якісного та законного здійснення адміністративної діяльності поліції.

Суспільна довіра та підтримка громадян відіграють важливу роль в справі зміцнення правопорядку, підвищення престижу органів поліції. З метою залучення громадян до охорони громадського порядку прийнято Закон України від 22 червня 2000 року № 1835-III «Про участь

громадян в охороні громадського порядку і державного кордону». Мета Закону – створення правових умов для добровільної участі громадян в охороні громадського порядку. Закон встановлює принципи і основні форми участі громадян в охороні громадського порядку, особливості створення та діяльності громадських об'єднань правоохоронної спрямованості.

Особливу значущість в адміністративній діяльності поліції грає принцип відкритості та публічності. Потрібно враховувати, що цей принцип працює в тій мірі, в якій не буде перешкоджати службовій діяльності поліції. Принцип інформаційної відкритості закріплено в установчих документах Європейського Союзу. Цей принцип виражається в доступності для громадян інформації, що становить суспільний інтерес або зачіпає особисті інтереси громадян; систематичному інформуванні громадян про передбачувані або прийняті рішення; здійсненні громадянами контролю за діяльністю державних органів, організацій і підприємств, громадських об'єднань, посадових осіб та прийнятих ними рішень, пов'язаних з дотриманням, охороною та захистом прав і законних інтересів громадян [7, с. 64]. Закріплення цього принципу знаходить відображення у відомчих нормативно-правових актах МВС України, що регламентують адміністративну діяльність структурних підрозділів поліції.

Згідно з наказом МВС України від 28 липня 2017 року № 650 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції» дільничний офіцер поліції зобов'язаний інформувати в межах компетенції відповідні державні та місцеві органи про стан правопорядку на дільниці [11]. Органи поліції регулярно інформують державні та місцеві органи, громадян про діяльність, пов'язану із забезпеченням правопорядку, захистом прав і свобод громадян через засоби масової інформації і Інтернет. Ця інформація може доводитися до зацікавлених суб'єктів за допомогою звітів посадових осіб (не рідше одного разу на рік) перед представницькими органами державної влади та громадянами.

Поліція вирішити завдання з забезпечення правопорядку, захисту прав і свобод громадян в поодиночці не може. Тому в адміністративній діяльності важливе місце займає принцип взаємодії та співпраці. Взаємодія поліції здійснюється на підставі нормативних актів взаємодії з різними органами виконавчої влади. У питаннях забезпечення прав і свобод громадян в адміністративній діяльності поліції необхідна внутрішньовідомча взаємодія різних структурних підрозділів поліції. Важливість взаємодії полягає в тому, що це відкриває додаткові можливості у досягненні цілей, які носять міжвідомчий характер. Права і свободи громадян визначають зміст діяльності органів державної влади. У зв'язку з цим взаємодія поліції з зацікавленими суб'єктами в інтересах забезпечення прав і свобод громадян має важливе значення. Взаємодія дозволяє використовувати інформаційні ресурси, форми і методи роботи різних зацікавлених суб'єктів. Взаємодія поліції в справі забезпечення прав і свобод громадян є діяльністю управлінського характеру.

Як відзначає М. В. Ковалів, взаємодія є одним із сутнісних проявів управління, бо управління це забезпечення узгодженості спільної діяльності. Співпраця поліції певною мірою доповнює взаємодію [8, с. 45].

Поліція здійснює співробітництво з поліцейськими структурами зарубіжних держав, така співпраця може стосуватися різних аспектів охорони громадського порядку, забезпечення прав і свобод громадян.

В умовах динаміки розвитку науки та техніки, інформаційних технологій принципом роботи поліції повинен бути принцип використання досягнень науки і техніки. Для реалізації даного принципу адміністративної діяльності поліції багато що зроблено. На озброєння поліції знаходиться сучасна спеціальна техніка, що дозволяє виявляти знаряддя та засоби вчинення правопорушень, осіб, які підготовляють вчинення злочинів. За допомогою системи відео фіксації протиправних діянь виявляється велика кількість правопорушників. Між органами поліції і органами державної влади та управління налагоджений міжвідомчий інформаційний обмін із

застосуванням сучасних технічних засобів. Це дозволяє підвищити ефективність адміністративної діяльності поліції. Проте, в питаннях використання наукових досягнень в діяльності поліції є досить багато правових і організаційних проблем. У зв'язку з цим необхідно підвищити якість впровадження в адміністративну діяльність теоретичних напрацювань, що стосуються правових і організаційних проблем діяльності поліції. Видається правильним постійно покращувати якість нормативно-правових актів МВС України за допомогою пропозицій, сформульованих в юридичній теорії. Це дає можливість якісно змінити відомчу нормативно-правову базу.

Організаційні принципи в адміністративній діяльності поліції стосуються питань управління. Традиційно в системі організаційних принципів адміністративної діяльності поліції виділяється галузевий, територіальний, лінійний, функціональний принципи. Окреслені принципи дозволяють вибудовувати адміністративну діяльність з урахуванням певної спеціалізації, особливостей об'єктів обслуговування, кадрового та матеріально-технічного забезпечення поліції тощо. Галузевий принцип в адміністративній діяльності поліції враховується при створенні структурних підрозділів поліції, які будуть виконувати різноманітні завдання в сфері охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, здійснювати заходи протидії адміністративним правопорушенням, забезпечувати безпеку дорожнього руху.

Територіальний принцип в адміністративній діяльності поліції дозволяє враховувати особливості території обслуговування, її географічні, демографічні особливості. Дуже важливо враховувати нюанси, що стосуються розвиненості соціальної та транспортної інфраструктури. Територіальні засади в організації адміністративної діяльності поліції дозволяють враховувати місцеві умови, особливості оперативної обстановки, підтримувати контакт з місцевими органами. Виходячи з цих особливостей вибудовується організація адміністративної діяльності, визначаються оптимальні форми та методи роботи.

Позначений принцип знаходить закріплення в чинному законодавстві. В інтересах забезпечення прав і свобод громадян, попередження зловживань з боку поліцейських. Закон України «Про Національну поліцію» закріплює положення про те, що поліцейський повинен виконувати обов'язки в межах території, що обслуговується органом, в якому перебуває на службі. Діяти слід відповідно за посадою та посадовими обов'язками.

Лінійний принцип в організації адміністративної діяльності поліції дозволяє так вибудовувати управлінські відносини, щоб цей процес спрощувався, знижувалася бюрократична складова. При лінійному принципі формується ієрархічний ланцюжок управління, де кожен підлеглий має одного керівника, який володіє повнотою адміністративної влади щодо нього. Даний принцип в деяких випадках дозволяє підвищити відповідальність керівників і підлеглих за неналежне виконання посадових обов'язків.

Функціональний принцип організації адміністративної діяльності поліції необхідний для створення оптимальних матеріально-технічних умов для виконання поліцією покладених завдань і функцій у сфері забезпечення правопорядку, захисту прав і свобод громадян. Функціональний принцип дає можливість сформувати систему управління, що забезпечує структурні підрозділи необхідними ресурсами підрозділи поліції для якісного виконання покладених завдань і функцій.

Доповнюють розглянуту групу принципів адміністративної діяльності поліції принципи, що стосуються оптимізації роботи. До даних принципів може бути віднесений принцип раціонального розподілу компетенції між структурними підрозділами поліції. Дотримання принципу в організації адміністративної діяльності поліції ускладнює необґрунтованими скороченнями особового складу, особливо тих служб, які безпосередньо займаються питаннями профілактики правопорушень.

В ході здійснення адміністративної діяльності поліції певну роль відіграє принцип

єдиноначальності та колегіальності в прийнятті управлінських рішень. В. М. Плішкін розглядав дані принципи як адміністративно-процесуальних форм реалізації повноважень поліції [10, с. 198]. Автор писав, що наявність цих форм є важливою властивістю, що характеризує повноваження поліції в сфері застосування заходів переконання та примусу. Єдиноначальність і колегіальність мають власні способи реалізації, що відрізняються один від іншого межами, об'ємом і інтенсивністю. В умовах централізації управління пріоритетним є принцип єдиноначальності в прийнятті управлінських рішень. Такий підхід правильний, оскільки він підвищує персональну відповідальність керівника, в певній мірі сприяє зміцненню законності та дисципліни в службових відносинах. Однак принцип колегіальності не можна ігнорувати, цей принцип важливий при взаємодії структурних підрозділів і при взаємодії з органами державної влади та управління, з громадськістю. Часом важливі рішення, що стосуються організації адміністративної діяльності поліції, приймаються на колегіях, оперативних нарадах сформованих за міжвідомчим принципом. Все це показує логічний зв'язок таких складових, як єдиноначальність і колегіальність в питаннях організації та здійснення адміністративної діяльності поліції.

Діяльність поліції на відміну від інших видів службової діяльності відбувається в складній оперативній обстановці, пов'язаної з певним ризиком для життя і здоров'я поліцейського. Ризик – це можлива, ймовірна небезпека, невпевненість в результаті дії або рішення. У системі принципів адміністративної діяльності поліції доцільно окремо виділити принцип професійного службового ризику. У діяльності поліцейського ризик це об'єктивно не запланована, однак цілком ймовірна небезпека в справі забезпечення правопорядку, захисту прав і свобод громадян. У зв'язку з цим поліцейський часом зобов'язаний діяти в умовах певного службового ризику.

Відмова поліцейського від творчості, ініціативи, ризику в процесі розслідування злочину може привести до порушення прав різних категорій громадян, коли не всі засоби будуть використані для встановлення об'єктивної істини у справі. Ризик у службовій діяльності поліцейського, який здійснює адміністративну діяльність, незримо присутній, практично завжди. Заздалегідь не можна в повному обсязі спрогнозувати всі ситуації, які можуть виникнути на адміністративній дільниці дільничного офіцера поліції. Не можна точно знати, як поведе себе людина, у якої поліцейський перевіряє документи або оглядає автотранспорт. Незважаючи на непередбачуваність ситуації, поліцейський повинен прагнути до того, щоб максимально повно керувати ризиковими ситуаціями. Мінімізувати негативні наслідки в інтересах збереження свого життя, здоров'я, а також життя і здоров'я інших людей, права і свободи яких забезпечує.

З позначених принципом логічно взаємопов'язаний принцип службового розсуду. Існування цього принципу викликано тим, що в сфері діяльності поліції суспільні відносини протікають вельми динамічно, передбачити та врегулювати відповідні відносини практично неможливо. Принцип службового розсуду в адміністративній діяльності поліції відкриває додаткові можливості для ефективної діяльності з забезпечення прав і свобод громадян. Принцип службового розсуду в адміністративній діяльності поліції відкриває додаткові можливості в справі забезпечення правопорядку. Однак, поряд з позитивною складовою, є негативні аспекти, які стосуються зловживань службовим становищем. У зв'язку з цим, поряд з офіційним закріпленням позначеного принципу, об'єктивно необхідним є встановлення меж відповідного розсуду, вдосконалення контрольних механізмів за поліцейським, в діяльності якого є широкі межі службового розсуду. У наявності даного принципу зацікавлений громадянин і поліцейський.

Остання група принципів – принципи процесуального характеру. На відміну від інших принципів ці принципи показують динаміку даного виду діяльності. Якщо виходити з управлінської концепції адміністративного процесу, то все, що відбувається в ході управління є процесуальна діяльність, яка має форму процедур і виробництв. Процесуальні принципи

пронизують позитивні адміністративні процедури, що реалізуються у діяльності поліції. Це стосуються адміністративно-юрисдикційних проваджень, в ході яких поліцейські отримують легітимне право застосовувати заходи адміністративного примусу, вирішувати адміністративні конфлікти.

Потрібно відзначити, що в питаннях адміністративно-процесуальної діяльності поліції досить багато проблем різного характеру. Нерідкі випадки порушення прав громадян, щодо яких ведеться провадження у справах про адміністративні правопорушення, мають місце помилки в кваліфікації та оцінці доказів тощо. Гостро стоїть проблема виконання накладених адміністративних штрафів. Існують певні проблеми з розглядом скарг громадян на дії поліцейських, якими створені перешкоди в реалізації громадянином прав. Такий підхід мінімізує принцип законності та об'єктивності при вирішенні скарги громадянина.

Висновки. Забезпечення прав і свобод людини та громадянина є комплексним завданням держави і всіх її органів, сенс і зміст діяльності органів державної влади і управління, що вимагає значних фінансових, матеріальних, організаційних, правових, наукових і кадрових ресурсів, обумовлює необхідність наукової розробки не тільки загальної моделі забезпечення прав і свобод, а й модифікації стосовно діяльності окремих державних структур. На особливу увагу заслуговує діяльність поліції, яка володіє широкими можливостями і повноваженнями в публічній сфері.

Адміністративна діяльність поліції будується на різноманітних принципах, кожен з них виконує певну роль в організації, в справі забезпечення прав і свобод громадян. Саме тому ці принципи не слід протиставляти один одному, а для підвищення ефективності адміністративної діяльності поліції, позначені принципи доцільно реалізовувати максимально комплексно, тільки при такому підході можна домогтися певних позитивних результатів у справі захисту прав і свобод громадян у сфері діяльності поліції.

Список використаних джерел

1. Адміністративна діяльність органів поліції України: підручник. В. В. Сокурено, О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, В. А. ін. Харків: ХНУВС, 2017. 432 с.
2. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях: навчальний посібник. За заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: ХНУВС, 2017. 242 с.
3. Адміністративна діяльність поліції України. За заг. ред. Середи В. В. Львів, Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. 703 с.
4. Адміністративна діяльність: посібник. Друге видання. За заг. ред. О. І. Остапенка. Львів: ЛьвДУВС, 2006. 295 с.
5. Адміністративне право України. Повний кур: підручник. Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. і ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
6. Гурковський М. П., Єсімов С. С. Основні принципи діяльності поліції щодо забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Науковий Вісник ЛьвДУВС*. Серія юридична. 2017. с. 171-184. URL. <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1823/1/1-2017%2b20.pdf>
7. Єсімов С. Право на доступ до інформації – ключовий елемент громадського контролю. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 855. С. 63-72.

8. Ковалів М. В. Основи управління в органах внутрішніх справ України: навчально-практичний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2010. 340 с.
9. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності: навчальний посібник. Львів: ЛьВДУВС, 2018. 323 с.
10. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. 702 с.
11. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції: наказ МВС України від 28.07.2017 р. № 650. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17> (дата звернення 20.03.2019).
12. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

References

1. Sokurenko V. V.(Ed.). (2017). *Administrativna diialnist orhaniv politsii Ukrainy: pidruchnyk* [Administrative activities of police agencies in Ukraine: Textbook]. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs, 432 p.[in Ukr.]
2. Bandurka O. M.(Ed.). (2017). *Administrativna diialnist politsii u pytanniakh ta vidpovidiakh: navchalnyi posibnyk* [Police administrative activities in questions and answers: textbook]. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs, 242 p.[in Ukr.]
3. Sereda V. V.(Ed.). (2017). *Administrativna diialnist politsii Ukrainy* [Administrative activities of the police of Ukraine]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 703 p. [in Ukr.]
4. Ostapenko O. I.(Ed.). (2006). *Administrativna diialnist: posibnyk. Druhe vydannia* [Administrative activity: textbook (2nd ed.)]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 295 p.[in Ukr.]
5. Halunko V., Dikhtievskiy P., Kuzmenko O., Stetsenko S. (2018). *Administrativne pravo Ukrainy. Povnyi kurs: pidruchnyk*. [Administrative law of Ukraine. Complete course: textbook]. Kherson: OLDI-PLUS, 446 p.[in Ukr.]
6. Hurkovskiy M. P., Yesimov S. S. (2017). *Osnovni pryntsypy diialnosti politsii shchodo zabezpechennia konstytutsiinykh prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini* [Basic principles of the police activity in promoting the constitutional rights and freedoms of man and citizen in Ukraine]. *Naukovyi Visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia yurydychna* [Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Law Series]. Pp.171–184. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1823/1/1-2017%2b20.pdf> [in Ukr.]
7. Yesimov S. (2016). *Pravo na dostup do informatsii – kliuchovyi element hromadskoho kontroliu* [The right to access to information is a key element of public control]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Yurydychni nauky* [Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Law Sciences]. No.855. Pp. 63–72.[in Ukr.]
8. KovalivM. V. (2010). *Osnovy upravlinnia v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy: navchalno-praktychnyi posibnyk* [Fundamentals of administration in the bodies of internal affairs of Ukraine: textbook]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 340 p. [in Ukr.]
9. Kovaliv M. V., Yesimov S. S., Lozynskiy Yu. R. (2018). *Pravove rehuliuвання pravookhoronnoi diialnosti: navchalnyi posibnyk* [Legal regulation of law-enforcement activity: textbook]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 323 p.[in Ukr.]

10. Plishkin V. M. (1999). *Teoriia upravlinnia orhanamy vnutrishnikh sprav: pidruchnyk*[Theory of administration of internal affairs bodies: textbook]. Kyiv: National Academy of Internal Affairs of Ukraine, 702 p.[in Ukr.]
11. Pro zatverdzhennia Instruktсии z orhanizatsii diialnosti dilnychnykh ofitseriv politsii: nakaz MVS Ukrainy vid 28.07.2017 r. № 650. [On approval of the Regulations on the organization of the district police officers activities: the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 650 of July 28, 2017]. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17>
12. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy № 580-VIII vid 02.07.2015 r. [On the National Police: the Law of Ukraine No. 580-VIII of July 02, 2015]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*[*Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*], 40-41, Art. 379. [in Ukr.]

Надійшла до редакції 08 квітня 2019 р.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ТРУДОВЕ ПРАВО. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.952

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19.82-88

АСТРЕНТ ЯК СПОСІБ ПРИМУСУ ДО ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЗА
ЗАКОНОДАВСТВОМ ФРАНЦІЇ

Воронько Олексій Олексійович,

аспірант кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила,
керівник юридичної фірми «АРІО», м. Київ, вул. Панаса Мирного 7., Україна
e-mail: a.voronko@ukr.net

Мета. Метою роботи є аналіз французького досвіду застосування астренту, як засобу примусу до виконання зобов'язань та можливості використання іноземної практики в українському законодавстві. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались принципи об'єктивності та цілісності, а також загальнонаукові, спеціально-юридичні та філософські **методи** наукового пізнання: індукції, дедукції, аналізу, синтезу. Компаративний, функціонально-юридичний. **Результати:** в процесі дослідження встановлено, що астрент як правовий інститут вперше почали застосовувати в Франції в кінці XIX століття в результаті судової практики. Застосування астренту у Франції довело свою ефективність, тому правовий інститут астренту запроваджено у більшості країн Європи (Італія, Німеччина, Нідерланди, Португалія, Бельгія, Швейцарія, Польща та інші). Астрент – не є формою стягнення чи відшкодування збитків, це санкція за неповагу до правосуддя та спротив виконанню судового рішення. **Наукова новизна.** Проаналізувавши досвід Франції із застосування астренту, сформульовано рекомендації стосовно застосування цього правового інституту в українському цивільному та адміністративному судочинстві. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у правотворчій та правозастосовній діяльності під час розслідування злочинів, пов'язаних з фінансовими зловживаннями.

Ключові слова: астрент, судове рішення, судочинство, виконання судових рішень, судове провадження.

Oleksii Voronko

postgraduate student of the Department of Civil Law and Process the University of King Danylo,
Head of ARIIO Law Firm, Kyiv, ul. Panasa Myrnyi 7, Ukraine
e-mail: a.voronko@ukr.net

ASTENT AS A PRIMUS WAY TO COMPLETE LIABILITY BY THE LAW OF FRANCE

Purpose. The aim of the work is to analyze the French experience of using astrenty as a means of coercion to fulfill obligations and the possibility of using foreign practice in Ukrainian legislation. **Method.** The methodology includes a comprehensive analysis and synthesis of available scientific and theoretical material and the formulation of relevant conclusions and recommendations. During the study,

the principles of objectivity and integrity, as well as general scientific, special-legal and philosophical **methods** of scientific knowledge: induction, deduction, analysis, synthesis were used. Compact, functional and legal. **Results.** In the course of the study, it was found that the asters as a legal institute first began to be used in France at the end of the XIX century as a result of judicial practice. The use of astrente in France has proved to be effective, therefore, the law school has been introduced in most European countries (Italy, Germany, the Netherlands, Portugal, Belgium, Switzerland, Poland and others). Astrasto is not a form of recovery or damages, it is a sanction for disrespect for justice and resistance to enforcement of a court decision. **Scientific novelty.** After analyzing the experience of France with the use of astringent, the recommendations on the application of this legal institution in Ukrainian civil and administrative proceedings are formulated. **Practical significance.** The results of the study can be used in law-enforcement and law-enforcement activities in the investigation of crimes related to financial misconduct.

Key words: astringent, court decision, court proceedings, enforcement of judgments, judicial proceedings.

Постановка проблеми. Невиконання судових рішень є поширеним явищем та створює небезпеку функціонуванню будь-якої правової системи. Одним із ефективних способів спонукання до виконання зобов'язань у багатьох європейських країнах є астрент (франц. l'astreinte, від лат. adstringere – примус). Для українського законодавства астрент є відносно новим поняття, а тому дослідження європейського і насамперед французького досвіду, де він виник є актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Одним із перших вчених, який детально займався вивченням інституту астренту, був французький цивіліст початку XX ст. Євгеній Годеме, який в своїй роботі «Загальна теорія зобов'язань» визначив астрент як неологізм, що означає ідею тиску на волю боржника [1]. Є.Годеме вказував, що встановлення («присудження») астренту не залежить від відшкодування збитків, спричинених кредитору, воно не має на меті відшкодувати збитки. Застосування астренту дозволяє спричинити лише тиск на боржника, щоб він виконав рішення суду (сюди включають і рішення, яким суддя засвідчує мирову угоду).

В українській правовій науці явище астренту не досліджене, тому видається актуальним з наукової точки зору.

Методологічну основу дослідження склали праці Е.Годеме, М.Доньєра, Х.Кетца, Е.Кузнецова, К.Цвайгерта та ін..

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є вивчення французького досвіду застосування астренту, як засобу примусу до виконання зобов'язань та можливості використання іноземної практики в українському законодавстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Астрентом вважається спеціальний вид штрафу (пені), що визначається судом на випадок невиконання боржником своїх зобов'язань, які визначені судовим рішенням. Астрент є додатковим фінансовим засобом для стимулювання виконання судових рішень.

Астрент як правовий інститут вперше почали застосовувати в Франції в кінці XIX століття в результаті судової практики. Юридичним підґрунтям виникнення астренту стало право суду приймати обов'язкові до виконання рішення, що встановлювалось ст.1036 Цивільного процесуального кодексу Франції 1806 року. Впродовж довгого часу цей інститут діяв на рівні практики, виключно як наслідок імперіуму суддів, які на власний розсуд призначали застосування астренту як попередження стосовно боржника, який не хоче виконувати рішення

суду. Саме судова практика французьких судів сформувала умови, види і способи застосування астренту і навіть визначила його правову природу [3, с. 208-210].

На законодавчому рівні астрент регламентовано вперше Законом «Про виселення» від 21.06.1949 №49-972. В подальшому застосування астренту було описано в Законі «Про виконання судових рішень» 1972 року №72-626. В цьому акті уже описано основні принципи застосування астренту. На даний час Кодекс цивільних процедур виконання (Code des procédures civiles d'exécution, CPCE), що запроваджений в дію з 01.06.2012 в Франції, дає доволі детальний опис умов накладення, видів астренту та умов його погашення (ліквідації).

Застосування астренту довело свою ефективність, тому правовий інститут астренту запроваджено у більшості країн Європи (Італія, Німеччина, Нідерланди, Португалія, Бельгія, Швейцарія, Польща та інші). Застосування астренту також закріплено в Принципах міжнародних комерційних договорів (Принципи УНІДРУА) 1994 р. (Україна є членом УНІДРУА (міжнародна незалежна міжурядова організація, основним завданням якої є уніфікація приватного права) з 2006 року).

Зважаючи на те, що інститут астренту запозичено саме з Франції, вважаємо за необхідне дослідити французьке законодавство та практику застосування астренту.

Визначальною стала саме позиція практиків – суддів Касаційного суду, який визначив, що астрент не має нічого спільного з відшкодуванням збитків і питання про застосування астрента потрібно вирішувати, враховуючи обсяг вини недобросовісного боржника в невиконанні судового рішення і його можливостей реально виконати це рішення.

Такий висновок було сформовано у справі, в якій рішенням суду першої інстанції відповідач – компанія з електропостачання повинна була виконати будівельні роботи на ділянці позивача. Тривале невиконання нею судового рішення стало причиною встановлення астренту строком на 3 місяці. Коли по завершенні цього строку рішення залишалось невиконаним, суд встановив новий астрент в подвійному розмірі. Відповідач оскаржуючи дане рішення вказував на те, що розмір встановленого астренту не повинен перевищувати розміру завданої шкоди. Однак, суди апеляційної та касаційної інстанції послідовно відхилили ці аргументи. На думку суддів Касаційного суду Франції, астрент «є засобом примусу, не має нічого спільного з відшкодуванням збитків... примушує відповідача виконати судові рішення. Не може бути й мови про пеню як особливу форму відшкодування збитків, а тільки про застосування цивільно-правової штрафної санкції в чистому вигляді, що спрямована на виконання зобов'язань» [3, с. 209]. Таким чином, була сформована правова позиція судової практики, що лягла в основу пізніших законодавчих актів Франції.

Крім того, на визначення юридичної суті астрента також вплинули постанови Державної ради Франції від 10.05.1974 та окремі рішення Європейського суду з прав людини, які вивели виконання рішень в основний принцип права і зробили його складовою права на справедливий суд [6, р. 88].

Як ми вже зазначали вище, законодавчо в 1972 році астрент було віднесено до цивільно-правових процедур виконання, однак він не є способом примусового виконання рішень. На даний час положення про астрент в Кодексі цивільних процедур виконання (CPCE) вміщено в розділі під назвою «Запобігання труднощам виконання судового рішення».

Астрент – це юридично визначений спосіб покарання, що дозволяє застосовувати фінансовий тиск на боржника, щоб він приступив до виконання судового рішення, проголошеного проти нього. Таким чином, астрент пояснюють як спосіб тиску до особи або непрямого примусу до виконання.

Астрент полягає в присудженні боржнику до сплати певної суми, що буде застосовано у випадку невиконання ним рішення у визначений строк. Це зобов'язання базується на процедурі,

відповідно до якої перспектива сплатити більшу суму ніж ту, яку боржник повинен був сплатити на початку, має змусити діяти вищезгаданого боржника та виконати рішення суду. Найчастіше астрент проголошується, коли боржника зобов'язано вчинити певні дії (наприклад, зобов'язання зруйнувати конструкцію) або навпаки утриматися від певних дій (наприклад, не вчиняти перешкод для користування приміщеннями).

Таким чином, астрент не є способом примусового виконання рішення та й, в принципі, не є способом виконання. Застосування астренту дозволяє спричинити лише тиск на боржника, щоб він виконав рішення суду (сюди включають і рішення, яким суддя засвідчує мирову угоду).

Застосування астренту організовується в 2 етапи: спочатку суд встановлює астрент як загрозу (тимчасовий астрент), а у випадку невиконання переходить в завершальну стадію – остаточний астрент. До прикладу, при винесенні судового рішення про стягнення боргу суд може застосувати астрент у відсотковій пропорції від суми боргу за кожен день (тиждень чи місяць) прострочення у випадку, якщо борг не буде сплачено у визначений період (кажуть, що він «засуджений під астрент»). Таким чином, боржник попереджений про те, що якщо він не сплатить борг у визначений судом строк, то з нього може бути стягнуто, окрім суми боргу, ще й астрент і чим довший період несплати, тим більшою буде сума астренту. У випадку, якщо рішення суду таки не виконується, суд визначає остаточну суму астренту і рішення підлягає примусовому виконанню, включаючи суму астренту.

Право, що застосовується у цій сфері, базується на важливій відмінності між астрентом «тимчасовим» та астрентом «остаточним», які дуже різні. Відповідно до положення ст.131-2 Кодексу цивільних процедур виконання (CPCE) астрент повинен розглядатися як тимчасовий тільки, якщо його остаточний характер не визначений суддею, який його проголосив. Крім того, має бути дотриманий пріоритетний порядок, мається на увазі, що остаточний астрент може бути призначений тільки після оголошення тимчасового астренту (наприклад, коли не виконано рішення про зобов'язання) [5].

Раніше, до введення в дію Закону «Про виконавче провадження» 1991 року суддя при застосуванні астренту міг вільно обирати між астрентом тимчасовим та остаточним. Суддя міг, наприклад, зразу встановити остаточний астрент, що пізніше перешкоджало б йому змінити розмір присуджених сум і він не міг враховувати поведінку боржника (злісне ухилення від виконання рішення чи навпаки, можливо, у боржника були вагомі причини, через дію яких він не може виконати рішення вчасно). На даний час суд не має права обирати між астрентом тимчасовим та остаточним, коли він встановлюється вперше стосовно боржника, оскільки законом чітко визначено, що спочатку він встановлюється тільки як тимчасовий. Суд має право тільки самостійно визначати строк, на який встановлюється тимчасовий астрент, а після завершення його дії застосовуватиметься астрент остаточний.

Важливим для висвітлення суті астренту є з'ясування функцій і повноважень суду. Перш за все, слід наголосити на тому, що астрент встановлюється виключно судовим рішенням [5] (стаття 131-1 CPCE). З одного боку, будь-який суд першої інстанції та апеляційний суд, судові органи кримінального права та спеціалізовані суди можуть призначити астрент, щоб забезпечити виконання свого судового рішення. З іншого боку, до повноважень судді з питань виконання входить право підкріпити астрентом не тільки рішення, яке він виніс, але також і рішення, винесене іншим суддею (судом), «коли певні обставини цього вимагають». Ця остання умова розкриває його найбільшу цінність.

Будь-який суб'єкт цивільного процесу може вимагати встановлення астренту і, в принципі, будь-які зобов'язання (здійснити певні дії чи утриматись від них) можуть бути об'єктом застосування астренту. Зважаючи на викладене, виконання будь-якого рішення може

забезпечуватись встановленням астренту. Наприклад, можливим є встановлення астренту для припинення порушення прав інтелектуальної власності, для приведення до попереднього стану земельної ділянки, для дотримання прав другого із подружжя при розлученні на спілкування з дітьми, тощо.

Навіть в адміністративному процесі можливим є застосування астренту. Так, за Кодексом про адміністративну юстицію Франції адміністративний суд на забезпечення виконання судового рішення юридичними особами, які здійснюють управлінські повноваження, може оголосити астрент. У разі невиконання судового рішення й вимог щодо астренту, посадові особи юридичних осіб публічного права підлягають штрафу [4].

При застосуванні астренту судді користуються певною свободою дій при вирішенні власне питання чи слід призначити астрент та визначенні його розміру та строку. При цьому, суд може самостійно приймати таке рішення без клопотання позивача та без заслуховування думки сторін.

Визначення розміру астренту чи його форми (суми боргу за фіксоване правопорушення чи за дні, тижні чи місяці затримки) розкриває дискреційні повноваження судді, який його проголошує.

В цьому правилі ми прослідковуємо відмінність застосування астренту в Франції та в інших країнах (Бельгія, Люксембург, Нідерланди), де суддя не наділений правом застосовувати астрент без клопотання позивача про його застосування.

Строк дії астренту розпочинається з моменту проголошення судового рішення, яким його встановлено.

Припинення стягнення астрента необхідно в тому випадку, якщо стане очевидним, що боржник з об'єктивних чи суб'єктивних причин не виконає своє зобов'язання. Судова практика виходить з того, що подальше пропорційне збільшення сум, нарахованих в порядку виконання астренту, якщо воно наскільки значне, що втрачає своє значення, не допускається. Саме тому після встановлення тимчасового астренту у випадку подальшого невиконання боржником своїх зобов'язань, здійснюється його трансформація в астрент остаточний, тобто визначення тої суми, яка боржником має бути сплачена. В країнах Бенілюксу існує інший порядок. З метою недопущення збільшення нарахованих сум астренту до невиправданих розмірів, нарахування таких сум здійснюється не довше 6 місяців. Однак, при цьому, кредитор має право звернутися в суд повторно для встановлення астренту на строк, що не перевищує 6 місяців [2, с. 144].

Астрент має певне додаткове значення щодо судового рішення по суті. Якщо останнє змінено чи скасовано, це тягне за собою відповідно зміну чи скасування астрента. Крім того, якщо суд апеляційної інстанції вирішить, що суд першої інстанції застосував астрент безпідставно, він може позбавити юридичної сили рішення суду в частині встановлення астренту. При цьому, уже стягнуті суми підлягають до повернення, а процедури щодо стягнення астренту припиняються. Якщо рішення першої інстанції було змінено в апеляційній інстанції, астрент також не має більше юридичної сили, оскільки він не може існувати автономно, незалежно від основного рішення.

Важливим завданням також є з'ясування того, як і кому перераховується сума астренту. В Німеччині, до прикладу, уся сума надходить в дохід держави, в Потругалії – ділиться порівну між кредитором та державою. В Франції, з правової системи якої власне було запозичено інститут астренту, уся сума астренту зараховується в користь кредитора. Очевидно, що таке право кредитора обумовлене самою суттю і характером виконавчого провадження в Франції, оскільки система виконання судових рішень носить фактично приватно-правовий характер, коли стягувач володіє широкою диспозитивністю та може самостійно обирати способи стягнення, в т.ч. примусового. Французька доктрина визначає, що держава не повинна бути зацікавленою в отриманні прибутку від законних дій стягувача та виконавця правосуддя, незважаючи на те, що

встановлення астрента розглядається, серед іншого, як санкція за неповагу до правосуддя, за супротив щодо виконання судового рішення. Окрім того, слід враховувати, що під час акумуляції сум астренту не допускається застосування примусових заходів стягнення. Тобто, стягувач страждає через невчасне виконання судового рішення і саме його інтересам завдається найбільше шкоди в цьому випадку.

Ліквідація астренту відбувається у тому випадку, коли стане очевидним, що боржник у силу тих чи інших обставин не зможе виконати свої зобов'язання за судовим рішенням. За таких умов, подальша акумуляція сум астренту є неприпустимою, оскільки втрачає своє значення.

Якщо астрент був встановлений як остаточний, то його ліквідація відбувається за заявою, яку подає кредитор. Незалежно від типу астренту, тимчасовий чи остаточний, відповідно до законодавства астрент ліквідовується суддею з питань виконання. Разом з тим цей принцип припускає два виключення щодо участі судді, який встановив астрент. З заявою про ліквідацію астренту слід звернутися до цього судді, оскільки він веде цю справу (типовим прикладом є суддя, який готує справу до провадження та який присуджує до виконання під астрент (ст.470 CPCE) або якщо він виключно за собою залишив такі повноваження (ст.131 CPCE) [5]. Останній випадок застосовується все рідше, оскільки було визнано, що це правило не відповідає принципу неупередженості суду, який захищається статтею 6 Європейської конвенції з прав людини, та не сприяє успішному застосуванню повноважень суду у встановленні та ліквідації астренту.

Висновки. Безсумнівно, інститут астренту в Франції є надзвичайно корисним механізмом для підвищення ефективності судових рішень і на практиці він знаходить найширше застосування. Завдання астренту – змусити боржника до виконання судового рішення. Вирішальна роль у визначенні суттєвих обставин, що мають значення для вирішення питання про встановлення астрента, звичайно ж належить судді. Саме він встановлює причини невиконання судового рішення, рівень платоспроможності боржника, визначає умови, строки та розміри астрента. При цьому, завданням суду є саме виконання судового рішення, а не стягнення додаткових сум з боржника. В цьому полягає мета астренту. Астрент – не є формою стягнення чи відшкодування збитків, це санкція за неповагу до правосуддя та спротив виконанню судового рішення.

Таким чином, ми переконуємося, що інститут астренту широко застосовується не тільки в європейських країнах, а й визнається на міжнародному рівні, що підтверджує його практичну важливість та дієвість при виконанні судових рішень.

Список використаних джерел

1. Годэмэ Е. Общая теория обязательств. Перевод с французского И. Б. Новицкого. М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 511 с.
2. Кузнецов Е. Н. Исполнительное производство Франции (монография). СПб: Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та; Изд-во юрид. ф-та С.-Петербур. гос. Ун-та. 2005. 280 с.
3. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права в 2 -х томах. Т.2. М.:Международные отношения, 1998. 483 с.
4. Code de justice administrative. Version consolidé au 1 avril 2015 URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070933>
5. Code des procédures civiles d'exécution URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000025024948>
6. Donnier M. Voies d'exécution et procédures de distribution, 4 ed. Litec, 1996. 284 p.

References

1. Godjemje E. Obshhaja teorija objazatel'stv. Perevod s francuzskogo I. B. Novickogo. M.: Jurid. izd-vo MJu SSSR, 1948. 511 c.
2. Kuznecov E. N. Ispolnitel'noe proizvodstvo Francii (monografija). SPb: Izdatel'skij Dom S.-Peterb. gos. un-ta; Izd-vo jurid. f-ta S.-Peterb. gos. Un-ta. 2005. 280 s.
3. Cvajgert K., Ketc H. Vvedenie v sravnitel'noe pravovedenie v sfere chastnogo prava v 2 -h tomah. T.2. M.:Mezhdunarodnye otnoshenija, 1998. 483 s.
4. Code de justice administrative. Version consolidé au 1 avril 2015 URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070933>
5. Code des procédures civiles d'exécution URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000025024948>
6. Donnier M. Voies d'exécution et procédures de distribution, 4 ed. Litec, 1996. 284 p.

Надійшла до редакції 06 травня 2019 р.

УДК 347.91/.95

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19.89-95

РЕАЛІЗАЦІЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАННЯМ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Жукевич Ігор Васильович,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу

Університету Короля Данила,

вул. Є. Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, Україна

e-mail: zhiv123@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7332-1014>

Мета. Метою роботи є проаналізувати реалізацію судового контролю за виконання рішень у цивільних справах як однієї із гарантій захисту прав учасників виконавчого провадження.

Методика. Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні **методи** наукового пізнання: термінологічний, логіко-семантичний, функціональний, системно-структурний, логіко-нормативний. **Результати:** в процесі дослідження визнано, що судовий контроль за виконання рішень у цивільних справах слід розглядати у «вузькому» та «широкому» розуміннях. В порядку цивільного судочинства слід закріпити по аналогії закону ст. 382 КАС України щодо форм судового контролю за виконання рішень у адміністративних справах.

Наукова новизна. В процесі дослідження встановлено, що судовий контроль за виконання рішень у цивільних справах це не тільки порядок розгляду скарг на рішення, дій або бездіяльність виконавців, а також дозвіл («санкціонування») на вчинення певних процесуальних дій у виконавчому провадженні та розгляд позовних вимог, які стосуються виконання судових рішень та ухвал. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у правотворчій та правозастосовній діяльності під час розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державних та приватних виконавців у порядку цивільного судочинства.

Ключові слова: судовий контроль, виконання судових рішень, цивільні справи, цивільне судочинство, виконавче провадження, реалізація судового контролю.

Ihor Zhukevych

Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Civil Law and the University of King Danylo, street E. Konovalets, 35, Ivano-Frankivsk city, Ukraine

e-mail: zhiv123@ukr.net

IMPLEMENTATION OF JUDICIAL CONTROL FOR IMPLEMENTING SOLUTIONS IN CIVIL LIFE

Goal. The purpose of the work is to analyze the implementation of judicial control over the execution of decisions in civil cases as one of the guarantees of the protection of the rights of participants in enforcement proceedings. **Method.** The methodology includes a comprehensive analysis and synthesis of available scientific and theoretical material and the formulation of relevant conclusions and recommendations. During the research, the following methods of scientific knowledge were used: terminological, logical-semantic, functional, system-structural, logical-normative. **Results:** in the course of

the study, it was recognized that judicial control over the enforcement of decisions in civil matters should be considered in the "narrow" and "broad" understanding. In the order of civil proceedings should be fixed by analogy with the law of Art. 382 CAS Ukraine on the forms of judicial control over enforcement of decisions in administrative matters. **Scientific novelty.** In the course of the investigation, it was established that judicial control over the execution of decisions in civil cases is not only a procedure for considering complaints about decisions, actions or omissions of the executors, as well as permission ("sanctioning") to commit certain procedural actions in the enforcement proceedings and consideration of claims that relate to the execution of court decisions and rulings. **Practical significance.** The results of the research can be used in law-making and law enforcement activities when considering complaints about decisions, actions or inactivity of state and private executors in the course of civil proceedings.

Key words: judicial control, enforcement of judgments, civil cases, civil proceedings, enforcement proceedings, implementation of judicial control.

Постановка проблеми. Виконання завдання цивільного судочинства щодо справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, інтересів юридичних осіб та інтересів держави повинно забезпечуватись також дієвим і реальним механізмом виконання судових рішень та ухвал. За статистикою в Україні у 2017 році фактично виконано 8 % судових рішень, у 2018 році – до 30%, що є вкрай негативним явищем. В країнах Європейського Союзу за різними даними цей показник сягає 50-70%.

До розділу VIII «Правосуддя» Конституції України від 2 червня 2016 року внесено статтю 129-1, згідно якої судові рішення є обов'язковим до виконання і контроль за виконанням судового рішення здійснює суд [6]. У ч. 3 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року визначено, що контроль за виконанням судового рішення здійснює суд у межах повноважень, наданих йому законом [8].

Однак, на даний час фактично відсутній механізм реалізації судового контролю за виконанням рішень у цивільних справах, який повинен носити системний характер, як постійна функція суду, відбуватися не епізодично тільки за зверненнями або скаргами учасників справи.

Суд мав би стати обов'язковим учасником виконавчого провадження. До його повноважень належить розгляд процесуальних питань, пов'язаних з виконанням судових рішень та розгляд скарг на рішення, дії та бездіяльність органів державної виконавчої служби, приватних виконавців. Таким чином, зазначені механізми є важливими формами судового контролю за виконанням судових рішень у цивільних справах на сьогоднішній день.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам судового контролю за виконанням рішень судів у цивільному судочинстві частково приділялась увага такими вченими, як Ю.В. Білоусов, В.І. Бобрик, В.В. Комаров, Д.Д. Луспенник, Д.М. Притика, С.Я. Фурса, М.Й. Штефан, В.С. Щербина та інші. На сьогодні в Україні немає жодного дисертаційного дослідження, присвяченого судовому контролю за виконанням рішень у цивільному судочинстві. У 2016 році була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Повноваження суду при примусовому виконанні судових рішень у цивільних справах» (автор Притуляк В.М.), а в Російській Федерації у цьому ж році – дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Судовий контроль за виконавчим провадженням у цивільному процесі» (автор Ярошенко Л.В.). Варто також зауважити, що дещо раніше, у 2014 році, в Україні захищена кандидатська дисертація на тему «Судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративному судочинстві» (автор Сасевич О.М.). Проте, реалізації судового контролю за виконанням рішень приділялась недостатня увага.

Постановка завдання. Однак потребує законодавче визначення норм щодо реалізації судового контролю за виконанням рішень у цивільних справах, а також розширення форм судового контролю для приведення його у відповідність до конституційних засад судочинства.

Виклад основного матеріалу дослідження. 03 жовтня 2017 року прийнято зміни в концептуально новій редакції до цивільного процесуального кодексу України, де норми, що регулюють розгляд скарг на рішення, дії та бездіяльність органів державних та приватних виконавців, виділено в розділ VII «Судовий контроль за виконанням судових рішень» (статті 447-453). Поряд з цим збережено розділ VI «Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб)». Чи достатньо зазначених форм судового контролю за виконанням судових рішень у цивільних справах покаже правозастосовна практика.

У редакції ЦПК України 2004 року порядок оскарження рішень, дій та бездіяльності державних виконавців, приватних виконавців був передбачений у ст. 383. Відповідно до цієї статті скарги на рішення, дії чи бездіяльність органів державної виконавчої служби, приватних виконавців щодо виконання судових рішень у цивільних справах могли бути подані сторонами виконавчого провадження протягом десяти робочих днів з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав чи свобод, крім рішень виконавця про відкладення проведення виконавчих дій, які могли бути оскаржені протягом трьох робочих днів з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав чи свобод. За результатами розгляду скарги суд постановляє ухвалу [12].

Зазначені строки для звернення із скаргою до суду збережено і в новій редакції ЦПК України від 03 жовтня 2017 року. Важливою новелою ЦПК України є стаття 453, яка встановлює, що про виконання ухвали, постановленої за результатами розгляду скарги, відповідний орган державної виконавчої служби, приватний виконавець повідомляють суд і заявника не пізніше ніж у десятиденний строк з дня її одержання.

За логічним та системним змістом статті 389 ЦПК України 2004 року суд зобов'язаний був негайно надсилати ухвалу по скарзі відповідному відділу державної виконавчої служби після набрання нею законної сили для виконання.

Цією статтею передбачався дієвий контроль суду за невиконанням ухвали суду про задоволення скарг на неправомірні рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів оскарження. У ній закріплено зобов'язання ДВС повідомляти суд і заявника про виконання ухвали не пізніше місячного строку з дня отримання ухвали суду. Зазначене є обов'язком органу, що виконує судове рішення.

Таким чином, строк повідомлення суд і заявника скорочено з одного місяця до десяти днів, що сприятиме, на нашу думку, більш дієвому судовому контролю за виконанням судових рішень та ухвал.

Суд не лише захищає порушені права і свободи осіб, які оскаржили рішення, дії чи бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи ДВС, а й здійснює контроль за виконанням своїх ухвал. Однак законодавець не акцентує увагу на правових наслідках невиконання органом ДВС свого обов'язку повідомити суд про виконання ухвали і не наділяє суд відповідними повноваженнями щодо цього[3].

Які процесуальні дії має здійснювати суд, якщо зазначене повідомлення не надходить у визначений ЦПК України строк або не надходить взагалі – таких норм розділ VII «Судовий контроль за виконанням судових рішень» не передбачає.

Коло суб'єктів, рішення, дії або бездіяльність яких можуть бути оскаржені розширено в нових процесуальних кодексах приватними виконавцями ще з моменту прийняття оновленого Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ також підтримував позицію про розширення форм судового контролю за виконанням судових рішень.

У постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2014 р. № 6 «Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судових рішень у цивільних справах» наголошено, що одним із засобів юридичного захисту сторін виконавчого провадження при проведенні виконавчих дій є судовий контроль за виконанням судових рішень у цивільних справах, який передбачає, зокрема: а) можливість здійснення певних процесуальних дій у виконавчому провадженні лише з дозволу суду; б) обов'язок суду розглянути скарги на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця та інших посадових осіб державної виконавчої служби; в) позови, що виникають із відносин щодо примусового виконання судових рішень [11].

В іншій постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» також визначено, що розгляд судами скарг у порядку, передбаченому розділом VII ЦПК України, є однією з форм судового контролю за виконанням судових рішень, виконання яких є складовою частиною цивільного процесу, оскільки провадження у справі завершується виконанням ухвалених у такій справі судових рішень [10].

Тобто, судовий контроль за виконанням рішень судів у цивільних справах не можна зводити тільки до «вузького» його розуміння з приводу оскарження рішень, дій або бездіяльності виконавців та інших посадових осіб. На нашу думку, судовий контроль слід розглядати у «широкому» розумінні та повинен включати також і дозвіл («санкціонування») на вчинення певних процесуальних дій у виконавчому провадженні, а також розгляд позовних вимог, які стосуються виконання судових рішень та ухвал (наприклад, позови щодо оспорування оцінки майна у виконавчому провадженні, позови про зняття арешту з майна, позови про визнання торгів недійсними тощо).

У законі України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 2 червня 2016 року № 1403-VIII у ст. 36 передбачено можливість оскарження рішення, дії чи бездіяльності приватного виконавця у порядку, встановленому законом [7].

Оскарження рішень, дій або бездіяльності державних виконавців та посадових осіб органів державної виконавчої служби закріплено у ч.1 ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження», згідно якої сторони, інші учасники та особи можуть подати скаргу до суду, який видав виконавчий документ [6]. Проте, зазначеною статтею не передбачено можливості оскарження рішення, дії чи бездіяльності приватного виконавця.

Стаття 447 нового ЦПК України вже передбачає можливість судового оскарження рішень, дій чи бездіяльності приватного виконавця сторонами під час виконання судового рішення, якщо порушено їхні права чи свободи [5].

Тобто є неузгодженість між нормами законів про можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів виконання (як державних, так і приватних виконавців).

За статистичними даними до місцевих загальних судів у порядку цивільного судочинства надійшло у 2016 році 60,7 тис. клопотань, заяв, подань із питань виконання судових рішень, а також щодо рішень інших органів (посадових осіб), що на 14,5 % менше ніж у 2015 році. Розглянуто 56,7 тис. зазначених документів, у тому числі задоволено 36,8 тис. або 64,9 % від кількості розглянутих. Суди у порядку цивільного судочинства розглянули (без урахування повернутих і залишених без розгляду) 9,3 тис. скарг на дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби у 2016 році, що на 8,4 % більше порівняно з 2015 р., у тому числі із

задоволенням вимог – 5,3 тис. або 57,5 % від кількості розглянутих. За невиконання судового рішення (ст. 382 КК) за вироками, що набрали законної сили, засуджено 50 осіб [1].

Але проблемою залишається те, що суд, розглядаючи цивільні справи і виносячи постанови, рішення та ухвали не здійснює законодавчо контролю за їх виконанням. Процес розгляду заради процесу. А повинен бути процес заради виконання, реалізації судових рішень з метою ефективного захисту прав та інтересів.

Ще однією формою судового контролю за виконанням рішень у цивільних справах є винесення судом, у порядку ст. 262 ЦПК України, окремих ухвал у разі виявлення порушення законодавства або недоліків в діяльності юридичної особи, державних чи інших органів, інших осіб.

Здійснення контрольних функцій, розпочинається, у даному випадку, не спочатку процедури вирішення (розв'язання) спору, а з моменту виявлення правопорушень або інших негативних явищ, про які стало відомо у процесі вивчення матеріалів справи, під час провадження, на різних стадіях розгляду справи.

У новій редакції ЦПК України 2017 року право суду постановити окрему ухвалу щодо державного виконавця, іншої посадової особи органу державної виконавчої служби, приватного виконавця окремо регулюється ч. 3 ст. 262: суд може постановити окрему ухвалу щодо державного виконавця, іншої посадової особи органу державної виконавчої служби, приватного виконавця та направити її органам, до повноважень яких належить притягнення таких осіб до дисциплінарної відповідальності, або органу досудового розслідування, якщо суд дійде висновку про наявність в діях (бездіяльності) таких осіб ознак кримінального правопорушення [5].

Отже, стаття фактично зобов'язує суд відреагувати у належний спосіб. У новій редакції ЦПК України, відповідні норми збережено та доповнено.

Слід зазначити, що в сучасній правовій науці немає єдиної позиції щодо змісту судового контролю. Норма статті 129-1 Конституції України щодо здійснення судами контролю за виконанням судових рішень є вагомою підставою для того, щоб розглядати судовий контроль в цивільному судочинстві не тільки як обов'язок реагування в порядку розгляду скарг на рішення, дії (бездіяльність) виконавців та шляхом винесення окремих ухвал, а й як аспект реалізації судової влади, який потребує обґрунтованої концепції та закріплення у законодавстві широкого кола дієвих механізмів, як це, наприклад, передбачено в адміністративному судочинстві [2].

Зокрема, ст. 382 КАС України визначає такі форми судового контролю за виконанням рішень:

- зобов'язання суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення;
- накладення штрафу на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання постанови, у розмірі від двадцяти до сорока розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень - відповідачем на виконання такого рішення суду, або порушення прав позивача, підтверджених таким рішенням суду [9].

Зазначені способи судового контролю значно відрізняються від форм реалізації контролю за виконанням судових рішень у цивільному судочинстві й дають адміністративному суду, порівняно з загальними судами, більше коло повноважень. Водночас закріплений в КАС України нормативний механізм контролю є недосконалим – це насамперед виявляється в тому, що відповідно до ч. 1 ст. 382 покладення на відповідача зобов'язання подати звіт є правом суду, а не обов'язком. До того ж, КАС України не конкретизує умови використання судом цього права [2].

Висновки. Отже, вважаємо за необхідне доповнити ЦПК України по аналогії закону ст. 382 КАС України статтею, яка передбачатиме такі форми судового контролю за виконання рішень у цивільних справах:

- зобов'язання учасника справи, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення;
- накладення штрафу на особу, відповідальну за виконання рішення, у розмірі від двадцяти до сорока розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених учасником справи на виконання такого рішення суду, або порушення прав, підтверджених таким рішенням суду

Ця законодавча новація сприятиме реалізації контролю суду за виконанням рішень у цивільному судочинстві України, дозволить ефективніше здійснювати захист прав учасників судового процесу.

Список використаних джерел

1. Аналіз стану здійснення судочинства у 2016 році (за даними судової статистики) URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\). /FC0243F91293BFEEC2 2580E40 0478576](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents). /FC0243F91293BFEEC2 2580E40 0478576) (дата звернення 07.03.2019р.).
2. Василяка К. Контроль за виконанням судових рішень господарських судів: проблемні аспекти. URL: http://uajcc.org/kontrol_ispol_sud_reshe (дата звернення 06.03.2019).
3. Витяг з узагальнення про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судового рішення у цивільній справі. URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html (дата звернення 07.03.2019р.).
4. Закон України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua /laws/show/1404-19> (дата звернення 07.03.2019р.).
5. Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19> (дата звернення 07.03.2019р.).
6. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1401-19/paran99#n99> (дата звернення 07.03.2019р.).
7. Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 2 червня 2016 року № 1403-VIII URL: <http://zakon2.rada.gov.ua /laws/show/1403-19> (дата звернення 07.03.2019р.).
8. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення 07.03.2019р.).
9. Кодекс України адміністративного судочинства від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov. ua /laws/show/2747-15> (дата звернення 07.03.2019р.).
10. Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 березня 2013 року № 3 URL: <http://zakon2.rada. gov.ua /laws/show/v0003740-13> (дата звернення 07.03.2019р.).
11. Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судових рішень у цивільних справах: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду

цивільних і кримінальних справ від 7 лютого 2014 року № 6. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0006740-14> (дата звернення 07.03.2019р.).

12. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення 07.03.2019р.).

References

1. Analiz stanu zdiisnennia sudochynstva u 2016 rotsi (za danymy sudovoi statystyky) URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)./FC0243F91293BFEEC22580E400478576](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)./FC0243F91293BFEEC22580E400478576) (data zvernennia 07.03.2019r.).

2. Vasyliaka K. Kontrol za vykonanniam sudovykh rishen hospodarskykh sudiv: problemni aspekty. URL: http://uajcc.org/kontrol_ispol_sud_reshe (data zvernennia 06.03.2019).

3. Vytiah z uzahalnennia pro praktyku rozghliadu sudamy skarh na rishennia, dii abo bezdiialnist derzhavnoho vykonavtsia chy inshoi posadovoi osoby derzhavnoi vykonavchoi sluzhby pid chas vykonannia sudovoho rishennia u tsyvilnii spravi. URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html (data zvernennia 07.03.2019r.).

4. Zakon Ukrainy «Pro vykonavche provadzhennia» vid 2 chervnia 2016 r. № 1404-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (data zvernennia 07.03.2019r.).

5. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Tsyvilnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv» vid 3 zhovtnia 2017 roku URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19> (data zvernennia 07.03.2019r.).

6. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia) vid 2 chervnia 2016 r. № 1401-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1401-19/paran99#n99> (data zvernennia 07.03.2019r.).

7. Zakon Ukrainy «Pro orhany ta osib, yaki zdiisniuiut prymusove vykonannia sudovykh rishen i rishen inshykh orhaniv» vid 2 chervnia 2016 roku № 1403-VIII URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1403-19> (data zvernennia 07.03.2019r.).

8. Zakon Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» vid 2 chervnia 2016 r. № 1402-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (data zvernennia 07.03.2019r.).

9. Kodeks Ukrainy administratyvnoho sudochynstva vid 6 lypnia 2005 roku № 2747-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (data zvernennia 07.03.2019r.).

10. Pro deiaki pytannia yurysdyksii zahalnykh sudiv ta vyznachennia pidsudnosti tsyvilnykh sprav: Postanova Plenumu Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 1 bereznia 2013 roku № 3 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13> (data zvernennia 07.03.2019r.).

11. Pro praktyku rozghliadu sudamy skarh na rishennia, dii abo bezdiialnist derzhavnoho vykonavtsia chy inshoi posadovoi osoby derzhavnoi vykonavchoi sluzhby pid chas vykonannia sudovykh rishen u tsyvilnykh spravakh: Postanova Plenumu Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 7 liutoho 2014 roku № 6. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0006740-14> (data zvernennia 07.03.2019r.).

12. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18 bereznia 2004 r. № 1618-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (data zvernennia 07.03.2019r.).

Надійшла до редакції 22 квітня 2019 р.

УДК 349.42

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19.96-104

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИРОЩУВАННЯ ТОПІНАМБУРА ЯК ЗАСОБУ ПОКРАЩЕННЯ СТАНУ ДОВКІЛЛЯ

Книш Віталій Васильович,

доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права
Університету Короля Данила,
м. Івано-Франківськ, вул. Коновальця, 35, 76018, Україна
e-mail: vitalii.knysh@iful.edu.ua

Касіянчук Василь Дмитрович,

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, академік АУНУ, професор кафедри
будівництва Університету Короля Данила,
м. Івано-Франківськ, вул. Коновальця, 35, 76018, Україна
e-mail: vasyk.kasianchuk@iful.edu.ua

Жирак Руслан Михайлович,

викладач кафедри архітектури та містобудування Університету Короля Данила,
м. Івано-Франківськ, вул. Коновальця, 35, 76018, Україна
e-mail: ruslan.zhyrak@iful.edu.ua

Косьмій Михайло Михайлович,

кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету архітектури, будівництва та дизайну
Університету Короля Данила, м. Івано-Франківськ, вул. Коновальця, 35, 76018, Україна
e-mail: mykhailo.kosmii@iful.edu.ua
ORCID:

Криховецький Іван Зеновійович,

кандидат економічних наук, доцент, заступник декана економічного факультету Університету
Короля Данила, м. Івано-Франківськ, вул. Коновальця, 35, 76018, Україна
e-mail: ivan.krykhovetskyi@iful.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4539-1765>

Касіянчук Микола Васильович,

інженер харчової промисловості, підприємець

Мета. Метою роботи є дослідження особливостей правового забезпечення організації вирощування топінамбура з метою покращення стану навколишнього природного середовища.
Методика. Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного, практично-прикладного матеріалу та формулювання відповідних висновків і пропозицій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: діалектичний, термінологічний, історико-правовий, системно-структурний, системно-функціональний, нормативно-догматичний, метод узагальнення. **Результати:** в процесі дослідження висвітлено можливості використання топінамбура для покращення екологічного стану ґрунтів та атмосферного повітря, а також використання бульб і зеленої маси для виробництва продукції лікувально-профілактичного призначення і альтернативної енергії.
Наукова новизна. В процесі дослідження встановлено, що за результатами дослідження автори

систематизували та узагальнили рівні правового регулювання у сфері використання топінамбура для потреб охорони довкілля, зокрема: рівень комплексного еколого-правового регулювання; рівень поресурсного (флористичного) правового регулювання; рівень охоронного (антропоохоронного) законодавства; міжгалузевий рівень, де мова йде про взаємодію екологічного та аграрного права у частині виробництва топінамбура. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у правотворчій та правозастосовній діяльності з питань вирощування топінамбура як засобу покращення стану довкілля.

Ключові слова: екологічне право, природоресурсне право, флористичне право, природоохоронне право, екологія, альтернативна енергія, лікувально-профілактична продукція.

Vitalii Knysh

doctor of law, associate professor, associate professor, department of theory and history of state and law of King Danylo University
Ivano-Frankivsk, street. Konovalets, 35, 76018, Ukraine,
e-mail: vitalii.knysh@iful.edu.ua

Vasyl Kasiianchuk

Candidate of Technical Sciences, Professor of the Department of Civil Engineering of King Danylo University
Ivano-Frankivsk, street. Konovalets, 35, 76018, Ukraine,
e-mail: vasyi.kasiianchuk@iful.edu.ua

Ruslan Zhyrak

Lecturer at the Department of Architecture and Urban Planning of King Danylo University
Ivano-Frankivsk, street. Konovalets, 35, 76018, Ukraine,
e-mail: ruslan.zhyrak@iful.edu.ua

Mykhailo Kosmii

Candidate of Law, Associate Professor, Dean of the Faculty of Architecture, Construction and Design, of King Danylo University
Ivano-Frankivsk, street. Konovalets, 35, 76018, Ukraine,
e-mail: mykhailo.kosmii@iful.edu.ua

Ivan Krykhovetskyi,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Deputy Dean of the Faculty of Economics of King Danylo University
Ivano-Frankivsk, street. Konovalets, 35, 76018, Ukraine,
e-mail: ivan.krykhovetskyi@iful.edu.ua

Mykola Kasiianchuk,

food engineer, entrepreneur

LEGAL SUPPORT OF CULTIVATION OF ARTICHOKES AS A MEANS OF IMPROVING THE STATE OF THE ENVIRONMENT

Purpose. The aim of the work is to study the peculiarities of the legal support of the organization of the cultivation of Jerusalem artichoke with the aim of improving the state of the environment.

Methodology. The methodology includes a comprehensive analysis and synthesis of available scientific

and theoretical, practical and applied material and the formulation of the relevant conclusions and proposals. In the course of the study, the following methods of scientific knowledge were used: dialectical, terminological, historical-legal, system-structural, system-functional, normative-dogmatic, method of generalization. **Results.** The results of the study reflected the possibility of using Jerusalem artichoke to improve the ecological condition of the soil and atmospheric air, as well as the use of tubers and green mass for the production of therapeutic and prophylactic products and alternative energy. **Scientific novelty.** In the course of the research, it was established that, according to the results of the study, the authors systematized and generalized the level of legal regulation in the use of Jerusalem artichoke for the needs of environmental protection, in particular: the level of integrated environmental and legal regulation; the level of resource (floristic) legal regulation; level of security (anthropological and protection) legislation; inter-branch level, where we are talking about the interaction of environmental and agricultural law in the production of Jerusalem artichoke. **Practical significance.** The results of the study can be used in lawmaking and law enforcement activities on the cultivation of Jerusalem artichoke as a means of improving the state of the environment.

Key words: environmental law, natural resource law, floristic law, natural protect law, ecology, alternative energy, therapeutic and preventive products.

Постановка проблеми. В наш час людство стурбоване погіршенням глобальної екологічної ситуації, зокрема, нагромадженням вуглекислого газу (CO₂) в атмосфері Землі, що може призвести до природної екологічної катастрофи. Саме тому, в Організації Об'єднаних Націй активно обговорюються проекти заходів, спрямованих на зниження вмісту вуглекислого газу в атмосфері. Всесвітня кампанія по насадженню лісів є одним із дієвих заходів, спрямованих на вирішення даної проблеми. Розрахунки показують, що шкідливий вплив парникового ефекту зможе зупинити розвиток лісових масивів, якими необхідно залісити більшу половину земної суші.

Проте, на думку Тімірязєва К.А., плантація топінамбуру площею 1 га виділяє в повітря стільки кисню, скільки 2 га широколистяного лісу і поглинає 6 т вуглекислого газу, в той час, як 1 га лісу – тільки 3-4 т [2, с. 9].

Доцільно вирощувати топінамбур і для поліпшення екологічного стану антропогенно-порушених територій. Це зони, що прилягають до промислових центрів України і нагромаджують відходи вуглевидобутку (терикони), лісопереробки (тирса, шламлінгін, мул активний), теплоенергетики (зола), стоки тваринницьких ферм, комунального господарства (осади стічних вод).

За визначенням І. В.Лазаревої, порушені території – це території, настільки ушкоджені у процесі виробничої діяльності, що не можуть бути використаними у майбутньому без проведення спеціальних заходів [7, с. 3; 22]. О. В. Чемакіна пропонує більш широкий зміст поняття «порушені території» – це ділянки земної поверхні ушкоджені, забруднені, або виведені з господарського обороту в результаті антропогенного і техногенного впливу. Згідно з цим визначенням, порушеними прийняті такі території, землі яких зіпсовані, або зайняті смітниками, звалищами, відстійниками, ярами, підтоплені, підроблені здобиччю корисних копалин, зайняті золівдвалами ТЕЦ, кар'єрами нерудних будівельних матеріалів, відвалами шахтних порід і вскриші, а також відходами підприємств, в тому числі металургійних і які не використовуються в містобудівних цілях без проведення спеціальних заходів з їх відновлення та рекультивції [14, с.458].

Такі території належать і до земель Івано-Франківської області. Загальна площа земель станом на 01.01.2017 р. складає 1392,7 тис. га, із них сільськогосподарські угіддя – 630,5 тис. га (45,3 % території області), у тому числі: рілля – 397,2 тис. га, (28,5% від загальної площі території області); перелоги – 6,8 тис. га, (0,5% від загальної площі території області); багаторічні

насаджень – 16,3 тис. га, (2,6% від загальної площі території області); сіножаті і пасовища – 210,2 тис. га; (15,1% від загальної площі території області); ліси та інші лісовкриті площі – 636,5 тис. га (45,6% від загальної площі території області); відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (піски, яри, землі, зайняті зсувами, щебенем, галькою) – 22,4 тис. га (1,6% від загальної площі території області); інші землі – 38,3 тис. га (2,8% від загальної площі території області) [13, с. 110-111].

Під золо- і шлаковідвали Бурштинської ТЕС, що працює на вугіллі, задіяні понад 200 га землі, де зберігається понад 28 млн.т відходів із щорічним поповненням близько 0,5 млн. тон [3, с. 138].

У 2016 р. викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря Івано-Франківської області від стаціонарних джерел забруднення становили 196,7 тис. т. Крім того, від стаціонарних джерел забруднення у повітряний басейн надійшло 11,3 млн. т. діоксиду вуглецю – основного парникового газу, який впливає на зміну клімату [13].

Саме тому, одним із основних завдань покращення екологічного стану в нашій області зокрема, і в Україні загалом, вважається поглинання вуглекислого газу, залучення відходів у господарський обіг, рекультивація звалищ, відстійників, кар'єрів та інших ділянок порушених земель за рахунок вирощування топінамбура.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження у сфері удосконалення правового регулювання вирощування та використання топінамбура успішно займаються і мають позитивні результати Університет Короля Данила, Івано-Франківський національний медичний університет, Національний університет харчових технологій, науково-виробнича фірма «Індіго». Матеріали досліджень з даної проблематики було висвітлено у цілій низці статей Науково-інформаційного вісника Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького (на даний час – Університету Короля Данила).

Разом з тим, проблема правового забезпечення організації вирощування топінамбура для покращення екологічного стану навколишнього середовища потребує подальшого комплексного наукового дослідження, а також розробки пропозицій щодо удосконалення законодавства України в цій сфері.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей правового забезпечення організації вирощування топінамбура з метою покращення стану навколишнього природного середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Належність та ефективність правового регулювання у сфері використання топінамбура залежить, насамперед, від його біоекологічних характеристик, які потребують першочергового висвітлення. З цього приводу В. І. Козловський ще в 1911 році охарактеризував топінамбур так: «це єдина рослина з усіх, що культивуються, яка дає великі врожаї майже без затрат праці, не боїться ні морозу, ні посухи, ні дощу, ні поганого ґрунту і його виснаження, обходиться без добрив, рясно родить на одному місці десятки років, а що для нас дуже важливо (хоч сумно усвідомлювати) не вимагає майже жодного догляду і не карає, як другі рослини за недбалість в літніх роботах біля нього, або, навіть, за те, що його не викопали на зиму. Одним словом, хоча це іронічно, мимоволі звучить, але це ідеальна, самою долею послана нам, слов'янам, рослина».

Фахівець у галузі землеробства У. О. Стебут в одній зі своїх праць наприкінці XIX століття також відзначив, що бульби топінамбура легко перезимовують в землі – чим він і відрізняється від картоплі відносно місця в полі. Він називав земляну грушу безцінною рослиною, яка може рости де завгодно: на схилах ярів, пустирях, на різноманітних ґрунтах, навіть бідних на поживні речовини. Маючи потужну кореневу систему, топінамбур добуває поживні речовини з глибоких

шарів ґрунту. Розвинута коренева система підвищує стійкість його до посухи, а великий вегетативний апарат сонячного кореня, крім того, дозволяє в достатній кількості використовувати сонячну енергію. Завдячуючи своїй високій життєздатності земляну грушу можна використовувати як засіб боротьби з бур'янами. Після вирощування топінамбура на одній і тій же ділянці декілька років, бур'яни гинуть. Сонячний корінь не потребує добрив, він себе добре почуває після всякої рослинності і сам являється добрим попередником для них, при умові, якщо викопані всі бульби. Висаджувати топінамбур можна і весною і восени в залежності від регіонів. Восени висаджують бульби перед настанням морозів. В районах, де характерні морозні зими висаджувати топінамбур бажано весною, а там де морози не вищі 10-15 °С, висаджувати бульби можна і весною і восени. В районах, де кількість опадів весною недостатня, рекомендовано глибоке висаджування бульб сонячного кореня. Для висаджування використовуються в основному цілі бульби 40-50 г, розрізають на дві частини великі бульби масою більшою 90-100 г. Без повторного висаджування топінамбур може рости на одному місці від 8-10 і до 30-40 років. Топінамбур має дуже міцну розгалужену кореневу систему. За сприятливих умов вона може поширюватися в ґрунті на глибину 1,5 м. розвиненістю кореневої системи можна пояснити і стійкість сонячного кореня до посухи, в тому він дає врожаї вищі, ніж картопля.

Український дослідник С. С. Давидович навів перелік переваг топінамбура:

- 1) він вдається на всіх видах ґрунтів, навіть з неглибоким орним шаром;
- 2) менш чутливий щодо різних перепадів і граничних значень клімату, ніж усі інші культурні рослини, витримує як сильний холод, так і посуху, для нього небезпечна лише тривала вологість;
- 3) він перетворює неродючі ґрунти у культурні;
- 4) не потребує добрив, хоча і витримує щонайсильніше угноювання ґрунту та всі інші види добрив;
- 5) збирання не обмежується суворо якимсь певним часом, а проводиться в міру необхідності з жовтня до березня наступного року, бо зимує він в ґрунті й для свого зберігання не потребує ані погребів, ні овочесховищ, при цьому дехто відзначає навіть деяке збільшення бульб за зимовий період;
- 6) бульби за своїми поживними якостями навряд чи поступаються перед картоплею і використовують їх як люди та і годують ними різних тварин;
- 7) завдяки значному вмісту у бульбах вуглеводів, топінамбур є чудовим матеріалом для виробництва фруктози і спирту.

М. І. Вавілов виступав активним пропагандистом його культивування і назвав топінамбур рослиною-богатирем [4, с. 36; 6, с. 119].

Важливим є сухий продукт топінамбура (порошок) як напівфабрикат для виробництва лікарських засобів і продукції лікувально-профілактичного призначення. Порошок топінамбура доцільно виробляти по розробленій на факультеті архітектури, будівництва та дизайну університету Короля Данила спільно з ПАТ «Індуктор». Сухий продукт (порошок) топінамбура зберігає всі мікроелементи і вітаміни, його зручно транспортувати і зберігати. На основі порошку топінамбура вчені Івано-Франківського національного медичного університету розробили лікарський засіб «Біфтоп» вискоєфективний для лікування кишкового дисбактеріозу і діабету. Крім того порошок топінамбура може служити як дієтична добавка і наповнювач для виробництва продукції підвищеної біологічної цінності. Дослідну партію дієтичних добавок порошку топінамбура «Біфтоп» розпочало виробляти Івано-Франківське науково-виробниче підприємство «Індіго» [6, с. 120].

Зелену масу доцільно використовувати для виробництва паливних гранул (пелет) або брикетів, як альтернативного джерела енергії [4, с. 37]

В результаті дослідження нами запропоновано використовувати топінамбур для покращення екологічної ситуації в Івано-Франківській області, зокрема, з метою рекультиватії антропогенно-трансформованих чи порушених земель і покращення якості атмосферного повітря.

Відомо, що за один сонячний день 1 га лісу виділяє до 200 кг кисню, поглинаючи при цьому 220-280 кг вуглекислого газу [8, с. 120].

Провівши елементарні математичні розрахунки, ми встановили, що, оскільки, в Івано-Франківській області 636,5 тис га земель припадає на ліси та інші лісовкриті території, таким чином щоденно виділяється 127300 тон кисню і поглинається 140030 тон CO₂. Якщо використати 60 тис га земель, які належать до категорії відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом та інші землі, під насадження топінамбуру (який в 1,5-2 рази ефективніше поглинає CO₂ і виділяє O₂ [1]) ми отримаємо що за день з цих територій можна буде отримати 24000 тон кисню і відбудеться поглинання 26400 тон вуглекислого газу.

Цікавим є використання територій, які зайняті під золо- і шлаковідвали Бурштинської ТЕС для вирощування топінамбуру. Це дозволить з одного боку вирішити проблему рекультиватії антропогенно-порушених земель, з іншого боку ми отримаємо щоденно додатково 80 тон кисню і поглинання 88 тон вуглекислого газу.

Отже, використання топінамбуру для покращення екологічної ситуації Івано-Франківської області і України є зрозумілим і надзвичайно ефективним, зважаючи на те, що ця культура не нагромаджує нітратів і радіонуклідів, сприяє відновленню родючості ґрунту, практично не уражується хворобами і шкідниками, тому є економічно вигідним. Крім того, формуючи значну вегетативну масу, він активно засвоює вуглекислий газ і виділяє кисень, очищуючи атмосферне повітря.

Далі слід перейти до дослідження засад екологічного права, на яких базується можливість використання топінамбура у природоохоронних та інших суміжних цілях.

Відповідно до п «г» ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» одним з принципів охорони навколишнього природного середовища виступає екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій [9].

Слід зауважити, що однією із форм екологізації виробництва та оптимізації стану довкілля є вирощування топінамбура.

Вказаний Закон також передбачає систему екологічного стимулювання у цій сфері. Відповідно до п. «б» ст. 48 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», в Україні здійснюється стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища шляхом надання на пільгових умовах короткострокових і довгострокових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища [9].

По суті дана норма створює загальні правові підстави для матеріального стимулювання виробництва топінамбура у формі короткострокових і довгострокових позик.

Крім комплексних законодавчих актів екологічного законодавства України, правове регулювання використання топінамбура (як у виробничих, так і у природоохоронних цілях) підпадає під дію природоресурсного (зокрема, флористичного) права. Це означає, що топінамбур, враховуючи його вищенаведені властивості, підпадає під дію законодавства України про рослинний світ. Вказаний об'єкт рослинного світу є його невід'ємним елементом, що підлягає державному регулюванню та державній охороні. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про

рослинний світ», рослинний світ – це сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території [10].

Правове регулювання топінамбура також можливе і в антропоохоронних відносинах, які також виступають елементом предмета екологічного права у частині охоронних правовідносин. Зокрема, виходячи з лікувальних властивостей топінамбура та його використання у медицині, у оздоровчих цілях, слід акцентувати увагу також на правовій базі, яка регламентує його використання у цій сфері. Зокрема, згідно ст. 2 Закону України «Про лікарські засоби», лікарський засіб – це будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), що має властивості та призначена для лікування або профілактики захворювань у людей, чи будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), яка може бути призначена для запобігання вагітності, відновлення, корекції чи зміни фізіологічних функцій у людини шляхом здійснення фармакологічної, імунологічної або метаболічної дії або для встановлення медичного діагнозу [11]. Крім того, за даним Законом, до лікарських засобів відносять: АФІ, продукція «in bulk»; готові лікарські засоби (лікарські препарати, ліки, медикаменти); гомеопатичні засоби; засоби, які використовуються для виявлення збудників хвороб, а також боротьби із збудниками хвороб або паразитами; лікарські косметичні засоби та лікарські домішки до харчових продуктів [11].

Варто зауважити, що вирощування топінамбура та його вплив на охорону довкілля також регулюється на стику екологічного та аграрного права. При цьому має місце поєднання повного дотримання еколого-правових норм з аграрно-правовими нормами, які детермінують сільськогосподарське виробництво топінамбура. Це пояснюється тим, що при вирощуванні даного продукту та виготовленні сировини з нього повністю дотримуються вимоги щодо органічної сільськогосподарської продукції та сировини, то ця діяльність підпадає під дію Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». Відповідно до ст. 1 зазначеного Закону, виробництво органічної продукції (сировини) – це виробнича діяльність фізичних або юридичних осіб (у тому числі з вирощування та переробки), де під час такого виробництва виключається застосування хімічних добрив, пестицидів, генетично модифікованих організмів (ГМО), консервантів тощо, та на всіх етапах виробництва (вирощування, переробки) застосовуються методи, принципи та правила, визначені цим Законом для отримання натуральної (екологічно чистої) продукції, а також збереження та відновлення природних ресурсів [12].

Висновки. Таким чином, правове регулювання вирощування топінамбура як засобу покращення стану довкілля, детермінується наступних рівнях:

1) на рівні комплексного еколого-правового регулювання, який представлений Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища». Тут ключова роль належить принципам екологічного права та принципам охорони довкілля у сфері вирощування топінамбура, а також загальним заходам стимулювання його виробництва;

2) на рівні поресурсного (флористичного) правового регулювання. Тут мова йде про правове регулювання загального і спеціального використання топінамбура як об'єкта рослинного світу на базі Закону України «Про рослинний світ»;

3) на рівні охоронного (антропоохоронного) законодавства, яке врегульовує напрями використання топінамбура у лікувальних та лікувально-профілактичних цілях та базується на Законі України «Про лікарські засоби»;

4) на міжгалузевому рівні, де мова йде про взаємодію екологічного та аграрного права у частині виробництва топінамбура. Тут мова йде про Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини».

Список використаних джерел

1. Бірта Г. О., Бургу Ю. Г. Основи рослинництва і тваринництва. URL: <http://pidruchniki.com/1129040362344>.
2. Данилов К. П. Топинамбур: монографія. Чебоксары: Новое время, 2013. 202 с.
3. Думенко С. С. Моделювання процесів вертикальної міграції іонів важких металів та осадження їх на карбонатах на прикладі шлаковідвалів Бурштинської ТЕС. *Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу*. 2011. № 1. С. 137-142.
4. Касянчук В. Д. Топинамбур – ефективна лікувально-профілактична сировина. *Вісті Академії інженерних наук України*. К.: Видавничо-друкарський комплекс Відкритого Міжнародного університету розвитку людини «Україна». 2016. № 1. (43). С. 37-39.
5. Касянчук В. Д. Спосіб виробництва порошкоподібних фруктових-ягідних, овочевих і грибних напівфабрикатів і / або сухо продуктів // Патент на корисну модель № 95646. Зареєстровано в державному реєстрі патентів України на корисні моделі 25.12.2014 р.
6. Книш В. В., Касянчук В. Д. Правове забезпечення вирощування топинамбура. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Журнал. Серія право*. 2017. Вип. № 4 (16). С. 118-123.
7. Лазарева И. В. Восстановление нарушенных территорий для градостроительства. М.: Стройиздат, 1972. 236 с.
8. Малимон С.С. Основи екології. Підручник. Вінниця: Нова книга, 2009. 240 с.
9. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. з наступними змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
10. Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/591-14>.
11. Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/123/96-вр>.
12. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України від 04.04.1996. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/425-18>.
13. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Івано-Франківській області в 2016 році. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/Reg.report/Регіональна_довідка_2016_Івано-Франківська.pdf.
14. Чемакіна О. В. Ефективність містобудівного використання порушених територій в містобудівних системах вугледобувних регіонів. *Містобудування та територіальне планування*. Науково-технічний збірник КНУБА. 2009. Вип. № 32. 517 с.

References

1. Birta, G. O.; Bourgu, Yu. G. (2007), Bases of plant growing and animal husbandry, available at: <http://pidruchniki.com/1129040362344> (In Ukrainian)
2. Danilov, K. P. (2013), Topinambur: monograph. Cheboksary: New Time, 2013. 202 p. (In Ukrainian)
3. Dumenko, S. S. (2011), Simulation of the processes of vertical migration of heavy metal ions and their precipitation on carbonates on the example of the Burshtyn TPP sludge slag. *Scientific Bulletin of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas*. 2011. N. 1. P. 137-142. (In Ukrainian)
4. Kasyanchuk, V. D. (2016), Topinambur is an effective therapeutic and prophylactic raw material // News of the Academy of Engineering Sciences of Ukraine. K.: Publishing-printing complex of the

Open International University of Human Development "Ukraine". 2016. N. 1. (43). P. 37-39. (In Ukrainian)

5. Kasyanchuk, V. D. (2014), Method of production of powdered fruit and berry, vegetable and mushroom semi-finished products or dry products // Patent for utility model No. 95646. Registered in the State Register of Patents of Ukraine on utility models on December 25, 2014. (In Ukrainian)

6. Knysh, V. V.; Kasyanchuk, V. D. (2017), The legal provision for the cultivation of the Jerusalem artichoke. *Scientific and Information Bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytsky*. Magazine. The series is right. 2017. N. 4 (16). P. 118-123. (In Ukrainian)

7. Lazareva, I. V. (1972), Restoration of disturbed territories for urban development. M.: Stroyizdat, 1972. 236 p. (In Russian)

8. Malimon S.C. Principles of Ecology. Textbook. Vinnitsa: New Book, 2009. 240 p. (In Ukrainian)

9. On environmental protection: Law of Ukraine dated 25.06.1991, with subsequent amendments and supplements, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>. (In Ukrainian)

10. About the plant world: Law of Ukraine (09.04.1999). Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/591-14>. (In Ukrainian)

11. On Medicinal Products: Law of Ukraine dated 04.04.1996. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/123/96-vr>.

12. On the production and circulation of organic agricultural products and raw materials: Law of Ukraine of 04.04.1996. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/425-18>.

13. Regional report on the state of the environment in Ivano-Frankivsk oblast in 2016. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/Reg.report/Regional_Document_2016_Ivano-Frankivska.pdf.

14. Chamakina O. V. Efficiency of urban development of disturbed territories in urban development systems of coal mining regions. *Urban planning and territorial planning. Scientific and Technical Collection of KNUBA*. 2009. Vip. No. 32. 517 c.

Надійшла до редакції 19 квітня 2019 р.

УДК 347

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19.157-164

ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ЗАХИСТУ ТОРГОВЕЛЬНИХ МАРОК

Піцик Христина Зіновіївна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права і процесу

Університету Короля Данила,

вулиця Є. Коновальця, 35, 76018, м. Івано-Франківськ, Україна

e-mail: pitcuk14@ukr.net

Мета. Метою роботи є проаналізувати підстави та порядок захисту торговельних марок, виявити їх взаємозв'язок й взаємообумовленість, з'ясувати найбільш ефективні заходи запобігання правопорушенням щодо торговельних марок. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні **методи** наукового пізнання: термінологічний, функціональний, системно-структурний, логіко- нормативний. **Результати:** В процесі дослідження визнано, що господарське правопорушення щодо торговельної марки — це протиправна дія суб'єкта господарювання, яка не відповідає вимогам законодавства у галузі права інтелектуальної власності, конкурентного законодавства та чесним звичаям. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що підставою захисту прав на торговельну марку є правопорушення, передбачені чинним законодавством. Порушення права на торговельну марку за галузевими ознаками є господарськими правопорушеннями. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у правотворчій та правозастосовній діяльності під час розгляду господарського правопорушення щодо торговельної марки.

Ключові слова: торговельна марка, господарське правопорушення, захист торговельних марок, види правопорушень щодо торговельних марок.

K. Pitsyk

Associated Professor, senior lecturer of the department of civil law and process King Danylo

University, E.Konovaltsya Street, 35, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

e-mail: pitcuk14@ukr.net

GROUND AND PROCEDURES FOR THE PROTECTION OF TRADEMARKS

Purpose. The purpose of the article is to analyze the grounds and procedures for the protection of trademarks, to identify its interconnectedness and interdependence, to find out the most effective measures of preventing trademarks offenses. **Methodology.** The methodology includes a comprehensive analysis and a synthesis of available scientific and theoretical information. It includes the formulation of relevant conclusions and recommendations. Such **methods** of scientific knowledge were used: terminological, functional, systemic-structural, logical-normative. **Results:** it was determined, that trademark infringement – unlawful conduct of the subject of management, which does not comply with the requirements of the legislation in the field of intellectual property rights, competitive law and social customs. **Scientific novelty.** In the process of research is established that the basis for the protection of trademark rights is an offenses provided by the current legislation. Violation of trademark law by industry is an

economic offense. **Practical significance.** The results of the research can be used in legislation and law-enforcement activities during the investigation of an economic offense concerning a trademark.

Key words: a trademark, economic offense, trademark protection, types of trademark offenses.

Постановка проблеми. Підставою захисту прав на торговельну марку є правопорушення, передбачені чинним законодавством. Порушення права на торговельну марку за галузевими ознаками є господарськими правопорушеннями, проте, деталізація критеріїв класифікації порушень права на торговельну марку дає ширший правовий аналіз цим правопорушенням, які, за певних умов, знаходяться у правовому полі не лише господарського права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню проблеми підстав та порядку захисту торговельних марок у своїх наукових публікаціях приділяли увагу С. С. Алексєєв, Я. О. Іолкін, А. П. Вершинин, С. Н. Братусь, З. В. Ромовська та інші.

Постановка завдання. Визначити та проаналізувати підстави та порядок захисту торговельних марок, виявити їх взаємозв'язок й взаємообумовленість, з'ясувати найбільш ефективні заходи запобігання правопорушенням щодо торговельних марок.

Виклад основного матеріалу дослідження. В правовій літературі правопорушення визначається як соціально шкідливе протиправне винне діяння деліктоздатного суб'єкта (фізичної чи юридичної особи), яке передбачено чинним законодавством і за яке встановлено юридичну відповідальність. Підставою юридичної відповідальності є склад правопорушення, поняття якого розроблено у юридичній літературі за схемою: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона [1].

Зв'язок об'єкта з інтересами суб'єктів правовідносин виводить нас за межі аналізу однієї галузі права і дозволяє встановити зв'язок і взаємопроникнення галузей права одна в одну [2].

Для надання правового аналізу порушень права на торговельну марку у правовій літературі їх класифікують за наступними критеріями.

За моментом виникнення права на торговельну марку правопорушення поділяються на два види:

Порушення права на отримання свідоцтва, яке полягає у:

- а) порушенні права пріоритету;
- б) безпідставній відмові у державній реєстрації торговельної марки;
- в) недобросовісній реєстрації чужих позначень;
- г) невикористання зареєстрованої торговельної марки.

Порушення права пріоритету має місце у разі недотримання умов ст. 4, ст. 11 Паризької конвенції. Так, в ст. 4 Паризької конвенції зазначається, що будь-яка особа, що належним чином подала заявку на товарний знак в одній з країн Паризького Союзу чи правонаступник цієї особи користується для подання заявки в інших країнах правом пріоритету протягом шести місяців. Підставою для виникнення права пріоритету визнається будь-яке подання заявки, що має силу правильно оформленого національного подання заявки відповідно до національного законодавства кожної країни Паризького Союзу або відповідно до двосторонніх чи багатосторонніх угод, укладених між країнами Паризького Союзу.

Наступний вид правопорушення – безпідставна відмова в державній реєстрації. Об'єктивною стороною правопорушення є безпідставна відмова уповноваженого органу у державній реєстрації заявленого позначення, яка полягає у наступному:

по-перше, у відмові в реєстрації заявленого позначення на підставах, не передбачених у ст. 6 „Підстави відмови в наданні правової охорони” Закону України „Про охорону прав на знаки для товарів і послуг”;

по-друге, у відмові у реєстрації внаслідок неправильного тлумачення положень ст. 6 „Підстави для відмови в наданні правової охорони” Закону України „Про охорону прав на знаки для товарів і послуг” [6].

Наступним видом правопорушень є недобросовісна реєстрація чужих позначень. Недобросовісною реєстрацією торговельної марки є реєстрація позначення, яке належить іншій особі, з метою примусити добросовісного власника викупити зареєстровану торговельну марку.

Щодо невикористання зареєстрованого позначення, то слід зазначити таке. Невикористання зареєстрованої торговельної марки протягом трьох років є підставою для дострокового припинення дії в Україні як національної, так і міжнародної реєстрації знаку.

Порушенням прав, що впливають зі свідцтва є порушення виключного права власника торговельної марки.

Об’єктивна сторона правопорушення включає протиправне діяння та його суспільно шкідливий результат. Так, протиправним згідно зі ст. 16 Закону України „Про охорону прав на знаки для товарів і послуг” є несанкціоноване власником використання торговельної марки, оскільки таке незаконне використання може ввести в оману споживача щодо особи-виробника чи якості товару, його кількості, місця походження тощо.

Особливістю статусу суб’єктів правопорушення щодо торговельної марки є наявність господарської правосуб’єктності як у суб’єкта права на торговельну марку, так і у порушника.

Порушнику права на торговельну марку, як суб’єкту господарювання, властиві такі ознаки підприємницької діяльності: 1) самостійність вчинення дій; 2) одержання прибутку; 3) систематичність.

Якщо порушник права на торговельну марку діє не у формі підприємця чи підприємства, а, наприклад, як громадянин, що створює матеріальні блага для задоволення власних потреб або потреб своєї родини і при цьому використовує торговельну марку на виробках, призначених для власного споживання, його дії не містять складу правопорушення по відношенню до власника торговельної марки. Адже навіть у разі використання громадянином позначення на виробках, призначених для власного споживання, дане позначення не виконуватиме функцію торговельної марки. За таких умов відсутній також об’єктивний склад порушення права на торговельну марку.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що господарське правопорушення щодо торговельної марки – це протиправна дія суб’єкта господарювання, яка не відповідає вимогам законодавства у галузі права інтелектуальної власності, конкурентного законодавства та чесним звичаям.

Господарські порушення права на торговельну марку поділяються на договірні та позадоговірні (господарський делікт).

Договірні правопорушення виникають на підставі ліцензійного договору на передачу права використання торговельної марки (ст. 1109 Цивільного кодексу України), договору про передачу права власності на торговельну марку (ст. 1113 Цивільного кодексу України, Гл. 16 Господарського кодексу України) чи договору комерційної концесії (ст. 1115 Цивільного кодексу України, Гл. 36 Господарського кодексу України) внаслідок невиконання або неналежного виконання умов цих договорів.

У свою чергу договірні правопорушення поділяються на:

— правопорушення на стадії укладання договорів: порушення строків укладання договорів, процедури врегулювання розбіжностей, що виникають при їх укладанні;

— порушення строків виконання договірних зобов’язань: порушення строків передачі супроводжувальних матеріалів, технічної інформації та інших матеріалів та інформації, необхідних для виробництва товарів, що позначаються ліцензійною торговельною маркою;

— порушення господарських зобов'язань: неналежне чи несвоєчасне відрахування роялті та інших платежів за використання торговельної марки, ненадання чи несвоєчасне надання консультаційних послуг, необхідних для виробництва товарів належної якості;

— договірно-дисциплінарні порушення: недотримання належної якості товарів і послуг, неінформування і нежиття заходів проти актів недобросовісної конкуренції особою, на яку такий обов'язок було покладено.

Окремого аналізу потребують позадоговірні правопорушення, що мають ознаки недобросовісної конкуренції, прояви якої у господарських відносинах, що складаються з приводу торговельної марки, мають ряд особливостей.

Паризька конвенція у ст. 10 bis дає таке визначення недобросовісній конкуренції: актом недобросовісної конкуренції є будь-який акт, що суперечить чесним звичаям в промислових та торговельних справах. Паризька конвенція визначає такі види недобросовісної конкуренції:

- 1) всі дії, які здатні сплутати, ввести в оману щодо підприємства, продуктів, чи промислової і торговельної діяльності конкурента;
- 2) неправдиві твердження при здійсненні комерційної діяльності, які здатні дискредитувати підприємство, продукти, промислову чи торговельну діяльність конкурента;
- 3) вказівки чи твердження, використання яких при здійсненні комерційної діяльності може ввести в оману відносно характеру, способу виготовлення, якості, придатності до вживання чи кількості товару.

Таким чином, акт недобросовісної конкуренції у промислових справах або торгівлі можна розглядати як юридичний факт, що призводить до спору щодо інтелектуальної власності.

В країнах Паризького Союзу існують різні концепції поняття „недобросовісної конкуренції”. Дії, що розглядаються як акти недобросовісної конкуренції в одних країнах, не вважаються недобросовісною конкуренцією в інших і можуть бути визнані як такі лише за певних умов. Забезпечуючи на рівні закону захист від недобросовісної конкуренції, кожна країна залишає за собою право сама вирішувати, які з дій повинні розглядатися як акти недобросовісної конкуренції.

Експерти ВОІВ, використовуючи досвід європейських країн і розробляючи рекомендації для типових законів про захист прав на знаки для товарів і послуг для країн, що знаходяться на шляху розвитку системи правової охорони інтелектуальної власності, крім видів недобросовісної конкуренції, визначених Паризькою конвенцією, виділяють такі правопорушення:

- 1) недобросовісне заохочення покупців конкурентів, спрямований на те, щоб привабити їх як клієнтів і зберегти у майбутньому їхню прихильність;
- 2) вивідування комерційних і виробничих таємниць конкурента шляхом промислового шпигунства чи підкупу службовців;
- 3) протиправне використання чи розкриття ноу-хау;
- 4) спонукання службовців конкурентів до порушення чи припинення їх контрактів з наймодавцем;
- 5) погроза конкурентам позовами про порушення патентних прав, права на знак з метою недобросовісної конкуренції;
- 6) бойкотування торгівлі іншої фірми для протидії чи недопущення конкуренції;
- 7) ведення політики демпінгу;
- 8) створення ілюзії, що споживачеві пропонується можливість придбати товари на найвигідніших умовах, коли насправді цього немає;
- 9) умисне копіювання товарів, послуг і реклами чи інших аспектів комерційної діяльності конкурента;
- 10) заохочення порушення контрактів, укладених конкурентами;
- 11) випуск порівняльної реклами;

12) порушення правових положень, які не мають безпосереднього відношення до недобросовісної конкуренції, але коли таке порушення дозволяє досягти неправомірних переваг перед конкурентом.

У правовій науці існують різні підходи у розумінні права на захист. Так, А. П. Сергєєв і Ю. К. Толстой під правом на захист розуміють надання уповноваженій особі можливості застосування заходів правоохоронного характеру для відновлення її порушеного чи оспорюваного права [5]. А. В. Вершинін зазначає, що це діяльність по усуненню перешкод на шляху здійснення суб'єктивних прав [4, с. 55].

Правовий аналіз сутності правомочностей на захист, зокрема, прав на торговельну марку, є необхідним з огляду на специфічну природу цього інституту. У правовій науці з цього приводу існують різні погляди.

Так, З. В. Ромовська дотримується позиції, що право на захист слід розглядати як самостійне право [9, с. 11]. Такої ж позиції дотримується А. С. Шевченко вважаючи, що можливість державного примусу не виникає і не існує доти, доки не мало місце порушення права [10, с. 29]. Протилежна позиція зводиться до того, що не існує ані правомочності захисту в межах суб'єктивного цивільного права, ані самостійного права на захист. За С. Н. Братусем, забезпеченість суб'єктивного права державним примусом – це його невід'ємна якість і така можливість існує не паралельно з іншими можливостями, що закріплені в праві, а властива їм самим, оскільки без цього вони б не були юридичними можливостями [3, с. 73 – 74].

Що стосується права на торговельну марку, то, як правило, за захистом порушеного виключного права звертається правоволоділець. Саме він, відповідно до ст. 20 Закону „Про охорону прав на знаки для товарів і послуг” має найширші можливості по захисту порушеного права. В той же час, як слушно зазначає О. В. Кохановська, якщо об'єкт права інтелектуальної власності (зокрема, торговельна марка) передається для використання третій особі, то остання, зазвичай, за договором наділяється самостійними можливостями по захисту порушеного виключного права, оскільки порушення цього права може суттєво зачіпати інтереси такої особи. Обсяг таких можливостей визначається угодою з правоволодільцем [7, с. 345] (ліцензійним договором про використання торговельної марки).

Поділяючи позицію О. В. Кохановської про те, що у більшості випадків йдеться про ширше надання можливостей щодо захисту права, оскільки багато порушень, не зачіпаючи дійсність наданих за договором прав на використання відповідного об'єкта, впливають на ефективність його використання в цілому [7, с. 345]. Так, наприклад, несанкціоноване використання тієї ж торговельної марки іншою особою є недобросовісною конкуренцією для користувача за договором.

Відповідно до ст. 3 Цивільного кодексу України, захист надається не лише порушеному праву, але й охоронюваному законом інтересу. Так, зокрема, серед загальних засад цивільного законодавства зазначаються: судовий захист цивільного права та інтересу, справедливість, добросовісність та доцільність. В ст. 9 Господарського кодексу України визначається, що в сфері господарювання держава здійснює довгострокову (стратегічну) і поточну (тактичну) економічну і соціальну політику, спрямовану на реалізацію та оптимальне узгодження інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, різних суспільних верств і населення в цілому.

Отже, наведені вище норми є свідченням того, що захисту підлягає суб'єктивне цивільне право та інтерес, який охороняється законом.

Відповідно до ч. 2 ст. 154 Господарського кодексу України до відносин, пов'язаних з використанням у господарській діяльності прав інтелектуальної власності і, зокрема, торговельної марки, застосовуються положення Цивільного кодексу України з урахуванням особливостей, передбачених цим кодексом та іншими законами. У Цивільному кодексі України положення про право

інтелектуальної власності викладено у Книзі четвертій „Право інтелектуальної власності”, главі 75 „Розпорядження правами інтелектуальної власності” та главі 76 „Комерційна концесія”.

Отже захист прав інтелектуальної власності здійснюється відповідно до вимог Цивільного кодексу України з урахуванням особливостей, передбачених Господарським кодексом України.

Відповідно до ст. 9 Конституції України та ч. 1 ст. 10 Цивільного кодексу України чинний міжнародний договір, який регулює цивільні відносини, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, є частиною національного цивільного законодавства України. А згідно з ч. 2 ст. 10 Цивільного кодексу України, якщо у чинному міжнародному договорі України, укладеному у встановленому законом порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України.

З урахуванням викладеного вище, господарськими судами застосовуються міжнародні договори у сфері інтелектуальної власності, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Відповідно до ст. 21 Закону України „Про охорону прав на знаки для товарів і послуг”, захист прав на торговельну марку здійснюється у судовому та іншому встановленому законом порядку.

Так, у сфері здійснення контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції Антимонопольний комітет України має повноваження розглядати заяви і справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції та проводити розслідування за цими заявами і справами, приймати передбачені законодавством про захист економічної конкуренції розпорядження та рішення за заявами і справами, перевіряти та переглядати рішення у справах, надавати висновки щодо кваліфікації дій відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції.

Архівні матеріали розгляду справ АМК України у сфері захисту від недобросовісної конкуренції, і, зокрема, неправомірного використання торговельних марок є свідченням ефективності адміністративного порядку захисту прав на торговельні марки [8].

Щодо судового порядку захисту прав на торговельні марки, то слід зазначити таке. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у зв'язку з застосуванням Закону України „Про охорону прав на знаки для товарів і послуг”.

Відповідно до правової природи предмету спору, спірні правовідносини в галузі правової охорони торговельних марок підсудні господарським судам та адміністративним судам України.

Так, спірні правовідносини, що виникають з правовідносин розпорядження майновими правами на торговельну марку, зокрема, питання дійсності свідоцтва, відносини які виникають з ліцензійних договорів та договорів комерційної концесії, належать до компетенції господарських судів відповідно до ст. 1 і ст. 12 Господарського процесуального кодексу України.

Натомість, до компетенції адміністративних судів, відповідно, віднесено спори фізичних та юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішення (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії). Отже, до компетенції адміністративних судів віднесено спори щодо рішень Державного департаменту у справах інтелектуальної власності в галузі набуття правової охорони торговельними марками, видачі охоронних документів (свідоцтва на знак для товарів і послуг).

Щодо способів захисту прав на торговельну марку, варто за доцільне зупинитися на наступному. Загальні способи захисту права інтелектуальної власності визначені частиною другою ст. 16 Цивільного кодексу України: визнання права, визнання правочину недійсним, припинення дії, яка порушує право, відновлення становища, яке існувало до порушення права, примусове виконання обов'язку в натурі, зміна правовідношення, припинення правовідношення, відшкодування збитків, а також інші способи відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної (немайнової) шкоди, визнання незаконними рішення, дії та бездіяльності органів державної влади [4].

Висновки. Наведений перелік способів захисту не є вичерпним з огляду на припис про те, що суд може захистити цивільне право або інтерес в інший спосіб, що встановлений договором або законом.

Частиною першою ст. 432 Цивільного кодексу України передбачено, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності. У ч. 2 ст. 432 Цивільного кодексу України, ст. 21 Закону України „Про охорону прав на знаки для товарів і послуг” визначено, що суд у випадках та в порядку, встановлених законом, може винести рішення, зокрема, про:

1) застосування негайних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів;

2) зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорту чи експорту яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності;

3) вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності;

4) вилучення з цивільного обороту матеріалів та знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності;

5) застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності. Розмір стягнення визначається відповідно до закону з урахуванням вини особи та інших обставин, що мають істотне значення;

6) опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення.

Список використаних джерел

1. Алексеев С. С. Тайна права. Его понимание, назначение, социальная ценность: Резюме с претензией. М.: НОРМА., 2001. 176 с.
2. Алексеев С. С. Линия права. М.: Статут., 2006. 460 с. (Институт частного права).
3. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность. М., 1963. 215 с.
4. Вершинин А. П. Выбор способа защиты гражданских прав. СПб., 2000. 144 с.
5. Гражданское право: учебник / [под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого]. Ч. II. М.: Проспект, 1997. 784 с.
6. Юлкін Я. О. Міжнародні процедури реєстрації товарних знаків за Мадридською Угодою про міжнародну реєстрацію знаків і Регламентом Ради (ЄС) про товарний знак співтовариства. *Вісник Академії Адвокатури України*. 2006. № 1 (5). С. 71–76.
7. Кохановська О. В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві: Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський Університет”, 2006. 463 с.
8. Мельниченко О. І. Інструменти конкурентної політики. *Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України*. 2003. № 3. С. 34.
9. Ромовська З. В. Защита в советском семейном праве. Львів, 1985. 180 с.
10. Шевченко А. С. Возмещение вреда, причиненного правомерными действиями. Владивосток, 1989. 124 с.

References

1. Alekseev S. S. The mystery of law. Ego understanding, purpose, social Value Resume with claim. М.: NORMA., 2001. 176 p.
2. Alekseev S. S. Line of Law. М.: Statute., 2006. 460 p. (Institute private law).
3. Bratus S. N. Legal responsibility and legality. М., 1963. 215 p.
4. Vershinin A. P. Choice fashion protection civil rights. S. Petersburg , 2000. 144 p.

5. Hrazhdanskoe Law: Textbook / [P. Sergeeva and K. Tolstoy]. Ch. II. Moscow: Prospect, 1997. 784 p.
6. Iolkin I. O. International procedures registration commodity signs under the Madrid International Agreement registration signs and the Council Regulation (EC) on the trademark of the community. *Visnyk Academy Advocacy Of Ukraine*. 2006. No. 1 (5). p. 71-76.
7. Kokhanovskaya O. V. Theoretical Problems of Information Relations in Civil Law: Monograph. K.: Publishing and printing center "Kiev University", 2006. 463 p.
8. Melnichenko O. I. Instruments competitive Politics . *Competition. Bulletin of the Antimonopoly Committee of Ukraine*. 2003. No. 3. p. 34.
9. Romovskaya Z. B. Protection in the Soviet Union family law. Lviv, 1985. 180 p.
10. Shevchenko A. C. Refund harm, prychynennoho legitimate actions. Vladivostok, 1989. 124 p.

Надійшла до редакції 07 травня 2019 р.

УКД 341.8

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19.105-113

КОНСУЛЬСЬКІ УСТАНОВИ ПОЛЬЩІ ЯК ОРГАНИ ДЕРЖАВИ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: ПОНЯТТЯ, ФУНКЦІЇ, ВИДИ ТА ОЗНАКИ

Саракун Ірина Богданівна,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університету Короля Данила,

вул. Є. Коновальця, 35, м. Івано-Франківськ, 76018, e-mail: iryna.sarakun@iful.edu.ua

Мета. Метою роботи є проведення аналізу поняття, функцій, видів та ознак консульських установ Польщі; їх характеристики як зовнішніх органів держави в міжнародних відносинах; виявлення особливостей та історичного розвитку інституту почесних консулів та переваг у використанні професійних та почесних консульських установ у міжнародних відносинах.

Методика. Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: термінологічний, логіко-семантичний, системно-структурний, логіконормативний. **Результати.** в процесі дослідження проведено характеристику консульських установ Польщі як органів держави у міжнародних відносинах; охарактеризовано їх поділ на професійні та почесні. На основі отриманих результатів проведено аналіз їх історичного розвитку, функцій, а також спільних і відмінних ознак та доцільності їх використання в міжнародних відносинах. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що частина держав користується послугами професійних консулів, тоді як інші – застосовують їх майже на свій розсуд і опирають консульські зносини з зарубіжними державами на діяльність почесних консулів. При цьому зроблено висновок, що обидві установи мають свої позитивні і негативні сторони, але вони є потрібними для держави. Використання їх державою в залежності від потреб, надає широкий обсяг можливостей і користі, які може принести кожна з них. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані при проведенні порівняльного аналізу діяльності консульських установ у зарубіжних країнах.

Ключові слова: консульські установи, професійне консульство, почесне консульство, консульські зносини, органи держави в міжнародних відносинах, види консульських установ, ознаки консульських установ, функції консульських установ.

Iryna Sarakun

Ph.D.in Law, Senior Researcher,

Associate Professor of the Department of Civil Law and Process at King Danylo University,

Konovaltsia Str. 35, Ivano-Frankivsk, 76018,

e-mail: iryna.sarakun@iful.edu.ua

CONSULAR INSTITUTIONS OF POLAND AS STATE BODIES IN INTERNATIONAL RELATIONS: CONCEPT, FUNCTIONS, TYPES AND CHARACTERISTICS

Goal. The purpose of the work is to analyze the concept, functions, types and features of Polish consular offices, their characteristics as external state bodies in international relations; to identify the features and historical development of the Institute of Honorary Consuls, the advantages of using

professional and honorary consular offices in international relations. **Method.** The methodology includes a comprehensive analysis and synthesis of available scientific and theoretical material and the formulation of relevant conclusions and recommendations. During the research, the following methods of scientific knowledge are used: terminological, logical-semantic, system-structural, logic-normative. **Results:** in the course of the research, the features of Polish consular authorities as state bodies in international relations are characterized; their division into professional and honorable are described. On the basis of the obtained results, the article highlights the analysis of their historical development, functions, as well as common and distinctive features and the feasibility of their use in international relations. **Scientific novelty.** In the course of the research, it was found that some states use the services of professional consuls, while others use them almost at their discretion and support consular relations with foreign states on the work of honorary consuls. It concludes that both institutions have their own positive and negative sides, but they are necessary for the state. Their use by the state, depending on the needs, provides a wide range of opportunities and benefits that each of them can bring. **Practical significance.** The results of the analysis can be used for conducting a comparative analysis of the activities of consular offices in foreign countries.

Key words: consular offices, professional consulate, honorary consulate, consular relations, state bodies in international relations, types of consular establishments, signs of consular offices, functions of consular offices.

Постановка проблеми. На сьогодні питання щодо консульських установ Польщі як органів держави у міжнародних відносинах є актуальним з огляду на широке застосування нею як професійних, так і почесних консульських установ. Віденська Конвенція визначила їх правовий статус і окреслила функції та види останніх. Детальніше вони регламентовані польським законодавством, яке вимагає відповідного наукового аналізу. Через їх чималий обсяг, - вони потребують поділу на відповідні групи та їх класифікації. Окрім того, необхідно провести розмежування спільних та відмінних ознак професійних та почесних консульських установ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти діяльності консульських установ Польщі були предметом дослідження таких вчених як Barcik J., Srogosz T., Bierzanek R., Symonides J., Jakubowski J., Góralczyk W., Sawicki S., Sutor J. та інших.

Постановка завдання. Проведення аналізу літератури та нормативно-правових актів Польщі на предмет встановлення та згрупування функцій консульських установ; розмежування привілеїв та імунітетів професійних та почесних консулів; аналіз історичних аспектів їх розвитку та доцільності використання державами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриваючи обрану тему дослідження перш за все вважаю доцільним коротко зупинитися на класифікації органів Республіки Польща у міжнародних відносинах. Адже держава утримує відносини з іншими суб'єктами та реалізує свою закордонну політику за посередництвом своїх органів, тобто через осіб, які виступають у якості її представників.

Міжнародне право не окреслює того, на які принципи повинен опиратися процес прийняття державою рішень у міжнародних відносинах. Це питання вирішує суспільно-політичний устрій, система правління, а також національна традиція народів держави, яка знаходить своє відображення в його Конституції, законодавстві та практиці.

Сфера представництва підлягає міжнародно-правовому регулюванню, на підставі якого окреслюється хто і на яких принципах може представляти державу у міжнародних відносинах.

Органи, що представляють державу у міжнародних відносинах поділяються з огляду на територію, на якій мають своє місцезнаходження, на внутрішні і зовнішні органи.

Внутрішні органи мають своє місцезнаходження на території держави, яку представляють.

Вони визначені Конституцією (конституційні органи) [1]. Окрім них можуть існувати також органи визначені законами (спеціальні органи). До внутрішніх органів, що представляють державу у міжнародних відносинах діючих на підставі конституції відносяться: глава держави; національні парламенти; уряд, глава уряду; Міністерство Закордонних справ; Міністр Економіки.

До зовнішніх органів держави в міжнародних відносинах належать: постійні і тимчасові дипломатичні представництва; торгові представництва; представництва при міжнародних організаціях; військові місії; консульські установи [2].

Консульські функції можуть бути виконані в консульських установах для створення яких необхідною є згода приймаючої держави, так само як і у випадку скликання членів консульського корпусу. Ці завдання можуть бути надані дипломатичним місіям, в яких створені консульські округи, з метою здійснення консульських функцій. Згода приймаючої держави не є необхідна для створення консульського округу, але вона повинна отримати лист дипломатичних членів, яким надані консульські функції. Завданням консульської установи є охорона інтересів направляючої держави у широкому розумінні та її громадян.

Правовий статус консульських установ як органів держави у міжнародних відносинах визначений Віденською Конвенцією про консульські зносини [3]. Джерелами консульського права є також Гаванська конвенція з 1928 р. Про консульських посадових осіб та підписана в рамках Ради Європи, Європейська Конвенція про консульські функції з 11.12.1967 р. [4]; укладені двосторонні угоди, що регулюють окремі аспекти консульських зносин; внутрішнє право окремих країн (Закон від 25.06.2015 р. Про консульське право) [5].

Консульські відносини встановлюються між державами з метою охорони інтересів направляючої держави та її громадян на території приймаючої держави. Консульські функції є досить різноманітні з огляду на той факт, що вони виконуються в направляючій державі через коло публічних установ, організацій та інституцій.

Віденська Конвенція виділяє у ст. 5 у 13 – ти пунктах консульські функції, до яких належить: а) охорона інтересів направляючої держави та її громадян; б) підтримка розвитку торговельних, господарських, культурних і наукових відносин між державою направляючою та приймаючою; в) ознайомлення з усякими легальними способами, умовами та розвитком торгового, господарського, культурного і наукового життя та надання звітів своєму уряду; г) надання паспортів та віз; д) надання допомоги власним громадянам тобто, виконання нотаріальних дій; е) охорона спадкових інтересів власних громадян; є) охорона інтересів неповнолітніх і осіб позбавлених повної дієздатності; ж) представництво співгромадян перед судами або іншими органами приймаючої держави; передання судових документів і позасудових судом направляючої держави; з) виконання нагляду і контролю над суднами і літаками; и) надання допомоги суднам і літакам.

У пункті «т» Конвенції зазначається, що консули можуть виконувати будь-які правочини, які їм доручені направляючою державою, і які не заборонені законодавством приймаючої держави, не зустрічаються з його спротивом або передбачені в міжнародних договорах, які зобов'язують направляючу та приймаючу державу [3].

Щодо встановлення консульських відносин, то компетенція до їх встановлення та утримання визначається як консульське право.

Кожна держава посідає однаково діюче консульське право: направляти своїх консульських представників; та пасивне консульське право – приймання консульських представників.

Згода заінтересованих держав є необхідною для встановлення консульських зносин, окрім випадку, коли ці держави раніше встановили дипломатичні відносини. Розірвання дипломатичних відносин не є рівнозначним розриву консульських, і навпаки, – розірвання консульських зносин не пов'язане з автоматичним розірванням дипломатичних відносин. Держави, які встановлюють

консульські зносини можуть, встановлюючи дипломатичні відносини передбачити, що це не є згодою на встановлення консульських зносин. Незалежно від встановлення консульських зносин, згода приймаючої держави вимагає кожного разу започаткування діяльності консульської установи (в тому числі згоди на місцезнаходження, клас, округ) та подальших змін у вже існуючій консульській установі (наприклад, зміна місцезнаходження). Згода приймаючої держави не вимагає створення консульського відділу при дипломатичній місії. Направляюча держава зобов'язана передати приймаючій державі лист членів дипломатичної місії, визначених до виконання консульських функцій.

Професійними консулами є громадянами направляючої держави, які отримують фіксовану винагороду за свою роботу, яка може бути їх єдиним джерелом доходів, існують також почесні консули, однак не всі держави визнають цю установу. Найчастіше ними стають громадяни приймаючої держави, однак ними можуть бути також громадяни направляючої держави, чи третьої держави. Він призначається направляючою державою. Почесний консул не бере винагороди за здійснення своїх функцій, але може провадити іншу прибуткову діяльність (на відміну від професійного консула), отримувати повне, або часткове повернення видатків, пов'язаних з виконуваною функцією та з оплатою за виконану роботу.

Направляюча держава може встановити кілька консульських установ на території однієї іноземної держави. Кожна дипломатична установа має відповідний визначений округ, на території якого він здійснює свої дії, а у випадку коли на території приймаючої держави знаходиться лише одна консульська установа даної держави, тоді вона охоплює всю територію держави, де була створена ця консульська установа.

Згідно зі ст.9 Конвенції, керівники консульських установ поділяються на 4 класи, а саме: 1) генеральні консули; 2) консули; 3) віце-консули; 4) консульські агенти.

Кандидат на керівника консульської установи отримує від направляючої держави так званий комісійний лист (також згадується як патент, і згідно з минулою практикою, комісійний лист, консульський патент, декрет і консульська ліцензія).

У разі погодження голови консульської установи, приймаюча держава надає йому екзекватуру (*exequatur*), яка може бути надана в будь-якій формі. У разі відмови у наданні екзекватури, приймаюча країна не повинна наводити причини для відмови. Керівник консульської служби може виконувати свої функції після отримання екзекватури [2, 506-507].

Здійснення консульських функцій закінчується, зокрема, у випадку: повідомлення направляючою державою приймаючої держави про те, що консульська службова особа припинила свої обов'язки, відкликання екзекватури та повідомлення (*notyfikacji*) приймаючої держави направляючій державі про те, що він більше не вважає цю особу консульським співробітником. Закінчення функції також може, як і у випадку дипломатичних місій, наступити в результаті випадкових подій, таких як смерть, а також може бути результатом припинення діяльності цілої установи в результаті розриву консульських відносин, початку війни, змін у суб'єктності або війни [6, 191].

Щодо класифікації консульських функцій, то Віденська конвенція про консульські зносини достатньо широко встановлює їх в ст. 5 (пункти від «а» до «т»). Однак основною функцією консульської установи є охорона інтересів направляючої держави та її громадян.

З цим пов'язане коло завдань, які слугують забезпеченню належного виконання цього основного обов'язку. Консульські функції можна поділити на: функції загального характеру; функції адміністративного характеру; функції судового характеру; інші консульські функції: пов'язані з мореплавством; з повітряним транспортом.

Більше того, Віденська конвенція вказує, що «консули можуть виконувати будь-які правочини», які їм довірені направляючою державою, і які не заборонені законодавством

приймаючої держави, не зустрічаються з його спротивом, або передбачені в міжнародних договорах, що зобов'язують направляючу і приймаючу державу».

Консульські функції загального характеру дуже різноманітні і охоплюють багато галузей від інформаційної діяльності до підтримання торговельних і господарських відносин між державами.

Основними завданнями консула є:

- утримання та підтримання приязних стосунків між державами та їх громадянами. До завдань консула належить у цьому випадку також забезпечення того, щоб громадяни країни, що направляє, дотримувалися законів направляючої репрезентованої держави, вони не можуть залишатися байдужими, наприклад, до незаконної торгівлі, яку здійснюють її громадяни;
- діяльність щодо утримання і розвитку наукових та культурних відносин у тому числі також охорона в широкому розумінні національних благ;
- сприяння та діяльність щодо підтримки торговельних та господарських відносин, ознайомлення з усіма легальними способами розвитку торговельної та господарської співпраці та передача цієї інформації своєму уряду;
- інформаційна та пропагандистська діяльність;
- функції, що стосуються розвитку спорту і туризму;
- спеціальні завдання.

Друга група консульських функцій охоплює завдання, що виникають з адміністративного права направляючої держави та підтверджена детально найчастіше в консульській конвенції. Це є: ведення реєстру громадян направляючої держави, які проживають в консульському окрузі; видача паспортів, віз, інших документів подорожі; приймання свідоцтв про вступ у шлюбні відносини; створення актів народження і смерті громадян направляючої держави; приймання свідоцтв у справі вибору, надання або втрати громадянства, ведення військових записів громадян направляючої держави, що проживають в консульському окрузі [7, 284].

Третя група консульських функцій охоплює найзагальніші повноваження судового характеру, що прописані в цивільному та кримінальному праві, матеріальному та процесуальному праві направляючої держави; зазвичай підтверджені в договорі про надання правової допомоги в цивільних і кримінальних справах. Вони охоплюють: спілкування, порозуміння з громадянами направляючої держави; арештованими в державі перебування; слухання власних громадян за заявою органів влади направляючої держави; доручення процесуальних листів, повноваження щодо нотаріальних і спадкових дій та догляду і опіки [8, 284].

До інших консульських функцій відносяться головним чином компетенції, що стосуються морського транспорту, але вони не стосуються повітряного транспорту. Функції пов'язані з морським і повітряним транспортом можна з огляду на велику подібність визначати як ціле.

Ця функція стосується морських, річкових та повітряних суден (в тому числі їх екіпажу). Вона полягає між іншими на забезпеченні суднам, їх екіпажу і пасажирів, усякої необхідної допомоги, у можливій до виконання сфері, контролю та засвідчення документів суден, екіпажу та пасажирів, провадження контролю та інспекції, проведення розслідувань та допитів екіпажів і пасажирів (наприклад, у випадку аварії), захист багажу.

Щодо **почесних консульських установ** в міжнародній практиці, то призначення почесних консулів регламентує Віденська Конвенція про консульські зносини (ст. 68). Кожна держава має свободу вирішувати щодо призначення або прийняття почесних консульських посадових осіб.

На почесного генерального консула, почесного віце-консула, або почесного консульського агента може бути призначений громадянин або іноземець, що постійно проживає в приймаючій державі, який має високий авторитет та надання гарантії виконання дій згідно з інтересами Республіки Польщі. Таких осіб призначає міністр закордонних справ на 5 років, за заявою керівника

дипломатичного представництва РП в приймаючій державі.

Службово вони підлягають керівнику дипломатичного представництва РП в приймаючій державі, причому в сфері виконання консульських функцій, почесний консул підлягає компетентному консулу.

Інститут почесного консульства є дуже старим, і сягає майже початків цивілізації. Професійне консульство є, у порівнянні з ним, відносно новою інституцією. Перші професійні консульства були створені Англією в XVI ст. В 1972 р. у Chersoniu був призначений перший польський професійний консул.

Перші інституції наближені до сучасних почесних консулів були створені в стародавній Греції (proksena) та у стародавньому Римі (patron). Почесний консулат (під різними назвами та з різним характером) пережив багато століть, будучи визнаний за необхідний у міжнародних відносинах. В 19 ст. сформувався існуючий на сьогоднішній день поділ на професійних і почесних консулів, поділ їх функцій, принципів призначення, оплати праці, з багатьма аспектами, незмінними в сучасний час. Це століття можна вважати започаткуванням почесного консульства, який ми знаємо сьогодні [9, 273]. В черговому столітті кількість почесних консулів значно перевищувала кількість професійних консулів.

Знищені I світовою війною держави визнали особисті переваги інституту почесного консула у консульських відносинах. Застосування почесних консульських установ у консульській практиці дозволило ширшою мірою відбудувати консульську мережу при невеликих фінансових затратах [10, 7].

Після 2 світової війни думки щодо необхідності існування почесного консула були і надалі поділені в соціалістичних країнах. В консульській практиці соціалістичних держав не прижилося застосування цього інституту через надмірну обережність і навіть підозру щодо можливості використання його як пов'язаного з капіталістичною системою. Натомість якщо йдеться про практику західних держав, то інституція почесного консульства користується там надалі великою популярністю і знаходить широке застосування у консульській практиці цих держав. Наприклад, великою мірою інституція почесних консулів використовується скандинавськими державами на початках 70 років. Норвегія мала 535 почесних консулів, а лише 25 професійних; Швейцарія – 510 почесних консулів і 11. В США в 1959 р. на 1740 іноземних консулів, почесних було 890 [11, 7].

Слід зауважити, що в міру впливу часу соціалістичні держави, в тому числі Польща, починають застосовувати у своїй практиці інститут почесного консула; бачити в його діяльності не тільки користі, а й покращення консульських послуг в частині сприяння торгівлі, судноплавства, захисту інтересів своїх громадян тощо. У польській консульській практиці інститут почесного консула був відновлений на підставі Закону від 13.02.1984 р. Про функції консулів ПРЛ і на підставі наказу міністра закордонних справ від 22.04.1986 р. у справі почесних консулів ПРЛ» [12, 334-335].

Щодо почесних консульських установ у польській консульській практиці, то Польща призначила першого почесного консула в 1827 році. У міжвоєнний період ця установа зміцнила свою позицію в польському міжнародному праві. У період Польської Народної Республіки вона була скасована до 1984 року.

«Відступ польської консульської практики від прийому і призначення почесних посадових осіб у консульських відносинах комуністичного періоду ПРЛ було наслідком приналежності Польщі до спільноти соціалістичних держав. Внаслідок солідарності та взаємного наближення державних систем, соціалістичні країни ліквідували інститут почесного консула з міжнародного обороту, як такої що суперечить основним принципам соціалізму. Це було наслідком створення гармонійних, зобов'язуючих у всіх країнах Східного блоку принципів соціалістичних міжнародних відносин, і створення спільного фронту боротьби з капіталістичною системою західних країн.

Консульська мережа, як частина закордонної служби держави, становила один з інструментів провадження класової боротьби, тому такою істотною стала уніфікація принципів права і консульської практики серед соціалістичних країн. Ліквідація почесного консульства була лише одним із елементів наближення правових систем і консульської практики країн Східного блоку. Ця ситуація змінилася, коли було розпочато процес упорядкування польського консульського права, на який, безперечно, вплинуло визнання Польщею Віденської конвенції у 1981 році. Необхідність адаптації польського законодавства до вимог міжнародного консульського права призвела до прийняття 13 лютого 1984 року нового Закону «Про консульські функції Польської Народної Республіки» [10, 40-41].

Кожна держава має свободу приймати рішення про призначення або приймання почесних консульських посадових осіб (ст. 68 Віденської Конвенції про консульські зносини).

В даний час інститут почесного консула має вагомe значення в Республіці Польща і часто застосовується. Польща має 323 консульські установи, з яких 183 підпорядковуються міністру закордонних справ на 5-річний строк з можливістю продовження на наступні 5 років. Голова відповідного територіального дипломатичного відділення виступає з заявою про призначення почесного консула з зазначенням конкретної особи на цю посаду. Така особа повинна мати правоздатність, почесний консул не отримує винагороду за виконану роботу, міністр закордонних справ надає йому прапор Республіки Польща, герб, табличку з назвою офісу та необхідні інформаційні матеріали.

1. Почесний консул здійснює у своїх консульських округах діяльність щодо:

1) сприяння та розвитку дружніх відносин та співробітництва між Республікою Польща та приймаючою країною;

2) захисту прав та інтересів Республіки Польща та її громадян в приймаючій країні перебування;

3) зміцнює зв'язки між Республікою Польща та проживаючою в приймаючій країні почесного консула Польщею;

4) господарської, культурної та науково-технічної співпраці між Республікою Польща та приймаючою країною.

Почесний консул при виконанні консульських функцій співпрацює територіально з відповідним керівником дипломатичного представництва та професійним консулом, зокрема:

1) представляє до погодження річні плани роботи;

2) інформує про важливі, з точки зору консульської діяльності справи і події;

3) повідомляє про перерви у діяльності установи з приводу хвороби, відпустки, важливих особистих справ;

4) інформує про години відкриття установи і працюючих у ній працівників.

Почесний консул зобов'язаний подавати керівнику належного територіально, дипломатичного представництва, через територіально компетентного професійного консула, щорічні звіти про діяльність керованої ним установи.

Діяльність почесного консула підлягає щорічній оцінці, здійсненій керівником відповідного територіально дипломатичного представництва, після отримання думки територіально належного професійного консула» [3].

Слід також зупинитися на подібних та відмінних ознаках професійних та почесних консульських установ.

Основна відмінність між ними полягає у питанні громадянства. Професійний консул повинен мати громадянство держави направляючої, приймаючої, або навіть третьої. В практиці він найчастіше є громадянином приймаючої держави.

Наступна суттєва відмінність це питання оплати праці консула. Професійні консули отримують постійну оплату своєї праці, не можуть займатися іншою оплачуваною діяльністю. Почесні консули не отримують додаткової фінансової винагороди у зв'язку з виконанням ними функцій, натомість їм належить повернення коштів, понесених у зв'язку з виконанням консульських обов'язків, оскільки функція почесного консула не є для них джерелом прибутку, - вони можуть провадити оплачувану діяльність.

Почесний консул не користується імунітетами, в тому числі, юрисдикційним імунітетом. Кримінальний процес стосовно нього повинен бути проведений з огляду на його посаду та за винятком випадків, коли він затриманий, або тимчасово арештований, в такий спосіб, щоб якнайменше ускладнювати виконання консульських функцій.

Почесний консул може бути залучений в політичну діяльність в приймаючій державі і користуватися громадянськими правами, залишаючись громадянином приймаючої держави.

Підсумовуючи різницю в привілеях і імунітетах, які надаються почесним консулам, вони відрізняються здебільшого щодо особистих привілеїв та імунітетів, не пов'язаних з виконанням ними функцій консула.

Приміщення почесного консульства у приймаючій державі звільнене від усіх державних оплат та податків, регіональних і комунальних, за винятком зборів за надання конкретних послуг.

Почесний консульський чиновник є також звільнений від усіх оплат і податків, від оплат та інших тарифів, які отримує від направляючої держави в зв'язку з виконанням консульських функцій.

Функції, які виконують почесні консули можуть мати більший або менший обсяг, в залежності від рішення направляючої держави, загалом він є значно більший від обсягу завдань професійних консулів і стосуються передусім торговельно-господарської промоції і консульської опіки. Почесні консули можуть мати службові ступені такі ж, як і професійні консули.

Висновки. Таким чином, впродовж існування протягом століть як почесних так і професійних консульських установ, не вдалося до сьогодні однозначно встановити, які з них більше відповідають реалізації консульських функцій.

Однозначна відповідь на питання про те, яка консульська установа повинна бути застосована як орган держави в міжнародних відносинах є, на мою думку, неможливою, про що свідчить сам факт користування частиною держав передусім послугами професійних консулів, тоді як інші держави застосовують їх майже на свій розсуд, опираючи консульські відносини з зарубіжними державами на діяльність почесних консулів. Обидві установи мають свої позитивні і негативні сторони. Як професійні консули, так і почесні, - потрібні державі. В свою чергу держави, можуть користуватись в залежності від потреб послугами обох та не повинні обмежуватися однією з них. Це надає широкий обсяг можливостей і переваг, які може принести кожна з цих консульських установ.

Список використаних джерел

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2.041997 r., Dz.U., nr 78, poz. 483.
2. Barcik J., Srogosz T., Prawo międzynarodowe publiczne. 3 wydanie zaktualizowane i zmienione, C.H.BECK, Warszawa, 2017.
3. Konwencja Wiedeńska o stosunkach konsularnych od dnia 24 kwietnia 1963 r. Dz. U. z dnia 17 maja 1982 r.
4. Konwencja Europejska o funkcjach konsularnych wraz z Protokołem w sprawie ochrony uchodźców i Protokołem w sprawie funkcji konsularnych w dziedzinie lotnictwa cywilnego, Paryż, 11 XII. 1967 / Rada Europy - https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000022375&find_code=SYS&local_base=BIS01

5. Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. Prawo konsularne - <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150001274>
6. Bierzanek R., Jakubowski J., Symonides J., Prawo międzynarodowe i stosunki międzynarodowe, Warszawa 1980 r., s.198.
7. Góralczyk W., Sawicki S., Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie, Warszawa 2007 r., s. 284.
8. Ibidem, Mit Lessing – 17. Literaturbrief – Könnte man antworten: «Ich bin der Niemand».
9. Starzewski W. Rozwój historyczny instytucji konsula honorowego, Rocznik Nauk Prawnych. Tom VII – 1997 r., Lublin, s.273.
10. Szymura M. Instytucja konsula honorowego w polskiej polityce zagranicznej XX wieku, [Rozprawa doktorska] napisana pod kierunkiem prof. UO dr hab. Stefana Marka Grochalskiego, Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk Społecznych], Katowice 2007.
11. Bliszchenko I.B. Chudolin P.A., Diplomaticeskaja služba skandinavskich stran, Moskwa 1973.
12. Sutor J. Prawo dyplomatyczne i konsularne, Warszawa 1988, s.334-335.

References

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2.04.1997 r., Dz.U., nr 78, poz. 483.
2. Barcik J., Srogosz T., Prawo międzynarodowe publiczne. 3 wydanie zaktualizowane i zmienione, C.H.BECK, Warszawa, 2017.
3. Konwencja Wiedeńska o stosunkach konsularnych od dnia 24 kwietnia 1963 r. Dz. U. z dnia 17 maja 1982 r.
4. Konwencja Europejska o funkcjach konsularnych wraz z Protokołem w sprawie ochrony uchodźców i Protokołem w sprawie funkcji konsularnych w dziedzinie lotnictwa cywilnego, Paryż, 11 XII. 1967 / Rada Europy - https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000022375&find_code=SYS&local_base=BIS01
5. Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. Prawo konsularne - <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150001274>
6. Bierzanek R., Jakubowski J., Symonides J., Prawo międzynarodowe i stosunki międzynarodowe, Warszawa 1980 r., s.198.
7. Góralczyk W., Sawicki S., Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie, Warszawa 2007 r., s. 284.
8. Ibidem, Mit Lessing – 17. Literaturbrief – Könnte man antworten: «Ich bin der Niemand».
9. Starzewski W. Rozwój historyczny instytucji konsula honorowego, Rocznik Nauk Prawnych. Tom VII – 1997 r., Lublin, s.273.
10. Szymura M. Instytucja konsula honorowego w polskiej polityce zagranicznej XX wieku, [Rozprawa doktorska] napisana pod kierunkiem prof. UO dr hab. Stefana Marka Grochalskiego, Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk Społecznych], Katowice 2007.
11. Bliszchenko I.B. Chudolin P.A., Diplomaticeskaja služba skandinavskich stran, Moskwa 1973.
12. Sutor J. Prawo dyplomatyczne i konsularne, Warszawa 1988, s.334-335.

Надійшла до редакції 24 травня 2019 р.

УДК 347.9

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19.114-121

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У МАЛОЗНАЧНИХ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ В УКРАЇНІ

Шулятицький Святослав Ігорович,

юрист юридичного відділу університету, викладач кафедри цивільного права і процесу

Приватного вищого навчального закладу Університету Короля Данила

вул. Євгена Коновальця, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна

e-mail: sviatoslav.shuliatytskyi@iful.edu.ua

Мета. Метою роботи є проаналізувати особливості надання безоплатної правової допомоги у малозначних цивільних справах, виявити проблемні аспекти надання такої допомоги з урахуванням судової практики, визначити перспективи удосконалення даного різновиду правової допомоги.

Методика. Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні **методи** наукового пізнання: термінологічний, функціональний, системно-структурний, логіко-нормативний. **Результати:** в процесі дослідження визнано, що безоплатна правова допомога у малозначних цивільних справах відіграє важливу соціальну роль у сфері захисту прав людини і громадянина в Україні та має ряд особливостей, які суттєво відрізняють даний вид правової допомоги від інших різновидів правової допомоги. Незважаючи на це окремі недоліки законодавчого регулювання та судової практики правозастосування в Україні часто нівелюють можливість отримання громадянами даної правової допомоги та суттєво знижують ефективність її надання, що вимагає визначення пропозицій щодо удосконалення законодавчого регулювання даного правового інституту.

Наукова новизна. В процесі дослідження визначено та систематизовано основні особливості надання безоплатної правової допомоги у малозначних цивільних справах, виявлено недоліки правового регулювання даного правового інституту, а також висловлено пропозиції щодо удосконалення окремих положень законодавства щодо спрощення доступу до безоплатної правової допомоги у цивільних справах та підвищення ефективності її надання. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у правотворчій та правозастосовній діяльності при наданні безоплатної правової допомоги у малозначних цивільних справах.

Ключові слова: безоплатна правова допомога, малозначні справи, малозначні спори, доступ до правосуддя, правнича допомога, малозначні цивільні справи.

Sviatoslav Shuliatytskyi

Lawyer of Legal Department of University, Department of Civil Law and Process Private Higher Educational Institution King Danylo University,
Yevhen Konovalts Street, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine
e-mail: sviatoslav.shuliatytskyi@iful.edu.ua

FEATURES OF FREE LEGAL AID PROVISION IN MINOR CIVIL CASES IN UKRAINE

Purpose. The purpose of the article is to analyze the peculiarities of provision of free legal aid in minor civil cases, to identify the problematic aspects of providing such assistance in the light of judicial practice, to determine the prospects for improving this type of legal aid.

Methodology. The methodology includes a comprehensive analysis and synthesis of available scientific and theoretical material and the formulation of relevant conclusions and recommendations. During the research, the following **methods** of scientific knowledge were used: terminological, functional, system-structural, logical-normative. **Results:** in the course of the study, it was recognized that free legal assistance in minor civil cases plays an important social role in the field of protection of human rights of citizens in Ukraine and has a number of features that significantly distinguish this type of legal aid from other types of legal aid. Despite this, some of the disadvantages of legislative regulation and judicial practice in Ukraine are often offset by the possibility of obtaining legal aid by citizens and significantly reducing the effectiveness of its provision, which requires the definition of proposals to improve the legislative regulation of this legal institution. **Originality.** In the course of the research, the main features of provision of free legal aid in minor civil cases were identified and systematized, the shortcomings of the legal regulation of this legal institution were identified, and proposals were made to improve certain provisions of the legislation on the facilitation of access to free legal aid in civil cases and to increase the efficiency of its provision. **Practical significance.** The results of the study can be used in law-making and law enforcement activities when providing free legal aid in minor civil cases.

Key words: free legal aid, minor cases, minor debates, access to justice, legal assistance, minor civil cases.

Постановка проблеми. Новою редакцією Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України від 15.12.2017 р. у цивільне судочинство України запроваджено принципово нову категорію справ, які підлягають розгляду в особливому порядку – малозначні справи. Розгляд і вирішення таких справ характеризується особливою спрощеною процедурою, винятками щодо представництва та рядом інших ознак, які в процесі запровадження у судовій практиці викликали ряд ускладнень щодо їх правозастосування. В той же час, малозначні справи та їх справедливий розгляд відіграють важливу соціальну роль щодо забезпечення доступу громадян до безоплатної правової допомоги у цивільних справах. Це зумовлює необхідність дослідження особливостей, проблем та перспектив надання безоплатної правової допомоги у малозначних цивільних справах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним та практичним аспектам надання безоплатної правової допомоги свої праці присвятили Є. Ю. Бова, Т. Б. Вільчик, Н. С. Дубчак, М. В. Дулеба, А. О. Галай, В. А. Єлов, В. В. Заботін, Р. С. Кацавець, В. М. Кравчук, В. С. Личко, М. Т. Лоджук, Ю. І. Матвєєва, О. Л. Соколенко, В. В. Стаднік, М. В. Стаматіна, А. П. Чернега, Н. В. Хмелевська, Ю. Т. Шрамко, В. П. Янишен та ін. Окремим питанням судового розгляду малозначних справ присвячені наукові дослідження Б. І. Гулька, І. О. Ізарової, Н. Панича та ін. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених безоплатній правовій допомозі,

питання щодо особливостей надання безоплатної правової допомоги у малозначних цивільних справах потребують подальшого дослідження.

Постановка завдання. Визначити основні особливості надання безоплатної правової допомоги у малозначних цивільних справах в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 02 червня 2011 р. №3460-VI (далі – Закон № 3460-VI), *безоплатна правова допомога* – правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел. *Безоплатна вторинна правова допомога* – вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя.

15 грудня 2017 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 р. № 2147-VIII (далі – Закон № 2147-VIII).

Нова редакція Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України від 15.12.2017 р., ознаменувала собою новий етап реформування цивільного судочинства в Україні, та серед інших численних новел запровадила новий правовий інститут «малозначні справи». Так, пункти 1-2 ч. 6 ст. 19 ЦПК України, визначають, що для цілей цього Кодексу *малозначними справами* є: 1) справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Запровадження даного інституту в Україні є продовженням імплементації європейських стандартів у сфері судочинства. Так, на загальноєвропейському рівні центральним джерелом права для «small claims» (малих позовів) є Регламент (ЄС) № 861/2007 Європейського Парламенту та Ради від 11 липня 2007 року, що встановлює європейську процедуру розгляду «малих вимог». Даний акт включає чотири додатки з формами, спрямованими на стандартизацію письмового (як правило) провадження у справах про малі вимоги [8, с. 53-54].

Очевидно, що запровадження малозначних справ має особливе значення для системи безоплатної правової допомоги, оскільки більшість звернень громадян підпадає під критерії, які дозволяють віднести цивільні справи до малозначних, що повинно сприяти доступу до ефективного правосуддя.

Слід проте відзначити, що з набранням чинності новою редакцією ЦПК України виникли певні неузгодженості між його положеннями та положеннями Конституції України, профільного Закону № 3460-VI, які ускладнюють, а в окремих випадках унеможливають отримання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільних справах.

Так, законодавець, запровадивши в цивільний процес новий інститут «малозначні справи», не дав однозначного визначення цього поняття. З даного приводу слушною є позиція І. О. Ізарової: «Використаний термін «малозначні» доволі специфічний, оскільки значення справи для заявника не залежить від його ціни або складності розгляду і навряд чи варто ділити справи на значні та малозначні» [2, с. 18]. Очевидно, що «малозначність справи» визначається саме з погляду законодавця, як набір критеріїв, які дозволяють виокремити серед інших цивільні справи незначної складності, які можуть бути розглянуті судом в спрощеному порядку, однак видається доцільним законодавчо закріпити термін «малозначні справи».

Інша неузгодженість випливає із положень Конституції України, у якій в ст. 131² зазначено, що законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а

також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена. В той же час, ч. 2 ст. 60 ЦПК України поширює термін «малозначні справи» на спори, що виникають з трудових відносин, а також справи у малозначних спорах.

Таким чином, Конституція України містить термін «малозначні спори», в той же час ЦПК України містить термін «малозначні справи», який є більш широким поняттям, оскільки до прикладу, може тлумачитися і як такий, що може застосовуватися не тільки до справ позовного провадження. Тому доцільно узгодити дані термінологічні неузгодженості і застосовувати один термін – або «малозначні спори», або «малозначні справи».

В той же час, слід погодитися із думкою Н. Сакари, яка відзначає, що право на доступ до правосуддя може порушуватися через обставини, які «можна охарактеризувати як практичні перешкоди, які є певною мірою аномаліями, наявність яких завжди призводить до порушення п. 1 ст. 6 Конвенції». До цієї групи перешкод, Н. Сакара обґрунтовано відносить неможливість отримання безоплатної правової допомоги [5, с. 79]. ЄСПЛ у цьому контексті виходить із того, що вона може надаватися як фізичним, так і юридичним особам з урахуванням обставин конкретної справи, зокрема й важливості питання, що розглядається, для заявника; складності відповідного закону та процедури й здатності заявника ефективно себе захищати, тобто чи зможе він самотійно без допомоги адвоката належним чином представити свою позицію [5, с. 79].

В Законі № 3460-VI залишено без змін термін «безоплатна правова допомога», в той же час в ЦПК України та Конституції України використовується термін «правнича». Так, до прикладу, у ст. 132-1 Конституції закріплено, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура, а у ст. 62 ЦПК України зазначено, що довіреність фізичної особи, за зверненням якої прийнято рішення про надання їй безоплатної вторинної правничої допомоги, може бути посвідчена посадовою особою органу (установи), який прийняв таке рішення. Тому на практиці доручення Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги (ч. 3 ст. 21 Закону № 3460-VI), може бути не визнане документом, що підтверджує повноваження представника, оскільки відповідно до абзацу 3 ч. 2 ст. 62 ЦПК України має надаватися саме «безоплатна вторинна правнича допомога».

Згідно пункту 1 ч. 1 ст. 274 ЦПК України, малозначні справи розглядаються у порядку спрощеного позовного провадження. Даний вид провадження характеризується рядом особливостей щодо порядку розгляду, представництва тощо.

Так, згідно ч. 2 ст. 60 ЦПК України, під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у статті 61 цього Кодексу. Таким чином, ЦПК України містить виняток із загального правила щодо права бути представником у суді лише адвоката.

Водночас набула поширення практика, коли суди відмовляють у вступі до процесу представникам, в тому числі працівникам системи безоплатної правової допомоги, які не мають статусу адвоката. В більшості випадків мотиви такої відмови зводяться до посилення на те, що «представництво у суді як вид правничої допомоги здійснюється виключно адвокатом». Так, в ухвалі від 02.04.2019 р. у цивільній справі № 274/3912/18 Бердичівський міськрайонний суд Житомирської області мотивує відмову у задоволенні заяви про розгляд справи в спрощеному провадженні та допуск до участі в судовому засіданні представника, який не є адвокатом: «Положеннями ст. 15 ЦПК України визначено, що учасники справи мають право користуватися правничою допомогою. Представництво у суді як вид правничої допомоги здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом... Згідно ст. 277

ЦПК України питання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження суд вирішує в ухвалі про відкриття провадження. Частина друга вказаної статті закріплює право (а не обов'язок) суду визначати про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження. В судовому засіданні 12.02.2019 р. вирішено питання про відмову у допуску ОСОБА_4 до участі у вказаній справі та роз'яснено, що позивач має право на професійну правничу допомогу адвоката... (ч. 4 ст. 62 ЦПК України)» [6].

В ухвалі Татарбунарського районного суду Одеської області від 12.02.2019 р. у цивільній справі № 495/10192/16-ц міститься наступна мотивація відмови у допуску представника, який не мав статусу адвоката: «Вирішуючи питання щодо допуску до участі у справі представників відповідача ... за довіреностями ..., суд керується положеннями ст. 60 ЦПК України (набрали чинності з 01.01.2019 відповідно до підпункту 11 пункту 161 розділу XV Конституції України), яка визначає, що представником в суді може бути адвокат або законний представник, а інші особи можуть бути представниками лише у справах, що виникають з трудових відносин, та малозначних справах. Вказана справа, за переконанням суду, не відноситься до категорії малозначних, оскільки складається з 3-х томів, зачіпає інтереси певної кількості фізичних та юридичних осіб, з 2016 року перебувала на розгляді декількох суддів ..., до того ж, до 01.01.2019 року представники відповідача ... взагалі не були її учасниками, а відтак, правових підстав для допуску їх до участі у справі, суд не вбачає» [8].

Таким чином, у випадку вирішення питання про можливість здійснення представництва у цивільних справах представниками, які не є адвокатами, надзвичайно важливою є відповідність справи всім критеріям малозначності, а також належне обґрунтування представниками можливості своєї участі у розгляді справи. Особливо актуальним це питання є для представників громадських організацій (в тому числі правозахисних), які не завжди є адвокатами, але володіють достатніми знаннями та навичками щодо ефективного захисту громадян, та студентів-консультантів юридичних клінік закладів вищої освіти, які під керівництвом досвідчених фахівців набувають необхідних практичних навичок майбутньої юридичної професії.

Видається доцільним деталізувати на законодавчому рівні можливість участі у малозначних справах представників, які не є адвокатами, прямо закріпивши це право за працівниками центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, представниками громадських організацій (в тому числі правозахисних), а також консультантами юридичних клінік. Це, не лише розширить можливості учасників справи отримати вторинну правову допомогу у формі представництва у суді, а й серед іншого, сприятиме громадському контролю за сферою правосуддя; набуттю особами, які в майбутньому планують отримати статус адвоката, практичних навичок участі у судових засіданнях. На даному ж етапі, при вирішенні питання щодо віднесення (невіднесення) цивільної справи до малозначної, є високий ризик оціночних суджень зі сторони суду, що практично нівелює можливість альтернативи представництву адвокатами.

Слід звернути увагу на те, що згідно ст.ст. 276-277 ЦПК України, питання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження суд вирішує в ухвалі про відкриття провадження у справі на підставі відповідного клопотання позивача, яке має міститися у самому тексті заяви або бути подане у формі окремого письмового клопотання. Таким чином, навіть за наявності формальних критеріїв віднесення справи до малозначної суд з урахуванням конкретних обставин справи може відмовити у задоволенні такого клопотання і розглядати справу у загальному порядку.

Згідно ч. 5 ст. 279 ЦПК України, суд розглядає справу в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами, за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше. За клопотанням однієї із сторін або з власної ініціативи суду розгляд справи проводиться в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін. Тому з

урахуванням обставин учасники малозначної справи, які бажають дати усні пояснення в судовому засіданні, повинні подати суду відповідні клопотання.

Наступною особливістю малозначних цивільних справ є обмежена можливість касаційного оскарження судових рішень у таких справах, що випливає із положень пункту 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України. Так, наприклад, в ухвалі Касаційного цивільного суду Верховного суду від 06 травня 2019 р. у справі № 369/2763/17 зазначено, що: «Предметом позову у справі № 369/2763/17 є стягнення заборгованості за житлово-комунальні послуги в розмірі 55 569,48 грн. Таким чином ціна позову у даній справі не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб 192 100,00 грн. (1 921,00 грн. x 100)...Малозначна справа є такою в силу вимог закону, тому незалежно від того визнавав її такою суд першої чи апеляційної інстанції, ураховуючи, що частина шоста статті 19 ЦПК України належить до Загальних положень цього Кодексу, які поширюються й на касаційне провадження, Верховний Суд вважає за можливе визнати цю справу малозначною. Посилання на випадки, передбачені пунктом 2 частини третьої статті 389 ЦПК України за наявності яких судові рішення у малозначній справі підлягає касаційному оскарженню, касаційна скарга та додані до неї матеріали не містять. При цьому Верховним Судом досліджено та взято до уваги: ціну позову, предмет позову, складність справи, а також значення справи для сторін і суспільства й не встановлено випадків, передбачених пунктом 2 частини третьої статті 389 ЦПК України» [7].

З даного приводу, Б. Гулько вважає, що використання оціночних понять, зокрема й таких, як «суспільний інтерес», «малозначні справи» тощо, не повинно викликати перестороги щодо наявності певних ризиків, адже, беручи до уваги високий статус Верховного Суду, у деяких випадках вирішення питання про можливість касаційного оскарження має належати до його дискреційних повноважень, враховуючи значущість справи для забезпечення єдності судової практики через призму судової процедури [1, с. 108]. З даною думкою слід погодитися, однак всім учасникам малозначних справ, та особливо їх представникам, передбачаючи можливість касаційного оскарження, потрібно звернути увагу на належну мотивацію підстав для реалізації права на касаційне оскарження того чи іншого рішення.

Висновки. Отже, можна підсумувати, що малозначні цивільні справи – новий правовий інститут цивільного судочинства, призначений сприяти оптимізації розгляду цивільних справ незначної складності.

Можливо виділити наступні особливості надання безоплатної правової допомоги у малозначних цивільних справах: 1) альтернатива вибору представника, яким згідно чинного законодавства може виступати не тільки адвокат, але й особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність; 2) належне обґрунтування представником, який не є адвокатом, можливості своєї участі у розгляді справи; 3) альтернатива вибору судом способу розгляду цивільної справи – у порядку загального або спрощеного позовного провадження; 4) необхідність підготовки та подання до суду ряду додаткових процесуальних документів: клопотання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження, клопотання про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін (за необхідності); 5) обмежена можливість касаційного оскарження судових рішень у малозначних цивільних справах.

Слід наголосити на доцільності усунути термінологічні суперечності Конституції України, ЦПК України та Закону «№ 3460-VI, уніфікувавши наступні юридичні терміни «малозначні справи» (або «малозначні спори»), узгодити терміни «безоплатна правова допомога» та «безоплатна правнича допомога». Доцільно прямо закріпити на законодавчому рівні перелік осіб, які за відсутності статусу адвоката, наділені правом виступати представниками у малозначних справах у сфері безоплатної вторинної правової допомоги, включивши до даного переліку

працівників центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, представників громадських організацій (в тому числі правозахисних), а також консультантів юридичних клінік закладів вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Гулько Б. Про практику застосування Верховним Судом інституту малозначних справ на стадії касаційного перегляду. *Право України*. 2018. №10. С.102-113.
2. Ізарова І. О. Реформи цивільного процесуального законодавства в незалежній Україні: 1991-2017. *Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. К., 2017. С.18-35.
3. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>
4. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-viii>
5. Сакара Н. Право на доступ до правосуддя у цивільних справах: правові позиції Європейського суду з прав людини та національний контекст. *Право України*. 2018. №10. С.64-79.
6. Ухвала Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 02.04.2019 р. у цивільній справі № 274/3912/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80959286>
7. Ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 06 травня 2019 р. у справі № 369/2763/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81552658>
8. Ухвала Татарбунарського районного суду Одеської області від 12.02.2019 р. у цивільній справі № 495/10192/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79782838>
9. Panych N. Access to justice as illustrated by the institute of small claims: an assessment of the procedural law reform in Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*, ISSUE NO. 1 2Th/201. URL: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-2.1-a000009>

References

1. Hulko B. (2018) On the Supreme Court's Practice of Application of the Minor Case Institute at the Cassation Review Stage. *Law of Ukraine*. Kyiv, Ukraine (In Ukrainian)
2. Izarova I. (2017) Reforms of civil procedural legislation in independent Ukraine: 1991-2017 [Text] / Iryna Izarova. Materials of the international scientific and practical conference «Ukraine on the way to Europe: the reform of civil procedural legislation». Kyiv, Ukraine (In Ukrainian)
3. Pro bezoplatnu pravovu dopomohu [On Free Legal Assistance]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 2.06.2011 r. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (In Ukrainian).
4. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv [On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Code of Civil Procedure of Ukraine, the Code of Administrative Legal Proceedings of Ukraine and other legislative acts]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 03.10.2017 r. № 2147-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-viii> (In Ukrainian)
5. Sakara N. (2018) The Right of Access to Justice in Civil Cases: Principles of the European Court of Human Rights and the National Context. *Law of Ukraine*. Kyiv, Ukraine (In Ukrainian)

6. Ukhvala Berdychivskoho miskraionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti [Ruling of the Berdychiv city district court of Zhytomyr region] vid 02.04.2019 r. № 274/3912/18 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80959286> (in Ukrainian)
7. Ukhvala Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu [Ruling of the Civil Court of Cassation within the Supreme Court] vid 06 travnia 2018 r. № 369/2763/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81552658> (in Ukrainian)
8. Ukhvala Tatarbunarskoho raionnoho sudu Odeskoi oblasti [Ruling of the of the Tatarbunar district court of the Odessa region] vid 12.02.2019 r. № 495/10192/16-ts. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79782838>
9. Panych N. Access to justice as illustrated by the institute of small claims: an assessment of the procedural law reform in Ukraine / Nazar Panych // Access to Justice in Eastern Europe, ISSUE NO. 1 2Th/201. URL: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-2.1-a000009>

Надійшла до редакції 30 травня 2019 р.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО.
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.14

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19. 122-128

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ДОСТАТНОСТІ ДОКАЗІВ І СТАНДАРТІВ ДОКАЗУВАННЯ У
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Зінченко Валерій Михайлович,

здобувач кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична
академія», вулиця Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, 65009, Україна

e-mail: kovalchuk_serhii@i.ua

Мета. Метою статті є встановлення взаємозв'язку достатності доказів і стандартів доказування у кримінальному провадженні. **Методика.** Методика полягає у здійсненні комплексного аналізу теоретичних підходів до визначення поняття стандартів доказування, визначення змісту окремих з них і формулювання на цій основі відповідних висновків щодо їх взаємозв'язку з достатністю доказів. Під час дослідження використовувалися такі **методи** наукового пізнання: системно-структурний, структурно-функціональний, формально-юридичний. **Результати.** У процесі дослідження розкрито поняття достатності доказів у кримінальному провадженні. Охарактеризовано висловлені у доктрині кримінального процесу підходи до визначення поняття стандартів доказування та сформовано авторський підхід до розуміння їх поняття. На основі доктринальних підходів розкрито зміст стандартів доказування «обґрунтована підозра», «достатня підстава» та «поза розумним сумнівом». Встановлено взаємозв'язок кожного з вказаних стандартів доказування з достатністю доказів як їх системною процесуальною властивістю. **Наукова новизна.** У процесі дослідження, з урахуванням теоретичних розробок вітчизняних вчених, комплексно розкрито зміст стандартів доказування «обґрунтована підозра», «достатня підстава» і «поза розумним сумнівом» та встановлено їх взаємозв'язок із достатністю доказів. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у науково-дослідній роботі для подальшої розробки проблематики встановлення достатності доказів у контексті застосування стандартів доказування та навчальному процесі під час проведення різних видів занять з відповідних навчальних дисциплін.

Ключові слова: оцінка доказів, достатність доказів, стандарти доказування, обґрунтована підозра, достатні підстави, поза розумним сумнівом.

V. Zinchenko

Applicant of the Department of Criminal Procedure of the National University «Odesa Law Academy», Fontanska Doroha Street, 23, Odesa, 65009, Ukraine
e-mail: kovalchuk_serhii@i.ua

THE INTERRELATION BETWEEN THE SUFFICIENCY OF EVIDENCES AND STANDARDS OF PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Purpose. The purpose of the article is to determine interrelation of the sufficiency of evidences and standards of proof in criminal proceedings. **Methodology.** The methodology is an implementation of a comprehensive analysis of theoretical approaches to the definition of the concept of standards of proof, the definition of the content of certain of them and the formulation on this basis of relevant conclusions regarding their interrelation with the sufficiency of evidences. During research such **methods** of scientific knowledge were used: system-structural, structural-functional, formally legal. **Results.** In process of research the concept of sufficiency of evidences in criminal proceedings is defined. Approaches to the definition of standards of proof expressed in the doctrine of the criminal process are characterized and the author's approach to understanding of their concept is formed. Based on doctrinal approaches, the content of the standards of proof «reasonable suspicion», «sufficient reason» and «beyond reasonable doubt» is defined. The interrelation between each of the specified standards of proof with the sufficiency of evidences as their system procedural property is established. **Originality.** In process of research, taking into account the theoretical approaches of domestic scientists, the content of the standards of proof «reasonable suspicion», «sufficient reason» and «beyond reasonable doubt» is comprehensively investigated and their interrelation with the sufficiency of evidences is established. **Practical significance.** The results of the research can be used in research work for further development of the problems of establishing the sufficiency of evidences in the context of the application of the standards of proof and in the educational process in the course of conducting various types of training in the relevant disciplines.

Key words: assessment of evidences, sufficiency of evidences, standards of proof, reasonable suspicion, sufficient grounds, beyond reasonable doubt.

Постановка проблеми. Оцінка доказів спрямована на встановлення належності, допустимості та достовірності кожного доказу та достатності їх сукупності, що забезпечує можливість подальшого використання доказів у кримінальному процесуальному доказуванні, у тому числі й для ухвалення процесуальних рішень. Невід'ємною умовою постановлення останніх виступає встановлення достатності доказів як їх системної процесуальної властивості, що відображає наявність сукупності належних, допустимих і достовірних доказів, які у своїй сукупності забезпечують законність, обґрунтованість та вмотивованість процесуальних рішень. Поряд з оцінкою доказів з точки зору їх достатності для ухвалення відповідного процесуального рішення, норми кримінального процесуального закону передбачають їх постановлення з урахуванням низки стандартів доказування (зокрема, «обґрунтована підозра», «достатня підстава» і «поза розумним сумнівом»), застосування яких значною мірою ґрунтується на встановленні вказаної процесуальної властивості доказів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У доктрині кримінального процесу дослідженню проблематики як достатності доказів у кримінальному провадженні, так і застосовуваних у ході його здійснення стандартів доказування присвячена істотна увага науковців. Теоретичні та практичні аспекти встановлення достатності доказів розкривалися у контексті

досліджень проблем оцінки доказів М.В. Дєєвим, О.В. Капліною, С.О. Ковальчуком, Р.В.Костенком, С.М. Стахівським, М.М. Стояновим, О.Г. Шило, М.Є. Шумилом та іншими вченими. До визначення поняття, сутності, системи і сфери застосування стандартів доказування під час кримінального провадження зверталися В.В. Вапнярчук, І.В. Гловюк, В.А. Завтур, Г.Р.Крет, М.А. Погорєцький, Х.Р. Слюсарчук, А.С. Степаненко, О.М. Толочко та інші науковці. Водночас, комплексне дослідження проблематики взаємозв'язку вказаних правових категорій у доктрині кримінального процесу не проводилося.

Постановка завдання. Встановити взаємозв'язок достатності доказів і стандартів доказування у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Достатність доказів виступає їх системною процесуальною властивістю, яка відображає наявність сукупності належних, допустимих і достовірних доказів та встановлюється на основі внутрішнього переконання суб'єкта доказування, що ґрунтується на всебічному, повному та неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, на конкретний момент кримінального провадження з метою ухвалення відповідного процесуального рішення. Із урахуванням ч. 1 ст. 94 КПК України, достатність доказів підлягає встановленню на момент ухвалення слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом відповідного процесуального рішення. Процесуальними рішеннями, відповідно до ч. 1 ст. 110 КПК України, є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду [5]. Водночас, постановлення значної частини процесуальних рішень не передбачає здійснення оцінки доказів з точки зору достатності їх сукупності. Відповідно, у ч. 1 ст. 94 КПК України законодавець обґрунтовано закріплює вимогу встановлення достатності доказів стосовно ухвалення лише відповідних процесуальних рішень. Під останніми потрібно розуміти процесуальні рішення слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, постановлення яких вимагає здійснення оцінки сукупності доказів, спрямованої на формування внутрішнього переконання у наявності підстав для їх ухвалення.

У контексті постановлення відповідних процесуальних рішень достатність доказів тісно взаємопов'язана зі стандартами доказування. Поняття стандартів доказування у доктрині кримінального процесу не знайшло однозначного визначення, що вказує на необхідність здійснення їх аналізу, спрямованого на формування авторського підходу до розуміння поняття цієї кримінальної процесуальної категорії, що забезпечить у подальшому чітке встановлення її співвідношення з достатністю доказів.

Одна група вчених визначає поняття стандартів доказування, виходячи з об'єктивного критерію. Так, Х.Р. Слюсарчук під стандартами доказування у кримінальному провадженні розуміє закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві та правових позиціях вищих судових інстанцій правила, що охоплюють кількісну та якісну складову доказування, виконання яких стороною обвинувачення (в окремих випадках, – також стороною захисту) забезпечує рівень переконання (переконаності), придатний для ухвалення процесуальних рішень, що обмежують права та свободи особи у кримінальному провадженні [10, с. 7]. Схожу, але більш широкую позицію відстоює Г.Р. Крет, на думку якої стандарти доказування являють собою систему закріплених у нормах кримінального процесуального закону та сформованих у судовій практиці Верховного Суду правил, які забезпечують формування суб'єктом доказування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів і досягнення за результатами їх оцінювання рівня переконання, необхідного для прийняття відповідного процесуального рішення [4, с. 137].

Друга група вчених розкриває поняття стандартів доказування, керуючись суб'єктивним критерієм. Зокрема, І.В. Гловюк та А.С. Степаненко під стандартами доказування розуміють певний критерій (поріг) прийняття рішення для суб'єкта їх прийняття [2, с. 16]. Більш розширене визначення поняття стандартів доказування наводить Л.В. Мелех, яка характеризує їх як певну

умовну межу, за якою кількісна характеристика знань, отриманих судом у процесі розгляду справи, переходить у таку їх якість, що дає суду підстави ухвалити, на його думку, істинне рішення [7, с. 252]. Дещо уточнюючи розуміння стандартів доказування за наведеним критерієм, В.В. Вапнярчук розглядає стандарти доказування як певний умовний взірець, орієнтир, оптимальний рівень вимог, що свідчить про достатність знань (як в об'єктивному (певна сукупність доказів), так і в суб'єктивному (певний рівень переконаності) аспекті) для прийняття відповідного процесуального рішення [1, с. 148]. У межах вказаного підходу О.В. Литвин пов'язує поняття стандартів доказування виключно з поняттям внутрішнього переконання та визначає їх як рівень внутрішнього переконання слідчого, прокурора, слідчого судді та суду, який є результатом оцінки доказів, необхідним для прийняття початкового, проміжного або підсумкового процесуального рішення у кримінальному провадженні [6, с. 59].

Аналіз наведених позицій дозволяє вказати на обґрунтованість обох наведених підходів. Так, із точки зору об'єктивного критерію стандарти доказування виступають об'єктивованими у нормах КПК України і судових рішеннях Верховного Суду правилами, які визначають рівень внутрішнього переконання суб'єкта доказування, достатній для ухвалення відповідного процесуального рішення. Такі правила відображають, у першу чергу, вимоги до врахування суб'єктом доказування під час оцінки доказів на момент ухвалення відповідного процесуального рішення кількісних та якісних вимог до сукупності доказів. Водночас, з урахуванням ч. 2 ст. 91 КПК України, яка визначає зміст кримінального процесуального доказування, та ч. 1 ст. 94 КПК України, що вказує на процесуальні властивості доказів, з точки зору яких вони підлягають оцінці, такі правила не обмежуються виключно оцінкою сукупності доказів. У зв'язку з цим слушною є позиція Г.Р. Крет, яка стандартами доказування охоплює також правила, які забезпечують формування суб'єктом доказування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів [4, с. 137]. Із точки зору суб'єктивного критерію стандарти доказування відображають рівень внутрішнього переконання суб'єкта доказування, достатній для ухвалення відповідного процесуального рішення. Такий рівень внутрішнього переконання формується за результатами оцінки доказів на основі всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження.

У доктрині кримінального процесу висловлені різноманітні погляди до визначення системи стандартів доказування. Водночас, в основу дослідження доречно покласти три основні стандарти доказування: «обґрунтована підозра», «достатня підстава» та «поза розумним сумнівом».

Стандарт доказування «обґрунтована підозра», як відзначає Х.Р. Слюсарчук, є багаторівневою категорією, яка залежно від правового характеру рішення, яке необхідно прийняти під час кримінального провадження, не завжди формується в умовах змагальності, однак завжди наділена «динамічним» триваючим характером та не може розглядатися лише як загальна вимога, по досягненню чи виконанню якої втрачається її первинне значення – слугувати вагомою підставою прийняття рішення, яким обмежуються права і свободи особи у кримінальному судочинстві [9, с. 241]. Вказаний стандарт доказування підлягає використанню у ході ухвалення рішення про застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження (тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя, арешту майна, затримання особи і запобіжних заходів) і складання письмового повідомлення про підозру. Процесуальні рішення про застосування вказаних заходів забезпечення кримінального провадження та письмове повідомлення про підозру повинні відображати обґрунтоване припущення про вчинення особою кримінального правопорушення, що ґрунтується на достатніх доказах. Відповідно, достатність

доказів забезпечує дотримання стандарту доказування «обґрунтована підозра» за рахунок підтвердження на основі наявних фактичних даних існування такого обґрунтованого припущення.

Стандарт доказування «достатні підстави», як вказують А.А. Павлишин і Х.Р. Слюсарчук, являє собою рівень переконання (переконаності), придатний для прийняття уповноваженими законом особами рішень про затримання особи та (або) проведення обшуку, який досягається на підставі оцінки фактів та обставин кримінального провадження в їх цілісності, що здійснюється з використанням спеціальних знань цих осіб, отриманих внаслідок їхнього професійного досвіду (у питанні встановлення наявності «достатньої підстави»), результати якої свідчать про наявність «ймовірності», а не впевненості та безсумнівності, на користь необхідності прийняття відповідного рішення у кримінальному провадженні [8, с. 109]. Дещо уточнюючи наведену позицію, потрібно вказати, що стандарт доказування «достатня підстава» підлягає використанню під час ухвалення рішення про застосування низки заходів забезпечення кримінального провадження (виклику слідчим, прокурором, судового виклику, тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом і тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасового доступу до речей і документів, тимчасового вилучення майна, арешту майна та запобіжних заходів), про дозвіл на проведення обшуку та про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Процесуальні рішення про застосування вказаних заходів забезпечення кримінального провадження та надання дозволу на проведення наведених слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій підлягають ухваленню виключно за наявності підстав, визначених у КПК України. Достатність доказів забезпечує дотримання стандарту доказування «достатня підстава» шляхом підтвердження на основі наявних фактичних даних наявності підстав, які дозволяють ухвалити відповідне процесуальне рішення.

Стандарт доказування «поза розумним сумнівом», як наголошує Г.Р. Крет, являє собою нормативно закріплене правило, що відображає рівень достовірності знання про обставини кримінального провадження, якого повинен досягнути суб'єкт доказування на основі наявної сукупності належних, допустимих і достовірних доказів для ухвалення процесуального рішення про визнання обвинуваченого винуватим/невинуватим у вчиненні кримінального правопорушення [3, с. 216-217]. Вказаний стандарт доказування підлягає застосуванню лише у ході ухвалення кінцевого процесуального рішення у кримінальному провадженні, яким встановлюється винуватість або невинуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Таке процесуальне рішення повинно відображати винуватість або невинуватість обвинуваченого, встановлену поза розумним сумнівом – тобто шляхом формування на основі всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження знання про вчинення обвинуваченим кримінального правопорушення, яке унеможливорює розумні сумніви у його достовірності. Відповідно, достатність доказів забезпечує дотримання стандарту доказування «поза розумним сумнівом» за рахунок підтвердження на основі наявних фактичних даних достовірного висновку про вчинення кримінального правопорушення обвинуваченим.

Висновки. Кожен із досліджених стандартів доказування («обґрунтована підозра», «достатня підстава» та «поза розумним сумнівом») характеризується притаманним йому змістом, який, з однієї сторони, вимагає наявності сукупності належних, допустимих і достовірних доказів, а, з іншої, – впливає на ступінь ймовірності знання обставини кримінального правопорушення. Достатність доказів виступає неодмінною умовою застосування стандартів доказування під час ухвалення відповідних процесуальних рішень. Як і стандарти доказування, достатність доказів за своїм функціональним призначенням спрямована на ухвалення відповідних процесуальних рішень. При цьому норми кримінального процесуального закону конкретизують коло таких рішень стосовно кожного зі стандартів доказування.

Список використаних джерел

1. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Х.: Юрайт, 2017. 408 с.
2. Гловюк І.В., Степаненко А.С. Стандарт доказування «обгрунтована підозра» у кримінальному провадженні. *Правова позиція*. 2018. № 1. С. 13-20.
3. Крет Г.Р. Імплементация стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальне процесуальне законодавство України і практику національних судів. *Право і суспільство*. 2019. № 2-1. С. 215-220.
4. Крет Г.Р. Поняття й ознаки стандартів доказування в доктрині кримінального процесу. *Visegrad journal on human rights*. 2018. № 6. Vol. 2. P. 133-138.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Литвин О.В. Кримінальне процесуальне доказування у стадії судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2015. 214 с.
7. Мелех Л.В. Правова характеристика інституту доказів і доказування закордонних країн. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 1. С. 252-261.
8. Павлишин А.А., Слюсарчук Х.Р. Стандарт доказування «достатня підстава»: тлумачення Верховного Суду США та національна практика застосування. *Правова позиція*. 2018. № 1. С. 103-110.
9. Слюсарчук Х.Р. Стандарт доказування «обгрунтована підозра» у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2017. Вип. 42. С. 238-241.
10. Слюсарчук Х.Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2017. 24 с.

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Sliusarchuk Kh.R. Standarty dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Lviv, 2017. 24 s.
3. Kret H.R. Poniattia y oznaky standartiv dokazuvannia v doktryni kryminalnoho protsesu. *Visegrad journal on human rights*. 2018. № 6. Vol. 2. P. 133-138.
4. Hloviuk I.V., Stepanenko A.S. Standart dokazuvannia «obgruntovana pidozra» u kryminalnomu provadzhenni. *Pravova pozytsiia*. 2018. № 1. S. 13-20.
5. Melekh L.V. Pravova kharakterystyka instytutu dokaziv i dokazuvannia zakordonnykh krain. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. 2016. Vyp. 1. S. 252-261.
6. Vapniarchuk V.V. Teoriia i praktyka kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia: monohrafiia. Kh.: Yurait, 2017. 408 s.
7. Lytvyn O.V. Kryminalne protsesualne dokazuvannia u stadii sudovoho rozghliadu: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Odesa, 2015. 214 s.
8. Sliusarchuk Kh.R. Standart dokazuvannia «obgruntovana pidozra» u kryminalnomu provadzhenni. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Serii Pravo. 2017. Vyp. 42. S. 238-241.

9. Pavlyshyn A.A., Sliusarchuk Kh.R. Standart dokazuvannia «dostatnia pidstava»: tlumachennia Verkhovnoho Sudu SShA ta natsionalna praktyka zastosuvannia. *Pravova pozytsiia*. 2018. № 1. S. 103-110.
10. Kret H.R. Implementatsiia standartu dokazuvannia «poza rozumnym sumnivom» u kryminalne protsesualne zakonodavstvo Ukrainy i praktyku natsionalnykh sudiv. *Pravo i suspilstvo*. 2019. № 2-1. – S. 215-220.

Надійшла до редакції 15 травня 2019 р.

УДК 343.343.6

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19. 129-136

ОСОБИСТІСТЬ ЗЛОЧИНЦЯ, ЩО ВЧИНЯЄ НЕЗАКОННЕ ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

Кібальник Станіслав Олегович,

аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності

імені академіка В. В. Сташиса,

вул. Пушкінська, 49, м. Харків, 61002, Україна

e-mail: s.kibalnyk@gmail.com

У статті розглядаються криміногенні риси та якості, притаманні особам, що вчиняють діяння, відповідальність за які передбачено ст. 332 КК України. На підставі вивчення 270 архівних кримінальних проваджень щодо 361 особи, розглянутих місцевими загальними судами протягом 2007-2017 рр., встановлено значну складність та неоднорідність структури предмета дослідження. Приділено увагу питанню співвідношення особистості злочинця, який вчиняє незаконне переправлення осіб через державний кордон України, з особистістю торгівця людьми та насильницького вимагача. Проведено розподіл злочинців, що вчиняють ці діяння, на чотири типи в залежності від ступеню їхнього включення до цієї діяльності як галузі транскордонного злочинного бізнесу, що має значення для розроблення ефективної стратегії зі зменшення пропозиції щодо вчинення розглядуваних злочинів.

Ключові слова: незаконне переправлення осіб через державний кордон, незаконна міграція, переправник, контрабандист, особистість злочинця, типологія злочинців.

S. Kibalnyk

PhD student of the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems,

Pushkinska st., 49, Kharkiv, 61002, Ukraine

e-mail: s.kibalnyk@gmail.com

PERSONALITY OF A HUMAN SMUGGLER IN UKRAINE

Goal. The purpose of the article is to consider the criminogenic features and qualities characteristic for the persons committing the acts, responsibility for which is provided for by Art. 332 of the Criminal Code of Ukraine. **Method.** The methodology includes a detailed comprehensive analysis of data obtained from the study of 270 archive criminal cases regarding 361 persons considered by the local courts under this article during 2007-2017. **Results.** The research made delimitation of the personality of human smuggler from the personality of human trafficker and the extortioner, demonstrates significant complexity and heterogeneity of the subject of study and offers four types of human smugglers. **Scientific novelty.** On the basis of systematized material and its analyzing conducted the first typing of human smugglers based on the criterion of their involvement in this activity as a branch of transnational crime industry. **Practical significance.** This typology is necessary as a basis in the development of an effective proposal reduction strategy on the committing this crimes.

Key words: human smuggling in Ukraine, illegal migration, smuggler, human smuggler, crime personality, typology of criminals.

Постановка проблеми. У сучасних гуманітарних науках існують десятки теорій особистості як ступеню духовного розвитку особи, що являє собою стійкі, значущі якості, які характеризують властиві їй самосвідомість, суб'єктивної свідомості й відповідальної поведінки та діяльності. Не є винятком і поведінка кримінальна. За одних і тих самих об'єктивних соціальних умов одні люди дотримуються вимог закону, інші ж їх порушують. Це дає підстави вести мову про те, що особи, які обрали протиправний варіант поведінки, чинять так внаслідок своїх певних властивостей, що й обумовили такий вибір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний час найбільш висвітленими у кримінологічній науці є питання особистості злочинців, задіяних у незаконному переправленні осіб через державні кордони США, Франції, Туреччини та деяких африканських країн. Від середини минулого десятиріччя ці розробки знайшли відображення у працях таких вчених, як Дж. Барроуз, В. Білджер, Т. Ічлі, Н. Нарлі, М. Неске, Р. Старінг, С. Уебб, Л. Шеллі тощо. В українській же науці спеціальних досліджень особистості переправника досі не проводилося.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення стійких та значущих криміногенних рис особистості злочинця, який вчиняє незаконне переправлення осіб через державний кордон України, та виокремлення на цій основі кількох характерних типів останньої.

Виклад основного матеріалу дослідження. Без наявності особистості злочинця неможливим є і саме вчинення злочину. Єдиного погляду на поняття «особистість злочинця», його типологію та структуру серед представників кримінологічної науки досі не існує. На нашу думку, доцільним буде приєднатися до групи вчених, що розуміють під особистістю злочинця сукупність соціально-типових ознак, що відрізняються своїм суспільно несхвальним характером та крайньою формою останнього – суспільною небезпечністю, зумовлюють злочинну мотивацію та злочинну активність особи, безпосередньо спричиняючи вчинення нею злочину [4, с. 239]. Так особистість злочинця знаходить своє розкриття через складний комплекс характерних індивідуальних ознак та властивостей у взаємодії із життєвими чинниками, що лежать в основі кримінальної поведінки.

Якості особистості, що надають їй поведінці кримінальний характер, найчастіше поділяються на соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні групи ознак. Під соціально-демографічними ознаками особистості злочинця розуміються відомості про стать, вік, рід занять, рівень освіти, сімейний стан та інші складові соціального статусу особи, що дають змогу сформувати її узагальнений кримінологічний профіль та визначити, на які прошарки населення мають бути в першу чергу спрямованими заходи запобігання злочинним діям. За ознакою статі склад засуджених за ст. 332 КК України співпадає із загальним складом злочинців у державі: 93,1% серед них є чоловіками, жінками ж – 6,9%. Причому, подібно до контрабанди матеріальних цінностей, характерним для жінок є вчинення злочину більш «витонченим» способом [2, с. 35].

Зазвичай жінками здійснюється переправлення через державний кордон власних дітей з використанням підроблених документів; в інших випадках вони можуть як створювати переправницькі групи разом з чоловіками, так і лише сприяти їм. Найбільш криміногенним віковим діапазоном є 30-50 років: до цієї категорії належать 52,3% засуджених. Питома вага осіб у віці від 25 до 30 років сягає 19%, осіб у віці від 50 до 65 років – 12,7%. Майже 16% вчинили злочин у віці від 18 до 25 років, також було засуджено трьох неповнолітніх. Таким чином, віковий проміжок від 30 до 65 років сукупно складає 65% – тобто до незаконного переправлення осіб через державний кордон України переважно залучається основна економічно активна частина населення.

Впливає на такий стан показників як масовий відтік молоді з сільської периферії до великих міст України чи за кордон [8, с. 25-27], так і накопичення особою по мірі досягнення

зрілішого віку більшого обсягу потрібних для успішного вчинення злочину вмінь та знань. У свою чергу, чим більш криміногенним є вік – тим вищою є й кількість злочинців, яким недостатня поінформованість щодо особливостей прикордонної місцевості та організації роботи прикордонних нарядів внаслідок різних обставин не дозволила уникнути притягнення до кримінальної відповідальності.

Значна увага при розгляді соціально-демографічних ознак особистості злочинця зазвичай приділяється й сімейному стану. Питома вага одружених (заміжних) та неодружених (незаміжних) майже однакова: 48,8% та 51,2% відповідно. Дещо менш рівномірним є розподіл засуджених за наявністю неповнолітніх дітей на утриманні: 40,4% осіб, що їх мають, проти 55,6%, в яких такі утриманці відсутні. Поширеними у науці є твердження щодо зниження криміногенності особи наявністю сім'ї та нормальних відносин із рідними – проте за умов крайньої складності отримання постійної та високооплачуваної роботи необхідність забезпечувати рідних засобами до існування навпаки здатна штовхнути жителя депресивного населеного пункту до зайняття незаконним переправленням осіб через державний кордон на систематичній основі. Наявність сім'ї не стримує від вчинення злочину і іноземних громадян, адже останні шукають доходу за кордоном в першу чергу задля отримання кращих засобів до існування рідних.

Тому особливу увагу звертають на себе дані стосовно зайнятості та роду занять засуджених за ст. 332 КК України. Ніде не були працевлаштовані і не навчалися на час вчинення переправлення практично 75% злочинців, усі із яких є працездатними особами. 13,9% офіційно працювали за наймом (четверо серед них проходили службу на посадах інспекторів ДПСУ), зареєстровані у якості приватних підприємців були 6,1%. Незначною є кількість студентів та пенсіонерів – 4 та 6 осіб відповідно. Тісно пов'язаним із трудовою діяльністю є рівень освіти. Дані про освітній рівень засуджених свідчать про переважання осіб, що мають повну загальну середню – 57,6%, та середню спеціальну освіту – 13,9%. Тільки неповну середню освіту набули 4,4% винних, професійно-технічну отримали майже 4%, повну чи незакінчену вищу – сукупно 14,4%. Як бачимо, незаконне переправлення осіб через державний кордон України вчиняється особами, освітній рівень яких є достатнім для усвідомлення тяжкості вчинюваного злочину.

Ще одна складова соціально-демографічної групи ознак – розподіл осіб, засуджених за ст. 332 КК України, за громадянством та національністю. Частка українських громадян серед визнаних судом винними у таких злочинах дорівнює 66,8%, при цьому українцями за походженням є 90,9% із них. Інші 9,1% – росіяни, вірмени, грузини, молдовани, угорці та представники інших національностей. Взагалі ж перелік держав, громадяни яких зустрічаються серед переправників, є доволі широким, тому частка, яка припадає на кожен із них, є малопоказовою: громадяни Молдови складають 4,1%, трохи менше нараховується громадян В'єтнаму (2,8%) та Грузії (2,5%), решта груп утворює менше ніж по 2% кожна. При цьому, на нашу думку, дійсна кількість іноземців серед осіб, що вчиняють розглядувані злочини, є значно вищою за наведені показники – однак варто мати на увазі, що більшість засуджених за ст. 332 КК України або безпосередньо переводили мігрантів через лінію кордону, або були затримані під час транспортування останніх з такою метою. За свідченнями журналістів, провідника з числа добре обізнаних із місцевістю сільських жителів легко знайти навіть на ринку будь-якого прикордонного містечка, натомість іноземці зазвичай концентруються у великих містах, з їх більш широким спектром економічних можливостей, не осідаючи на тривалий час у прикордонні. Внаслідок такого відсторонення від здійснення дій, найбільш ризикованих з точки зору викриття та затримання, вони мають істотно вищі шанси залишитися поза увагою правоохоронних органів. В той же час, існують і спостереження правоохоронців щодо наявності певного «розподілу праці» в цій індустрії за національною ознакою: якщо злочинні мережі на

міжнародному рівні підтримуються вихідцями з Кавказького регіону (Грузія, Азербайджан, Чечня) або Середньої Азії (Таджикистан, Узбекистан), чимало з яких мають українське громадянство, на «технічних» ролях в основному знаходяться українці – місцеві жителі прикордоння [7].

При дослідженні кримінально-правових ознак особистості злочинця, що вчиняє незаконне переправлення осіб через державний кордон України, передусім звернемо увагу на такі із них, як повторність та рецидив злочинів. Зокрема, нами встановлено, що 78,4% засуджених не мали судимості, крім того 9,1% не мали судимості в силу ст. 89 КК України. Спеціальний рецидив виявлено нами лише у 4,4% випадків, тоді як частка осіб, які на момент вчинення злочину мали не зняту і непогашену судимість за іншими статтями КК (корисливі та насильницькі злочини, злочини в сфері обігу наркотичних речовин та проти громадського порядку) дорівнює 7,2%. Однак, вважаємо, що такий стан справ може пояснюватися не лише підвищеною латентністю діянь за ст. 332 КК України, що вчиняються більш досвідченими злочинцями. Дослідження засуджених за бандитизм, наприклад, свідчать про велику кількість серед них осіб без попередньої кримінальної біографії, умови життя яких залишили їм мало законних способів отримання засобів до існування [3]. Зважаючи на глибоку та масштабну соціально-економічну кризу прикордонних територій України, та ж сама тенденція простежується у випадку з транскордонною злочинністю.

Співучасть у злочині відсутня у 29,6% від загальної кількості справ та проваджень, іще майже 41% злочинів були вчинені групою осіб за попередньою змовою. За 79,3% вироків було засуджено лише одну особу, двох – за 12,2%, і лише у 6,7% вироків були притягнуті до кримінальної відповідальності троє та більше винних. Що стосується ролі, яка відігравалася злочинцем серед співучасників, то специфікою побудови диспозиції ч. 1 ст. 332 КК виступає те, що виконавцем цього злочину визнається як особа, яка безпосередньо здійснювала переправлення, так і особа, яка сприяла його вчиненню. Більше того, для організації таких дій чи керівництва ними (як-то: розробка планів, визначення місця та часу вчинення злочину, віддання певних команд тощо) наявність співучасті теж не є обов'язковою [6 с. 957]. Дії у складі організованої злочинної групи встановлені лише у 3,9% випадків, а існування злочинної організації – не спостерігається у жодному. Вочевидь, наведені результати дуже викривлені рівнем латентності розглядуваного феномену. До того ж, не є поодинокими у судовій практиці випадки кваліфікації діянь за ст. 332 КК України як вчинених групою осіб за попередньою змовою навіть за наявності усіх необхідних ознак організованої злочинної групи. З іншого боку, у літературі останнім часом висловлюються й припущення щодо невластивості об'єднань зі стійкою ієрархічною будовою організованій злочинності у сфері незаконного переправлення осіб через кордони багатьох держав. Фахівцями Європолу стверджується, що потужні транснаціональні злочинні угруповання нині часто складаються із відносно відокремлених груп, без чіткої командної структури та з менш очевидними зв'язками між собою, які постійно перериваються та встановлюються знову [1, с. 10].

Результати узагальнення відомостей стосовно причин припинення діяльності переправників дають можливість одержання даних, цінних з точки зору розробки заходів запобігання таким злочинам, а саме: яким чином виявляється більшість вчинених злочинів за ст. 332 КК України. 72,1% епізодів цієї злочинної діяльності було припинено внаслідок затримання «на гарячому» – в момент перетинання кордону чи одразу після цього, коли мігранти та злочинці встигли віддалитися від його лінії не більше ніж на кілька сотень метрів. Зупинення транспортного засобу, який не встиг прибути до державного кордону, стало причиною виявлення злочинних дій майже в 12% від усіх випадків, тоді як у 15,6% це вдалося зробити за допомогою перевірки документів, огляду прикордонних лісосмуг, огляду будинків у прикордонних населених пунктах та проведення інших оперативно-розшукових дій. Такі дані наводять на думку щодо

явного перебільшення науковцями ролі недостатнього захисту державного кордону у комплексі детермінації злочинів за ст. 332 КК України: у разі низького рівня його захищеності більшість незаконних мігрантів (а як наслідок – і переправників) затримувалися б не під час порушення порядку його перетинання, а в результаті гучних профілактичних заходів, які регулярно проводяться у громадських місцях великих міст країни.

Отримані дані щодо кримінальної відповідальності засуджених виглядають наступним чином: відносно 95,3% визнаних винними у незаконному переправленні осіб через державний кордон України призначається покарання у вигляді позбавлення волі (з урахуванням можливої сукупності злочинів). Близько половини злочинців (53,2%) отримують строки від 5 років та більше, значно рідше зустрічається позбавлення волі на строк від 3 до 4 (33,2%) та від 1 до 2 років (8,9%). Покарання у вигляді штрафу було призначено 4,2% винних. До одного злочинця було застосовано обмеження волі, ще одного – передано на поруки трудового колективу. В якості додаткового покарання до 5,3% обиралося позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, до 6,6% – конфіскація транспортного засобу, а до 11,1% – конфіскація усього належного їм майна. І понад половина від загальної кількості засуджених – 61,5% – звільняються від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України.

Входить до структури особистості злочинця і блок *морально-психологічних ознак*: потреб, інтересів, мотивів, інтелектуально-вольових якостей, моральних і ціннісних орієнтирів, поведінкових установок, емоційних особливостей тощо. Від самого початку вивчення цього явища в англomовній кримінологічній науці сформувався погляд на особистість переправника як на фактично різновид особистості насильницького вимагача. Таким чином, характерними морально-психологічними рисами таких осіб мали б бути агресивна зухвалість, безжалісність, брехливість, паразитизм, егоїзм, а подеколи – і ненависть чи презирство до своїх жертв [5, с. 94-95]. Ставши усталеною точкою зору, таке ототожнення набуло стереотипного характеру, некритично відтворюючись від однієї наукової праці до іншої – незалежно від того, про який регіон світу йде мова.

У більшості випадків подібні твердження в контексті українських реалій, на нашу думку, ґрунтуються на широко поширеному помилковому ототожненні досліджуваних злочинів із міжнародною торгівлею людьми. Тим не менше, як опрацювання судової практики, так і аналіз повідомлень ЗМІ однозначно вказують на те, що діянням за ст. 332 КК України боргова кабала не притаманна: якщо злочинець та мігрант не є близько знайомими між собою, то подібні послуги, за загальним правилом, надаються із повною передоплатою з боку «клієнта». Відмінності у особистості переправника як від особистості торгівця людьми, так і від корисливо-насильницького злочинця визначаються в першу чергу тим фактом, що особа, яка незаконно переправляється через державний кордон, не є жертвою злочину: статус незаконного мігранта є чинником віктимізації щодо широкого кола інших злочинних посягань, проте у випадку діяння за ст. 332 КК України йдеться саме про дві сторони консенсуальної домовленості, кожна із яких розраховує на задоволення таким шляхом тих чи інших своїх потреб.

Дії злочинця з корисливих мотивів було встановлено нами лише у 30,5% випадків. Зазвичай матеріальна винагорода мала вигляд певної грошової суми (28,3%), хоча інколи переправлення здійснювалось і в обмін на обіцянку з боку «клієнта» допомогти у пошуку роботи або зайнятті підприємницькою діяльністю за кордоном. Істотну кількість злочинів (18,8%) було вчинено з особистих підстав: внаслідок бажання допомогти близьким (14,7%) або на ґрунті співчуття незнайомій до цього особі (4,2%). Не було встановлено мотив у 25,5% випадків.

Рівень інтелектуального розвитку переправників суттєво різниться в залежності від складності способу вчинення злочину. Так, переправлення за підробленими або чужими

документами в більшості випадків здійснюється особами, які мають вищу освіту. З іншого ж боку, набагато нижчим освітнім рівнем характеризується злочинці, що вдавалися до найпростіших з технічної точки зору дій – в першу чергу, пророблення отворів у інженерно-технічних загородах за допомогою грубої фізичної сили.

Тим не менше, вкрай потрібними для вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон у будь-якому разі є такі риси характеру, як рішучість, урівноваженість, обачливість та холонокровність в екстремальній ситуації (за винятком одиничних випадків його імпульсивного вчинення особами, присадибні ділянки яких безпосередньо виходять до лінії кордону). За відсутності або ненадійності корупційних зв'язків, злочинцям можуть знадобитися тижні та місяці на вичікування найбільш зручного часу для переходу кордону або пошук найменш захищеної його ділянки – в умовах постійного ризику затримання правоохоронними органами внаслідок огляду будівлі, де тимчасово розміщуються мігранти, або зупинення транспортного засобу під час перевезення останніх з одного населеного пункту до іншого. Необхідними для цього якостями є виваженість дій та витримка характеру, поряд із здатністю до ретельного планування механізму вчинення злочину та його приховування. Схильності засуджених за ст. 332 КК України до пияцтва чи наркотизму за нашим емпіричним дослідженням не виявлено, як і наявності в них відхилень та розладів психічної діяльності.

Спробуємо звести отримані дані у певну систему. Позаяк незаконне переправлення осіб через державний кордон є неоднорідним та багаторівневим явищем, ми пропонуємо типізацію злочинців, що вчиняють діяння за ст. 332 КК України, в залежності від ступеню їхнього включення до цієї діяльності як галузі транскордонного злочинного бізнесу. На нашу думку, така підстава не лише вказує на мотиви вчинення злочину та рівень кримінальної деформації особистості, але й дозволяє провести розмежування переправників за характером їх відносин з мігрантами та своїми співучасниками.

Перша група охоплює винних, які незаконно переправляли через державний кордон України своїх родичів та друзів без отримання будь-якої матеріальної вигоди. В багатьох таких випадках мова йде про вивезення дитини одним із батьків за відсутності дозволу від іншого або інших передбачених законодавством документів.

Друга група є найменшою за чисельністю та включає в себе осіб, які вчинили злочин зі співчуття до незнайомих, з якими вони не зустрічалися раніше. Подібно до першого типу, попередня поведінка таких злочинців загалом має позитивну соціальну спрямованість – однак якщо незаконне переправлення через державний кордон рідних та близьких осіб здійснюється лише епізодично, то безкорисливе переправлення незнайомих потенційно може вчинюватися й систематично – у тому числі не знаючи про кримінальну караність діяння – що створює ризик поступового переходу особи до такої діяльності вже на оплачуваній основі (в тому числі шляхом приєднання до вже існуючих у цій сфері злочинних груп).

Третю групу утворюють корисливі злочинці, які ситуативно вчиняють передбачені ст. 332 КК України діяння внаслідок сприятливого збігу обставин. Основним способом заробітку незаконне переправлення осіб через державний кордон для таких винних не виступає, ретельне готування вчинення злочину також зазвичай відсутнє.

Четверта група складається зі злочинців, які розглядають даний протиправний бізнес у якості стабільного джерела отримання значних прибутків. Особи цього типу характеризуються найбільшою аморальністю вчинків та являють собою системоутворюючу ланку серед учасників розглядуваної злочинної діяльності, попри те, що вчинювані ними діяння відрізняються особливо високим рівнем латентності.

Висновки. Дослідження кримінологічної характеристики особистості злочинця, що вчинив незаконне переправлення осіб через державний кордон України, дає змогу створити його

узагальнений портрет. Як правило, це чоловіки середнього або молодого віку, українці, громадяни України, із середньою освітою, які на момент вчинення злочину ніде не працювали і не навчалися, не судимі, спиртними напоями та наркотичними засобами не зловживають. Типізацію злочинців, що вчиняють незаконне переправлення осіб через державний кордон України, нами проведено за ступенем їхнього залучення до системи міграційної злочинної індустрії. Визначальною підставою при цьому слугує наявність або відсутність бажання отримання винним матеріальної винагороди. У свою чергу, некорисливі переправники розрізняються за ознакою попереднього знайомства з особою, яка ними переправлялася; серед корисливих же злочинців виділяються ситуативні та стійкі (професійні). Останні два типи найчастіше зустрічаються серед засуджених за ст. 332 КК України, незважаючи на набагато вищі шанси їх представників уникнути кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел

1. Bilecen B. Human Smuggling Networks Operating Between Middle East and the European Union: Evidence from Iranian, Iraqi and Afghani Migrants in the Netherlands. Bielefeld: Centre on Migration, Citizenship and Development, 2009. 16 с.
2. Васирина М. М. Соціально-психологічний портрет особи контрабандиста // В кн.: Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України / За ред. проф. В. Л. Регульського. – Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України, 2000. С. 34-36.
3. Голіна В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження : монографія. Харків: Регіон-інформ, 2004. 212 с.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2007. 712 с.
5. Колодяжний М. Г. Насильницькі вимагання майна в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: монографія / за ред. В. В. Голіни. Х.: Кроссруд, 2010. 288 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка [9-те вид., переробл. та допов.]. К.: Юридична думка, 2012. 1316 с.
7. Поток нелегалов вырос в четыре раза: как ФСБ помогает незаконному проникновению в Украину. *Сегодня*. URL: <https://www.segodnya.ua/ukraine/potok-nelegalov-vyros-v-chetyre-raza-kak-fsb-pomogaet-nezakonnomu-proniknoveniyu-v-ukrainu-1181147.html> (дата звернення: 14.01.2019). Заголовок з екрана.
8. Самойлова О. М. Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання умисним вбивствам та умисним тяжким тілесним ушкодженням, що вчиняються особами похилого віку: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса. Х.: 2018. 233 с.

References

1. Bilecen B. Human Smuggling Networks Operating Between Middle East and the European Union: Evidence from Iranian, Iraqi and Afghani Migrants in the Netherlands. *Bielefeld*: Centre on Migration, Citizenship and Development, 2009. 16 с.
2. Vasylyna M. M. Socialno-psyhologichniy portret osoby kontrabandysta // V kn.: Teoriya operativno-sluzhbovoyi diyalnosti pravoohoronnyh organiv Ukrayiny / Za red. prof. V. L. Regul'skogo. Lviv: Lvivskiy institut vnutrishnih spran pri NAVS Ukrayiny, 2000. S. 34-36.

3. Golina V. V. Kriminologichni ta kriminalno-pravovi problemy borotby z banditizmom : monografiya. Kharkov: Region-inform, 2004. 212 s.
4. Zakalyuk A. P. Kurs suchasnoyi ukrayinskoyi krimimologiyi: teoriya I praktyka : u 3 kn. – Kn. 1 : Theoretychni zasady ta istoriya ukrayinskoyi kriminologichnoyi nauki. Kyiv: Vyd. dim «In Yure», 2007. 712 s.
5. Kolodyazhnyi M. G. Nasylnitski vymagannya mayna v Ukrayini: kriminologichna harakteristika, determinatsiya ta zapobigannya: monografiya / za red. V. V. Goliny. Kh.: Crossroad, 2010. 288 s.
6. Naukovo-praktychny komentar Kriminalnogo kodeksu Ukrayiny / za rad. M. I. Melnyka, M. I. Havronyuka [9-te vyd., pererobl. ta dopov.]. K.: Yurydychna dumka, 2012. 1316 s.
7. Potok nelegalov vyros v chetyre raza: kak FSB pomogaet nezakonnomu proniknoveniyu v Ukrainu. *Segodnya*. URL: <https://www.segodnya.ua/ukraine/potok-nelegalov-vyros-v-chetyre-raza-kak-fsb-pomogaet-nezakonnomu-proniknoveniyu-v-ukrainu-1181147.html> (data zvernennya: 14.01.2019). – Zagolovok z ekrana.
8. Samoylova O. M. Kriminologichna harakterystyka, determinatsiya ta zapobigannya umysnym vbyvstvam ta umysnym tyazhkim tilesnym ushkodzennyam, scho vchynyaetsyia osobamy pohylogo viku: dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.08 / O. M. Samoylova; NDI VPZ im. akad. V. V. Stashisa. Kh.: 2018. 233 s.

Надійшла до редакції 08 травня 2019 р.

УДК 343.14

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19. 137-144

СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ І ЗМІСТ СТАНДАРТІВ ДОКАЗУВАННЯ «ОБҐРУНТОВАНА ПІДОЗРА», «РОЗУМНІ ПІДСТАВИ ВВАЖАТИ» ТА «ЙМОВІРНА ПРИЧИНА» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ КРАЇН АНГЛОСАКСОНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Крет Галина Романівна,

кандидат юридичних наук, доцент, суддя Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, вулиця Пилипа Орлика, 4а, м. Київ, 01043, Україна

e-mail: kret_galina@i.ua

Мета. Метою статті є розкриття сфери застосування і змісту стандартів доказування «обґрунтована підозра», «розумні підстави вважати» та «ймовірна причина» у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. **Методика.** Методика полягає у здійсненні комплексного аналізу положень кримінального процесуального законодавства та сформованої судової практики і формулювання на цій основі відповідних висновків. Під час дослідження використовувалися такі **методи** наукового пізнання: порівняльно-правовий, системно-структурний, структурно-функціональний, формально-юридичний. **Результати.** У процесі дослідження окреслено сферу застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» у кримінальному процесі Сполученого Королівства та, з урахуванням існуючих у судовій практиці тенденцій до її розширення, – у кримінальному процесі США, вказано на критерій його відмежування від стандарту доказування «розумні підстави вважати» у випадках затримання особи та її особистого обшуку за відсутності ймовірної причини для арешту, встановлено зміст цього стандарту доказування. Охарактеризовано сферу використання стандарту доказування «розумні підстави вважати» у кримінальному процесі США і Канади та розкрито його зміст, у тому числі шляхом виокремлення залежно від виду процесуальної дії, що підлягає проведенню, кола підстав, які належать до числа «розумних підстав вважати». Досліджено сферу застосування стандарту доказування «ймовірна причина» у кримінальному процесі США й охарактеризовано його зміст, у тому числі шляхом визначення залежно від виду процесуальної дії, що підлягає проведенню, кола причин, які належать до числа «ймовірних». **Наукова новизна.** У процесі дослідження, з урахуванням положень кримінального процесуального законодавства країн англосаксонської правової системи і сформованої у них судової практики, комплексно розкрито сферу застосування і зміст стандартів доказування «обґрунтована підозра», «розумні підстави вважати» та «ймовірна причина». Із урахуванням сфери їх використання, сформульовано визначення змісту кожного з наведених стандартів доказування. **Практична значимість.** Результати дослідження можуть бути використані у законотворчій діяльності під час внесення змін і доповнень до кримінального процесуального законодавства України у частині удосконалення системи, сфери застосування та змісту стандартів доказування.

Ключові слова: стандарти доказування, обґрунтована підозра, розумні підстави вважати, ймовірна причина, кримінальне провадження.

G. Kret

PhD, Associated Professor, Judge of the Cassation Criminal Court within the Supreme Court,
Pylypa Orlyka Street, 4a, Kyiv, 01043, Ukraine,
e-mail: kret_galina@i.ua

**THE SCOPE OF APPLICATION AND CONTENT OF THE STANDARDS OF PROOF
«REASONABLE SUSPICION», «REASONABLE GROUNDS TO BELIEVE» AND «PROBABLE
CAUSE» IN THE CRIMINAL PROCESS OF THE COUNTRIES OF THE ANGLO-SAXON
LEGAL SYSTEM**

Purpose. The purpose of the article is to ostend the scope of application and content of the standards of proof «reasonable suspicion», «reasonable grounds to believe» and «probable cause» in the criminal process of the countries of the Anglo-Saxon legal system. **Methodology.** The methodology is an implementation of a comprehensive analysis of provisions of the criminal procedural legislative and formed judicial practice and formulation on this bases of relevant conclusions. During research such **methods** of scientific knowledge were used: comparative legal, system-structural, structural-functional, formally legal. **Results.** In process of research the scope of application of the standard of proof «reasonable suspicion» in the criminal process of United Kingdom and, taking into existing in judicial practice trends in its expansion, – in the criminal process of USA is outlined, on the criterion of its demarcation from standard of proof «reasonable grounds to believe» in the cases of detention of a person and search of a person in the absence of probable cause to arrest is specified, the content of this standard of proof is found out. The scope of application of the standard of proof «reasonable grounds to believe» in the criminal process of USA and Canada is characterized, and its content is ostend, including by definition depending on the types of procedural action to be carried out of the circle of grounds, which belong to the «reasonable grounds to believe». The scope of application of the standard of proof «probable cause» in the criminal process of USA is researched and its content is characterized, including by definition depending on the types of procedural action to be carried out of the circle of causes, which belong to the «probable». **Originality.** In process of research, taking into provisions of the criminal procedural legislative of the countries of the Anglo-Saxon legal system and formed in its judicial practice, the scope of application and content of the standards of proof «reasonable suspicion», «reasonable grounds to believe» and «probable cause» is comprehensively defined. Taking into the scope of its application, the definitions of the content of each standard of proof is formulated **Practical significance.** The results of the research can be used in legislation activities during making changes and additions into criminal procedural legislative of Ukraine in the part of improvement of the system, scope of application and content of the standards of proof.

Key words: standards of proof, reasonable suspicion, reasonable grounds to believe, probable cause, criminal proceedings.

Постановка проблеми. У кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи широко використовуються стандарти доказування як стабільні, загальновизнані і такі, що відповідають встановленій практиці, правила встановлення за допомогою доказів фактів, які мають значення для кримінального провадження. У своїй сукупності вони являють ієрархічну систему, яка у кожній з країн вказаної правової системи зумовлюється особливостями нормативного регулювання порядку доказування у кримінальному процесуальному законодавстві та сформованої судової практики. До числа стандартів доказування, які використовуються у кримінальному процесі усіх країн англосаксонської правової системи, належать «поза розумним сумнівом» і «баланс ймовірностей» (із тим уточненням, що він, будучи «цивільним» стандартом,

застосовується під час кримінального провадження лише в окремих випадках). Поряд із ними, у кримінальному процесі країн вказаної правової системи застосовуються стандарти доказування «зрозумілі та переконливі докази» (США), «доказ, що породжує розумний сумнів» (Канада), «обґрунтована підозра» (Сполучене Королівство та США), «розумні підстави вважати» (США і Канада), «ймовірна причина» (США), «окремі достовірні докази» (США), «достатність доказів» (США і Канада), «повітря реальності» (Канада).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблематики стандартів доказування у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи присвячені окремі наукові праці В.В. Вапнярчука, І.В. Гловюк, А.С. Степаненка, В.В. Степаненка та інших вітчизняних і зарубіжних вчених. Проте, предметом їх дослідження виступає, в основному, система стандартів доказування, які застосовуються в тій або іншій країні. Водночас, визначенню сфери застосування і змісту окремих стандартів доказування, використовуваних у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи, присвячена недостатня увага науковців.

Постановка завдання. Розкрити сферу застосування і зміст стандартів доказування «обґрунтована підозра», «розумні підстави вважати» та «ймовірна причина» у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» («reasonable suspicion») використовується у кримінальному процесі Сполученого Королівства та США.

У Сполученому Королівстві вказаний стандарт доказування застосовується на основі Закону про поліцію та кримінальні докази (1984 р.), який широко оперує терміном «розумні підстави для підозри» («reasonable grounds for suspicion»). Відповідно до п. 2.2 Кодексу А 2015 вказаного Закону, розумні підстави для підозри – це юридичний тест, який повинен задовольнити офіцер поліції перед тим, як зможе зупинити і затримати осіб або транспортні засоби для їхнього обшуку на підставі відповідних повноважень, наданих йому розділом 1 цього Кодексу (знайти викрадені або заборонені предмети) і статтею 23 Закону про зловживання наркотиками 1971 року (знайти контрольовані наркотики). Цей тест повинен застосовуватися до конкретних обставин у кожному конкретному випадку і складається з двох частин: (i) по-перше, офіцер повинен сформулювати у власному розумі справжню підозру, що він знайде об'єкт, для виявлення якого застосовуються розшукові повноваження, що дозволяють йому здійснювати пошук; і (ii) по-друге, підозра, що об'єкт буде виявлений, має бути розумною. Це означає, що для цієї підозри повинна існувати об'єктивна підстава, яка ґрунтується на фактах, інформації та/або відомостях, що мають відношення до ймовірності того, що об'єкт, про який йдеться, буде виявлений, та яка дозволить розумній людині дійти такого самого висновку, ґрунтуючись на тих самих фактах, інформації та/або відомостях. Офіцери повинні, таким чином, бути в змозі пояснити підставу для своєї підозри шляхом посилання на відомості або інформацію про неї чи про певну поведінку відповідної особи [6]. Таким чином, законодавство Сполученого Королівства передбачає застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» для здійснення затримання особи або транспортного засобу та їх обшуку.

На відміну від Сполученого Королівства, у США стандарт доказування «обґрунтована підозра» сформувався у судовій практиці. Водночас, його зміст був розкритий у ст. 1(40) Модельного КПК США, відповідно до якої обґрунтована підозра означає наявність доказів та інформації такої якості і надійності, що вони свідчать про те, що особа могла вчинити злочин [4, р. 37]. При цьому у коментарі до вказаної статті вказується, що стандарт доказування «обґрунтована підозра» може бути дотриманий, коли офіцер поліції на підставі конкретних об'єктивних фактів або висновків та з урахуванням власного досвіду вважає, що особа вчинила злочин. Вказаний

стандарт є частково об'єктивним і частково суб'єктивним та являє собою менший тягар, ніж «можлива причина», «баланс ймовірностей» і «поза розумним сумнівом» [4, р. 43].

Аналізуючи практику застосування стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «розумно вважати» («розумні/обґрунтовані підстави вважати»), А.С. Степаненко вказує, що не всі американські суди проводять різницю між ними [1, с. 21]. Водночас, незважаючи на істотну наближеність сфери використання вказаних стандартів доказування, у судовій практиці відбулося чітке розмежування підстав їх застосування. Зокрема, у рішенні у справі «Terry v. Ohio» (1968 р.) Верховний Суд США вказав, що офіцер поліції може зупинити особу на вулиці та здійснити її поверхневий огляд за відсутності ймовірної причини для арешту, якщо він має обґрунтовану підозру, що особа вчиняла, вчиняє або збирається вчинити злочин, чи розумну віру, що особа може бути озброєною [7]. Тобто стандарти доказування «обґрунтована підозра» і «розумно вважати» («розумні/обґрунтовані підстави вважати») використовуються у випадках затримання особи та її особистого обшуку за відсутності ймовірної причини для арешту, але при цьому перший підлягає застосуванню у разі переконаності офіцера поліції у тому, що особа вчинила, вчиняє або збирається вчинити злочин, а другий – у разі його переконаності у тому, що особа може бути озброєною. При цьому стосовно застосування стандарту доказування «розумно вважати» («розумні/обґрунтовані підстави вважати»), у ст. 124(1) Модельного КПК США уточнюється, що обшук заарештованої або затриманої особи може проводитися без ордеру за наявності у поліції розумних підстав вважати, що: (i) особа несе, транспортує або має у своєму володінні вогнепальну зброю, вибухові речовини, іншу зброю чи предмети, які можуть бути використані для нападу, самотравмування або травмування іншої особи чи допомогти особі у втечі з місця події; та (ii) обшук забезпечить збереження доказів вчинення злочину у разі, якщо існує безпосередня небезпека, що вони будуть підроблені, вилучені або знищені, перш ніж може бути отриманий ордер від судді [4, р. 198].

Із часом сфера застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» американськими судами була поширена не лише на затримання та особистий обшук особи, але й на деякі інші обмеження її прав, пов'язані з виявленням і розслідуванням злочинів. Зокрема, А.С. Степаненко на основі дослідження практики американських судів до їх числа відносить зупинення транспортного засобу з метою виявлення зброї, затримання особи, у випадку, якщо вона відмовляється ідентифікувати себе, тимчасовий арешт багажу на предмет знаходження наркотиків [1, с. 20-21]. Поряд із цим, Модельний КПК США пов'язує використання стандарту доказування «обґрунтована підозра» з прийняттям низки процесуальних рішень, зокрема щодо: ініціювання прокурором розслідування – ст. 94(1) [4, р. 158], одержання ним ордерів на здійснення доступу до інформації, якою володіє провайдер телекомунаційних послуг – ст. 129(2) [4, р. 208], та на здійснення оперативного збереження майна і заморожування підозрілих операцій – ст. 132(1) [4, р. 208].

Таким чином, сфера застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» у США виступає більш широкою, ніж у Сполученому Королівстві. Зміст вказаного стандарту доказування полягає у тому, що затримання та особистий обшук особи (у США – також у визначених випадках проведення низки інших процесуальних дій, спрямованих на обмеження прав особи, та ухвалення окремих процесуальних рішень) можуть мати місце без одержання ордеру лише за наявності обґрунтованої підозри – переконаності високого ступеня ймовірності у тому, що особа вчинила, вчиняє чи збирається вчинити злочин.

Стандарт доказування «розумно вважати» («reasonable to believe») або «розумні/обґрунтовані підстави вважати» («reasonable grounds to believe») застосовується у кримінальному процесі США і Канади.

У судовій практиці США вказаний стандарт доказування, окрім використання у випадках затримання особи та її особистого обшуку з вказаної вище підстави, також підлягає застосуванню для проведення обшуку транспортного засобу заарештованої особи без одержання ордеру. Так, у справі «Arizona v. Gant» (2009 р.) Верховний Суд США вказав, що офіцер поліції вправі провести обшук транспортного засобу заарештованої особи без отримання ордеру, якщо заарештований перебуває у межах досяжної відстані від його пасажирського салону або розумно вважати, що транспортний засіб містить докази вчинення злочину, у зв'язку з вчиненням якого відбувся арешт [3].

На відміну від судової практики, у Модельному КПК США розмежовуються огляд та обшук транспортного засобу (ст. ст. 126 і 127) та вказується на застосування стандарту доказування «розумні підстави вважати» до проведення його огляду без ордеру як альтернативного стандарту «ймовірна причина». Так, згідно зі ст. 126(2) Модельного КПК США, поліція може провести огляд транспортного засобу без ордеру у разі, коли: (а) наявна ймовірна причина, що злочин був вчинений; та (b) наявна причина вважати, що обшук забезпечить: (і) затримання підозрюваного або його співучасника; або (ii) вилучення та збереження доказів злочину [4, р. 200]. Відповідно до ст. 126(3) Модельного КПК США, поліція також може провести огляд транспортного засобу без ордеру у разі, коли: (а) особа заарештована або затримана у транспортному засобі; та (b) за наявності розумних підстав вважати, що особа несе, транспортує або має у своєму володінні вогнепальну зброю, вибухові речовини, іншу зброю чи предмети, які можуть бути використані для нападу, самотравмування або травмування іншої особи чи допомогти особі у втечі з місця події [4, р. 200].

У кримінальному процесі Канади, як і США, стандарт доказування «розумно вважати» («розумні/обґрунтовані підстави вважати») сформувався у судовій практиці. Ґрунтовне тлумачення стандарту доказування «розумні підстави вважати» надав Верховний Суд Канади у рішенні у справі «Mugesera v. Canada (Minister of Citizenship and Immigration)» (2005 р.), в якому відзначив декілька основних аспектів його розуміння. Так, по-перше, стандарт доказування «розумні підстави вважати» вимагає чогось більшого, ніж простої підозри, але меншого, ніж стандарт, що застосовується в цивільних справах, – баланс ймовірностей; по-друге, розумні підстави існуватимуть за наявності об'єктивної основи для переконаності, що ґрунтується на переконливій і достовірній інформації; по-третє, стандарт доказування «розумні підстави вважати» застосовується тільки до питань факту, у зв'язку з чим під час його використання важливо розрізняти доказування питань фактів і визначення питань права [5].

Стосовно сфери застосування стандарту доказування «розумно вважати» («розумні/обґрунтовані підстави вважати») у кримінальному процесі Канади, В.В. Степаненко на підставі дослідження судової практики виокремлює два випадки його використання: 1) для арешту особи (офіцер поліції може заарештувати особу, якщо має розумні підстави вважати, що ця особа вчинила, вчиняє чи має намір вчинити злочин або що стосовно цієї особи існує ордер на арешт); 2) для одержання ордерів на обшук (для одержання ордеру поліція повинна забезпечити «розумні та ймовірні підстави» для віри, що злочин було вчинено, і докази можна знайти на місці передбачуваного обшуку) [2, с. 137].

Таким чином, зміст вказаного стандарту доказування полягає у тому, що окремі процесуальні дії, які призводять до обмеження прав особи (у США – затримання особи та її особистий обшук у визначених випадках, а також обшук транспортного засобу заарештованої особи, а у Канаді – арешт особи), можуть проводитися без одержання ордеру лише за умови переконаності у наявності підстав «розумно вважати» («розумних/обґрунтованих підстав вважати») – встановлених з високим ступенем ймовірності підстав, які залежать від виду

процесуальної дії, що підлягає проведенню. Такими підставами виступають: у разі арешту особи та її особистого обшуку – переконаність у тому, що особа може бути озброєною (США) або вона вчинила, вчиняє чи має намір вчинити злочин або щодо неї наявний ордер на арешт (Канада), а у разі обшуку транспортного засобу заарештованої особи – переконаність у тому, що він містить докази вчинення злочину, у зв'язку з вчиненням якого відбувся арешт (США). У Канаді зміст цього стандарту доказування дещо уточнюється за рахунок його застосування у ході одержання ордеру на обшук шляхом покладення на поліцію тягаря доказування щодо доведення перед суддею наявності розумних підстав вважати, що внаслідок проведення обшуку можуть бути виявлені докази вчинення злочину.

Стандарт доказування «ймовірна причина» або «достатня підстава» («probable cause»), що використовується у кримінальному процесі США, ґрунтується на Четвертій поправці до Конституції США. Водночас, поняття «ймовірної причини» («достатньої підстави») визначається у ст. 1(36) Модельного КПК США, відповідно до якої ймовірна причина означає об'єктивно обґрунтовану та чітко визначену підозру, що ґрунтується на конкретних фактах та обставинах, що вказують на те, що певна особа могла вчинити злочин [4, р. 37]. При цьому, як вказується у коментарі до вказаної статті, ймовірна причина є більш високим ступенем доказування, ніж обґрунтована підозра, що міститься в ст. 1(40) Модельного КПК США. На відміну від обґрунтованої підозри, ймовірна причина є цілком об'єктивною за своєю природою і вимагає наявності таких фактів, які могли б створити розумне переконання, що злочин був вчинений; інакше кажучи, стандарт ймовірної причини вимагає наявності фактів, які б переконали розумну або розважливу людину у тому, що злочин був вчинений [4, р. 43].

У судовій практиці США сфера застосування стандарту доказування «ймовірна причина» («достатня підстава») не обмежується ухваленням рішень про обшук та арешт. Так, на основі аналізу низки рішень американських судів, А.С. Степаненко відзначає, що наведений стандарт доказування використовується у ході затримання, арешту особи, тримання під вартою, проведення обшуку та виїмки, арешту майна, попереднього судового засідання та розгляду справи великим журі [1, с. 22]. Більш широко сфера використання стандарту доказування «ймовірна причина» («достатня підстава») визначена у Модельному КПК США, який вказує на його застосовність до проникнення й обшуку приміщень і житла – ст. 118(1) [4, р. 189], обшуку особи – ст. 122(2) [4, р. 195], огляду транспортних засобів без ордеру – ст. 126(2) [4, р. 200], їх обшуку без ордеру – ст. 127(2) [4, р. 202], тимчасового вилучення майна – ст. 133(3) [4, р. 215], проведення розшукових та інших технічних заходів як без ордеру, так і на його підставі – ст. ст. 135(1) і 136(1) [4, р. 226-227], розтину трупа та його ексгумації – ст. 145(2) [4, р. 246], арешту особи як без ордеру, так і на його підставі (з одночасним використанням за наявності ордеру на арешт стандарту доказування «розумні підстави») – ст. ст. 170(1) і 171(2) [4, р. 282-284], затримання особи – ст. 177(2) [4, р. 295], застави – ст. 179 [4, р. 296-297], інших обмежувальних заходів, крім затримання – ст. 184(4) [4, р. 300], а також до відмови від права на судове слухання щодо підтвердження обвинувального акту – ст. 199(2) [4, р. 317].

Таким чином, зміст вказаного стандарту доказування полягає у тому, що низка процесуальних дій, які призводять до обмеження прав особи (обшук приміщень, житла й особи, огляд та обшук транспортних засобів без ордеру, тимчасове вилучення майна, розшукові та інші технічні заходи, розтин трупа та його ексгумація, арешт і затримання особи, застава, інші обмежувальні заходи) можуть проводитися лише за наявності «ймовірної причини» («достатньої підстави») – встановленої з високим ступенем ймовірності причини (підстави), що залежить від виду процесуальної дії, що підлягає проведенню. Такими причинами (підставами), як свідчать результати аналізу наведених положень Модельного КПК США, виступають: 1) для проникнення й обшуку приміщень і житла – переконаність у вчиненні злочину конкретною особою та

можливості забезпечення за допомогою обшуку затримання підозрюваного та його співучасників або вилучення і збереження слідів злочину або об'єктів, які мають відношення до розслідування злочину; 2) для обшуку особи – переконаність у можливості забезпечення вилучення та збереження доказів вчинення злочину; 3) для огляду транспортних засобів без ордеру – переконаність у вчиненні злочину; 4) для обшуку транспортних засобів без ордеру – переконаність у вчиненні злочину конкретною особою та можливості забезпечення за допомогою обшуку затримання підозрюваного та його співучасників або вилучення і збереження слідів злочину або об'єктів, які мають відношення до розслідування злочину; 5) для тимчасового вилучення майна – переконаність у тому, що предмет або предмети, які підлягають вилученню, являють собою доходи від злочину, майно, обладнання або інші засоби, використані чи призначені для використання під час вчинення злочину; 6) для проведення розшукових та інших технічних заходів без ордеру – переконаність в існуванні безпосередньої небезпеки для людини (для відкриття листа, пакунку, контейнеру, посылки) і переконаність у тому, що останні містять об'єкти, володіння якими само по собі складає злочин, або об'єкти, які мають відношення до злочину (для утримання листа, пакунку, контейнеру, посылки); 7) для проведення розшукових та інших технічних заходів на підставі ордеру – переконаність у тому, що підозрюваний вчинив або має намір вчинити злочин чи бере участь у кримінальній діяльності, яка має відношення до злочину; 8) для розтину трупа та його ексгумації – переконаність у тому, що смерть настала внаслідок вчинення злочину або пов'язана з його вчиненням; 9) для арешту особи без ордеру – переконаність у вчиненні нею злочину та ймовірності того, що до одержання ордеру вона втече або знищить, приховає, пошкодить або фальсифікує докази вчинення злочину, здійснюватиме тиск, маніпулювання чи іншим чином вплине на свідків, потерпілого або співучасника, чи переконаність у тому, що підозрюваний порушив покладений на нього обмежувальний захід; 10) для арешту особи на основі ордеру – переконаність у вчиненні нею злочину; 11) для затримання особи – переконаність у тому, що підозрюваний втече, щоб уникнути кримінального провадження, знищить, приховає, пошкодить або фальсифікує докази вчинення злочину, здійснюватиме тиск, маніпулювання чи іншим чином вплине на свідків, потерпілого або співучасника, вчинить злочин, у тому числі повторно, завершить спробу його вчинення або вчинить злочин, який погрожував скоїти, якщо буде звільнений, а також переконаність в існуванні загрози громадській безпеці, якщо підозрюваний залишиться на свободі; 12) для застосування застави – переконаність у тому, що підозрюваний або обвинувачений вчинив злочин; 13) для застосування інших обмежувальних заходів, крім затримання – переконаність у тому, що вони є необхідними для забезпечення присутності підозрюваного або обвинуваченого у судовому розгляді, цілісності доказів, пов'язаних зі стверджуваним злочином або безпеки потерпілого, свідка та інших осіб, які мають відношення до провадження; 14) для відмови від права на судове слухання щодо підтвердження обвинувального акту – переконаність у тому, що підозрюваний вчинив злочин, вказаний в обвинувальному акті.

Висновки. Стандарти доказування «обґрунтована підозра», «розумні підстави вважати» та «ймовірна причина» застосовуються у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи у ході проведення окремих процесуальних дій або ухвалення окремих процесуальних рішень. При цьому кожному з них притаманні власні сфера застосування і зміст, визначені або у положеннях кримінального процесуального законодавства, або у судовій практиці. Вказані стандарти доказування вимагають меншого ступеня ймовірності, необхідного для ухвалення відповідного процесуального рішення, ніж стандарти доказування, які підлягають застосуванню під час постановлення кінцевих процесуальних рішень (зокрема, «поза розумним сумнівом» і «баланс ймовірностей»). У зв'язку з цим стандарти доказування «обґрунтована підозра», «розумні

підстави вважати» та «ймовірна причина» виступають, по суті, допоміжними по відношенню до наведених основних стандартів. Із урахуванням необхідного ступеня ймовірності, вони також перебувають у тісному ієрархічному зв'язку: найменшого її ступеня потребує стандарт доказування «обґрунтована підозра», більш високого – «розумні підстави вважати» і ще більш високого – «ймовірна причина».

Список використаних джерел

1. Степаненко А.С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 234 с.
2. Степаненко В.В. Стандарти доведення в кримінальному судочинстві Канади. *Юридичний бюлетень*. 2016. Вип. 3. С. 133-138.
3. Arizona v. Gant 556 U.S. 332 (2009). URL: <https://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/556/332.html>.
4. Model Codes for Post-Conflict Criminal Justice. Volume II. Model Code of Criminal Procedure. Edited by Vivienne O'Connor and Colette Rausch with Hans-Joerg Albrecht and Goran Klemencic. Washington: Unites States Institute of Peace Press, 2008. 554 p.
5. Mugesera v. Canada (Minister of Citizenship and Immigration) [2005] 2 S.C.R. 100, 2005 SCC 40. URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/2273/index.do>.
6. Police and Criminal Evidence Act 1984 (PACE). Codes of practice. Code A 2015. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/414195/2015_Code_A_web-19-03-15.pdf.
7. Terry v. Ohio 392 U.S. 1 (1968). URL: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/392/1>.

References

1. Stepanenko A.S. Standart dokazuvannia «poza rozumnym sumnivom» u kryminalnomu provadzhenni: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Odesa, 2017. 234 s. (in Ukrainian).
2. Stepanenko V.V. Standarty dovedennia v kryminalnomu sudochynstvi Kanady. *Yurydychnyi biuleten*. 2016. Vyp. 3. S. 133-138. (in Ukrainian).
3. Arizona v. Gant 556 U.S. 332 (2009). URL: <https://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/556/332.html>.
4. Model Codes for Post-Conflict Criminal Justice. Volume II. Model Code of Criminal Procedure. Edited by Vivienne O'Connor and Colette Rausch with Hans-Joerg Albrecht and Goran Klemencic. Washington: Unites States Institute of Peace Press, 2008. 554 p.
5. Mugesera v. Canada (Minister of Citizenship and Immigration) [2005] 2 S.C.R. 100, 2005 SCC 40. URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/2273/index.do>.
6. Police and Criminal Evidence Act 1984 (PACE). Codes of practice. Code A 2015. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/414195/2015_Code_A_web-19-03-15.pdf.
7. Terry v. Ohio 392 U.S. 1 (1968). URL: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/392/1>.

Надійшла до редакції 16 травня 2019 р.

УДК 343.353

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19. 145-151

ЩОДО ПЕРЕЛІКУ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Огерук Ігор Степанович,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу

Університету Короля Данила,

вулиця Сірика, 29/31, м. Надвірна, Івано-Франківська обл., 78405, Україна

e-mail: igor.oheluk@iful.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3394-8768>

Мета. Метою роботи є проаналізувати перелік корупційних злочинів, який надається Кримінальним кодексом України, на відповідність ознакам законодавчо закріплених понять «корупція» та «корупційне правопорушення», зазначених у Законі України «Про запобігання корупції». **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: термінологічний, логіко-семантичний, системно-структурний, логіконормативний. **Результати:** в процесі дослідження визначено обов'язкові ознаки законодавчо закріплених понять «корупція» та «корупційне правопорушення», які зазначені в Законі України «Про запобігання корупції», у контексті науки кримінального права. На основі отриманих результатів проаналізовано перелік корупційних злочинів, що надається Кримінальним кодексом України. **Наукова новизна.** В процесі дослідження встановлено, що включення статей 210 та 354 КК України до переліку корупційних злочинів, є суперечливим, оскільки вони не містять всіх обов'язкових ознак поняття «корупція», а відтак не можуть вважатися «корупційним правопорушенням», визначення якого надано Законом України «Про запобігання корупції». **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у правотворчій діяльності під час удосконалення антикорупційного законодавства.

Ключові слова: корупція, корупційний злочин, неправомірна вигода, підкуп, прийняття обіцянки/пропозиції чи прийняття неправомірної вигоди, кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів.

Ihor Oheruk

PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Process of the University of King Danil,

29/31 Siryka Street, Nadvirna, Ivano-Frankivsk region, 78405, Ukraine

e-mail: igor.oheluk@iful.edu.ua

ABOUT LIST OF CORRUPTION CRIMES PROVIDED BY THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Purpose. The aim of the work is to analyze the list of corruption crimes, which is provided by the Criminal Code of Ukraine, for compliance with the signs of the statutory concepts of “corruption” and “corruption offense” specified in the Law of Ukraine “On the Prevention of Corruption”. **Methodology.** The methodology includes a comprehensive analysis and synthesis of the available scientific and theoretical material and the formulation of relevant conclusions and recommendations. In

the course of the study, the following methods of scientific knowledge were used: terminological, logical-semantic, system-structural, logical-normative. **Results:** in the course of the study, mandatory signs of legally enshrined concepts of "corruption" and "corruption offense" are defined, which are specified in the Law of Ukraine "On the Prevention of Corruption" in the context of the science of criminal law. On the basis of the obtained results, the list of corruption crimes, which is provided by the Criminal Code of Ukraine, is analyzed. **Originality.** The study found that the inclusion of articles 210 and 354 of the Criminal Code of Ukraine in the list of crimes of corruption has been controversial, since it didn't contain all the mandatory signs of the concept of "corruption", and therefore cannot be considered as a "corruption offense", which was defined by the Law of Ukraine "On preventing corruption". **Practical significance.** The research results can be used in lawmaking in the improvement of anti-corruption legislation.

Key words: corruption, corruption offense, undue profit, bribery, acceptance of promise/proposal or acceptance of undue advantage, criminal liability for misuse of budget funds.

Постановка проблеми. У світовому Індексі сприйняття корупції (CPI) за 2018 рік наша країна отримала 32 балів зі 100 можливих та зайняла 120 місце серед 180 країн, що є досить посереднім результатом. Україна дещо покращила свої показники у порівнянні з 2017 роком (30 балів, 130 місце). Однак, таких зусиль недостатньо, оскільки з-поміж своїх сусідів Україна змогла обійти лише Російську Федерацію (28 балів). Натомість решта мають вищі оцінки: Польща – 60, Словаччина – 50, Румунія – 47, Угорщина – 46, Білорусь – 44, Молдова – 33 балів [2]. Очевидно, що вирішення проблеми корупції неможливе без комплексного підходу, який включає в себе і притягнення до відповідальності осіб, що вчинили кримінально-карані корупційні діяння. Кримінальний кодекс України надає вичерпний перелік корупційних злочинів, вчинення яких тягне за собою низку додаткових негативних кримінально-правових наслідків: обмеження щодо звільнення від кримінальної відповідальності, обмеження щодо призначення покарання, обмеження щодо звільнення від покарання та його відбування, обмеження при знятті судимості [5, с. 18]. Враховуючи викладене, вказаний перелік корупційних злочинів повинен відповідати умовам законодавчо визначених понять «корупція» та «корупційне правопорушення», зазначених у Законі України «Про запобігання корупції». Таким чином, незважаючи на загальний підвищений інтерес до корупції як до явища в цілому та до проблемних питань її протидії зокрема, розробка вказаної проблематики залишається досить актуальною та затребуваною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти протидії корупції неодноразово була предметом дослідження таких вчених як М. І. Мельника, В. О. Навроцького, Є. В. Невмержицького, А. В. Савченка, Г. Л. Шведової, М. І. Хавронюка та ін.

Постановка завдання. Визначити обов'язкові ознаки законодавчо закріплених понять «корупція» та «корупційне правопорушення» в контексті науки кримінального права та на основі отриманих висновків проаналізувати на відповідність вказаним ознакам перелік корупційних злочинів, який надається Кримінальним кодексом України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стаття 1 Закону України «Про запобігання корупції» надає визначення корупційного правопорушення, яким вважається діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 зазначеного Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [4, ст.1]. На основі даного визначення можна зробити висновок, що корупційним злочином можна визнати протиправне діяння, за яке передбачено кримінальну відповідальність, та яке містить ознаки корупції.

В кримінальному законодавстві України чітко визначено перелік діянь, за які передбачено кримінальну відповідальність, та які відповідно до Кримінального кодексу України

вважаються корупційними. Перелік вказаних злочинів вказано у примітці до ст. 45 Кримінального кодексу України. Відповідно до нього, корупційними злочинами вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364¹, 365², 368-369² Кримінального кодексу України [3, ст. 45]. Проаналізувавши склади вказаних злочинів, можна зробити висновок, що корупційними, згідно кримінального законодавства України, визнаються злочини, які вчиняються шляхом зловживання службовим становищем та пов'язані із привласненням, розтратою, вимаганням або заволодінням:

- чужим майном;
 - вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами;
 - наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами та обладнанням, призначеним для їх виготовлення;
 - документами, штампами, печатками.
- Крім цього, корупційними також визнаються ряд злочинів, пов'язані із:
- зловживанням владою, повноваженнями або службовим становищем;
 - прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди для себе чи третіх осіб;
 - підкупом;
 - зловживанням впливом;
 - нецільовим використанням бюджетних коштів, здійсненням видатків бюджету чи наданням кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням.

Фактично, українське законодавство про кримінальну відповідальність вирізняє 11 складів безумовно корупційних злочинів та 8 складів умовно корупційних злочинів, які відносяться до корупційних лише за умови вчинення їх шляхом зловживання службовим становищем [6, с. 393].

Поняття «корупція» в українському законодавстві розтлумачено у Законі України «Про запобігання корупції». Стаття 1 вказаного Закону зазначає, що корупцією в Україні визнається використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 вказаного Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 вказаного Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [4, ст.1].

Проаналізувавши дане визначення, можна зазначити, що корупція як законодавчо закріплене явище включає в себе ряд протиправних діянь, а саме:

- використання наданих особі службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди;
- прийняття неправомірної вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди особою для себе чи інших осіб;
- обіцянку/пропозицію чи надання неправомірної вигоди особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам.

Ключовою позицією вказаних діянь є те, що кінцевим отримувачем неправомірної вигоди може бути як особа, яка вчиняє корупційне діяння, так і треті особи. Крім цього, у випадку

обіцянки/пропозиції чи надання неправомірної вигоди особою, яку підкуповують, може бути тільки особа, яка зазначена у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції».

Суб'єктом корупційного діяння у двох перших випадках може бути тільки особа, зазначена у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», а у третьому випадку спеціальних вимог щодо особи немає. Слід зазначити, що перелік суб'єктів корупційного діяння є чітко визначений вказаним Законом України «Про запобігання корупції» та розширеному трактуванню не підлягає.

Предметом корупційного діяння виступає неправомірна вигода. Визначення неправомірної вигоди зазначено як у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», так і у 364¹ Кримінального кодексу України. Вказані визначення є ідентичними. Відповідно до них неправомірною вигодою вважаються грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи не грошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав.

Метою корупційного діяння є одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або схвалення особи до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей.

Якщо застосувати вищезазначені ключові ознаки законодавчо закріпленого поняття «корупція» в контексті науки кримінального права, то можна констатувати, що їх можливо трактувати наступним чином:

- неправомірна вигода виступає предметом злочинного посягання;
- вищерозглянуті діяння виступають як дія, що відображає об'єктивну сторону злочину;
- суб'єктом злочину виступає як осудна фізична особа, що досягла 16-річного віку (загальний суб'єкт), так і особа, яка зазначена у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції» (спеціальний суб'єкт);
- метою злочинного посягання виступає одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб у випадку, якщо злочин вчиняється спеціальним суб'єктом, та схвалення особи до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей, якщо злочин вчиняється загальним суб'єктом.

Опираючись на дане твердження, можна зробити висновок, що суспільно-небезпечне діяння, передбачене конкретною статтею Особливої частини Кримінального кодексу України, може бути визначено як корупційне за умови наявності розглянутих елементів складу злочину, якщо вони є обов'язковими для конкретного злочинного діяння.

Проаналізувавши перелік злочинів, які відповідно до Кримінального кодексу України вважаються корупційними, можна зазначити, що переважна більшість статей Особливої частини КК України, яка внесена до вказаного переліку, відповідають вищезазначеній умові. Однак є ряд суперечностей щодо окремих статей саме в частині відповідності ознакам корупції.

Зокрема, стаття 354 Кримінального кодексу України, яка передбачає кримінальну відповідальність за підкуп працівника підприємства, установи чи організації, згідно примітки до статті 45 КК України вважається корупційним злочином. Умовно її можна розподілити на два блоки. До першого слід віднести 1 та 2 частини вказаної статті, які передбачають кримінальну відповідальність за пропозицію, обіцянку чи надання працівникові підприємства, установи чи організації неправомірної вигоди. Другий блок складається з частини 3 та 4 зазначеної статті, які передбачають кримінальну відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання працівником підприємства, установи чи організації неправомірної вигоди. З огляду на обов'язкові елементи складу злочину, які відносяться до корупційних ознак, можна зазначити наступне.

Предметом злочину в двох умовних блоках статті виступає неправомірний вигода, що відповідає корупційному діянню.

З об'єктивної сторони злочин вчиняється діянням, що полягає: у першому умовному блоці статті – у пропозиції, обіцянці чи наданні неправомірної вигоди. Така вигода пропонується, обіцяється чи надається працівникові підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, або особі, яка працює на користь підприємства, установи чи організації. Однак, такі особи не зазначені у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», що не відповідає корупційному діянню. У другому умовному блоці статті діяння полягає у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні працівником підприємства, установи чи організації неправомірної вигоди, що відповідає корупційному діянню.

Метою виступає: у першому умовному блоці статті схилення особи загальним суб'єктом до вчинення чи не вчинення будь-яких дій з використанням становища, яке вона займає, та у другому умовному блоці – одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб спеціальним суб'єктом, що відповідає корупційному діянню.

У першому умовному блоці статті, котрий передбачає кримінальну відповідальність за пропозицію, обіцянку чи надання неправомірної вигоди суб'єкт злочину загальний, що відповідає корупційному діянню. У другому умовному блоці статті, котрий передбачає кримінальну відповідальність за одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, суб'єкт злочину спеціальний (працівник підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, або особа, яка працює на користь підприємства, установи чи організації). Однак, такі суб'єкти не передбачені у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», що не відповідає корупційному діянню.

Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що ні перший, ні другий умовний блок статті 354 Кримінального кодексу України не містить всіх обов'язкових ознак корупції. Зокрема, у першому умовному блоці статті 354 КК України підкупу піддається особа, що не зазначена у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», що є обов'язковим відповідно до законодавчо закріпленого поняття корупції. У другому умовному блоці вказаної статті суб'єктом злочину виступає особа, яка не зазначена у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції». Зважаючи на те, що перелік суб'єктів корупційних діянь є вичерпним та розширеному трактуванню не підлягає, слід констатувати, що в даному випадку відсутні всі обов'язкові елементи законодавчо закріпленого поняття «корупція». Таким чином, віднесення злочинних діянь, передбачених статтею 354 Кримінального кодексу України, до корупційних злочинів, є суперечливим, оскільки вони не містять всіх обов'язкових ознак поняття «корупція», а відтак не можуть вважатися корупційним правопорушенням, визначення якого надано Законом України «Про запобігання корупції».

Стаття 210 Кримінального кодексу України, яка передбачає кримінальну відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення витраток бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням, згідно примітки до статті 45 КК України також вважається корупційним злочином. Однак, у ній є також ряд невідповідностей ознакам законодавчо закріпленого поняття «корупція».

Зокрема, предметом злочинного посягання, передбаченого вказаною статтею є бюджетні кошти. Бюджетними коштами згідно п. 11 ч. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу України є належні відповідно до законодавства надходження бюджету та витрати бюджету [1]. Враховуючи те, що бюджетні кошти виражаються в грошових одиницях, а також те, що вони, згідно диспозиції статті,

вилучаються з бюджету без законних на те підстав, предмет злочинного посягання може вважатися неправомірною вигодою (грошовими коштами, що пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав), що відповідає корупційному діянню.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений статтею 210 КК України, полягає в перелічених у диспозиції частини 1 зазначеної статті діях:

- нецільовому використанні бюджетних коштів;
- здійсненні видатків бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням у супереччя Бюджетному кодексу України чи закону про Державний бюджет України;
- наданні кредитів із бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням у супереччя Бюджетному кодексу України чи закону про Державний бюджет України.

Як ми бачимо, ні одне вказане діяння не відповідає ознакам законодавчо закріпленого поняття «корупція».

Суб'єкт злочину, передбаченого статтею 210 КК України, є спеціальним: ним може бути визнано лише службову особу, наділену правом розпоряджатися бюджетними коштами. Передусім, це відповідні службові особи підприємств, установ та організацій, фінансування яких здійснюється за рахунок бюджету (розпорядники бюджетних коштів, керівники органів державної виконавчої влади, начальники структурних підрозділів міністерств, відомств, голови міст Києва та Севастополя, обласних, районних, міських державних адміністрацій та їхні заступники, сільські, селищні та міські голови, службові особи місцевих фінансових органів, керівники бюджетних установ) [7, с. 127]. Зважаючи на те, що вказані особи так чи інакше вказуються у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», викладене відповідає корупційному діянню.

Таким чином, із складових злочину, передбаченого статтею 210 Кримінального кодексу України, ознакам законодавчо закріпленого поняття «корупції» не відповідає об'єктивна сторона злочину, а тому його не можна визнати корупційним правопорушенням згідно трактування Закону України «Про запобігання корупції». Відтак, віднесення зазначеного злочинного діяння до корупційних злочинів є суперечливим. Безперечно, вчинення вказаного кримінально-караного діяння тісно пов'язане із корупцією як певним соціальним явищем, однак воно, радше, є наслідком попередньо вчинених корупційних діянь (зловживання владою або службовим становищем, прийняття обіцянки/пропозиції неправомірної вигоди особою для себе чи інших осіб тощо).

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід констатувати, що оскільки вчинення корупційного злочину тягне за собою додаткові негативні кримінально-правові наслідки для особи, яка його вчинила, то перелік корупційних злочинів повинен відповідати умовам законодавчо визначених понять «корупція» та «корупційне правопорушення», зазначених у Законі України «Про запобігання корупції». Однак, не всі статті Кримінального кодексу України, які згідно примітки до статті 45 КК України визнаються корупційними злочинами, підпадають під дане твердження. Зокрема, особа, яку підкуповують, та суб'єкт вчинення злочину статті 354 КК України не зазначені у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», що суперечить обов'язковим ознакам законодавчо закріпленому поняття «корупція». Злочин, передбачений статтею 210 КК України, не відповідає ознакам поняття «корупція» з об'єктивної сторони вчинення злочину. Таким чином, включення вказаних статей до переліку корупційних злочинів, є суперечливим, оскільки вони не містять всіх обов'язкових ознак поняття «корупція», а відтак не можуть вважатися «корупційним правопорушенням», визначення якого надано Законом України «Про запобігання корупції».

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 р. : станом на 11 січня 2019 р. / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

2. Індекс корупції CPI-2018: Transparency International Україна. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattyakorupsiyi-2018/>.

3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р.: станом на 26 лютого 2019 р. / Верховна Рада України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

4. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р.: станом на 03 серпня 2018 р. / Верховна Рада України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/paran6#n6>.

5. Савченко А. В. Корупційні злочини в Україні: проблеми кримінально-правового розуміння. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : наук. журн.* Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. № 3. С. 14-24.

6. Тютюгін В. І. Поняття та ознаки корупційних злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2015. № 1(4). С. 388-396.

7. Хоменко В. П. Кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : наук. журн.* Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. № 1 (98). С. 120-132.

References

1. Biudzhetni kodeks Ukrainy vid 8 lypnia 2010 r.: stanom na 11 sichnia 2019 r. / Verkhovna Rada Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

2. Indeks koruptsii CPI-2018: Transparency International Ukraina. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattyakorupsiyi-2018/>.

3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. : stanom na 26 liutoho 2019 r. / Verkhovna Rada Ukrainy. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

4. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 r.: stanom na 03 serpnia 2018 r. / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/paran6#n6>.

5. Savchenko A. V. Koruptsiini zlochyny v Ukraini: problemy kryminalno-pravovoho rozuminnia. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav : nauk. zhurn.* Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 2015. № 3. S. 14-24.

6. Tiutiuhin V. I. Poniattia ta oznaky koruptsiinykh zlochyniv. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, 2015. № 1(4). S. 388-396.

7. Khomenko V. P. Kryminalna vidpovidalnist za netsilove vykorystannia biudzhetnykh koshtiv, zdiisnennia vydatkiv biudzhetu chy nadannia kredytiv iz biudzhetu bez vstanovlenykh biudzhetnykh pryznachen abo z yikh perevyshchenniam. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav : nauk. zhurn.* Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 2016. № 1 (98). S. 120-132.

Надійшла до редакції 17 квітня 2019 р.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19. 152-154

Луцький Роман Петрович,

*доктор юридичних наук, директор науково-дослідного інституту імені Академіка Івана Луцького
Університету Короля Данила, 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Коновальця, 35,
e-mail: roman.lutskyi@iful.edu.ua*

**НОВИЙ ПОГЛЯД НА СОЦІАЛЬНУ ПОЛІТИКУ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ В
ПИТАННЯХ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ ТА БЕЗДОГЛЯДНОСТІ** (Рецензія на
монографію О.І. Андрухів «Правові аспекти боротьби з дитячою безпритульністю і
бездоглядністю в західних областях УРСР у 1940-1950-х роках»)¹

R. P. Lutsky

*Director of the Research Institute named after Academician Ivan Lutsk, King Danylo University,
Ivano-Frankivsk, st. Konovalets, 35, 76018, Ukraine,
e-mail: roman.lutskyi@iful.edu.ua*

**A NEW LOOK AT THE SOCIAL POLICY OF THE BOLSHEVIK AUTHORITIES ON CHILD
HOMELESSNESS AND NEGLECT** (Review of the monograph «Legal Aspects of Combating Child
Homelessness and Neglect in the Western Oblasts of the UkSSR in the 1940s-1950s» by O. I.
Andrukiv)

За частими політичними змінами, економічними перетвореннями, соціальними протестами і війною на Сході країни, ми мало звертаємо уваги на проблему дитячої безпритульності та бездоглядності. У ХХІ ст., здавалося б ця проблема не повинна мати місця. Однак реалії сьогодення, в тому числі й військова агресія Російської Федерації, провокують поширення безпритульності та бездоглядних серед малолітніх та неповнолітніх осіб. На наше переконання, це одна із найважливіших проблем, з якою зіткнулась наша держава в останні роки. Низький рівень соціального захисту й опіки над дітьми це таке саме порушення їх прав, як і фізичне насильство. Безпритульні й бездоглядні діти часто стають жертвами фізичного, морального і сексуального насильства, втягуються в кримінальне середовище, вчиняють протиправні діяння. Власне саме серед цієї категорії дітей є високим відсоток наркоманів, хворих на різні тяжкі хвороби, ВІЧ-інфікованих.

¹ Андрухів О. І. Формування та розвиток правової ідеології в Україні: монографія. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2018. 516 с.

Дитячу безпритульність і бездоглядність педагоги, політологи, соціологи і правознавці нашого часу відносять до соціальних хвороб, характерним для будь-якого цивілізованої держави, в тому числі й України, безпосередньо пов'язаних з політичним, економічним розвитком країни, функціонуванням її правової системи. Причини виникнення та розповсюдження цього явища криються як у правових і соціально-політичних аспектах функціонування держави, так і в національних сімейних традиціях, в ступені розвитку суспільної моралі, а також соціальної захищеності інституту сім'ї та кожного окремого громадянина держави.

Сьогоднішнє явище дитячої безпритульності й бездоглядності не є новим в Україні, позаяк мало місце в 20–30-х та в 40–50-х рр. минулого століття, то актуальним і важливим у цьому плані видається необхідність вивчення минулого досвіду з вирішення цієї державної ваги проблеми. Особливо це стосується перших років після Другої світової війни, коли була створена дієва система щодо захисту та розвитку неповнолітніх, основні елементи якої працюють і в наш час.

Цей період цікавий ще й тим, що, хоча післявоєнні роки залишили майже без змін радянську економіку та політичну систему, та саме в цей час у внутрішньому світі радянських людей відбувались значні перетворення. Більшість із них, навіть після розпаду Радянського Союзу, продовжували вважати себе радянськими громадянами і згадувати про своє щасливе дитинство.

Вирішити цю проблему поставив за мету Андрухів О.І. відобразивши її у власному монографічному дослідженні «Правові аспекти боротьби з дитячою безпритульністю і бездоглядністю в західних областях УРСР у 1940-1950-х роках». Складна на перший погляд тема, знайшла своє відображення на сторінках рецензованої монографії, де в п'ятих розділах автор: систематизував теоретичні, історіографічні, джерелознавчі, методологічні засади дослідження; розкрив процес формування радянського законодавства та його імплементації на території західних областей УРСР, що були інкорпоровані у 1939 р.; систематизував причини і передумови виникнення дитячої безпритульності та бездоглядності на теренах України починаючи з 20-х рр. ХХ ст.; розкрив генезу радянського законодавства у сфері боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю; визначив специфіку роботи державних та громадських закладів опіки безпритульних та бездоглядних, а також каральну політику стосовно неповнолітніх та малолітніх осіб позбавлених опіки.

Цікавим видається порівняльна характеристика специфічних причин виникнення дитячої безпритульності та бездоглядності в західних областях України, які в міжвоєнне десятиліття входили до складу Польщі та Радянської України. Автор вказує на превалювання на теренах Галичини превентивних заходів боротьби з безпритульністю та бездоглядністю, а також залучення громадськості, зокрема церкви до роботи з дітьми-сиротами та безпритульними дітьми. Це був досвід, який на нашу думку, є актуальним і в наш час, оскільки християнські норми моралі та етики, які прививали дітям представники духовенства дозволяли сформувати свідому і відповідальну особистість. Натомість радянський підхід, який у 1920-1930-х рр. заклав передумови до застосування по відношенню до неповнолітніх суворих мір покарання, був не ефективним. Чого вартує норма про застосування вищої міри покарання (смертна кара через розстріл) до осіб, що досягли 12 річного віку. Важливою відмінністю, на якій наголошує автор монографії, є дійсне дотримання польською владою норм міжнародного права, зокрема Женевської Декларації прав дитини 1924 р. Остання, в тогочасному радянському праві взагалі не отримала відображення, навіть декларативного.

Значний обсяг архівних, раніше не опублікованих матеріалів, дозволив вказати на специфіку організації в західних областях УРСР дитячих будинків, кімнат міліції, приймальників-розподільників, що стали місцем тимчасового та постійного утримання дітей-сиріт та позбавлених

батьківської опіки. Низький рівень матеріально-технічного забезпечення подібних закладів, наслідки Другої світової війни та характер радянської політики були чинниками, які на думку Андрухів О.І. не дозволяли ефективно і оперативно вирішувати проблему безпритульних та бездоглядних дітей.

Усі ці недоліки автор спробував вивчити з точки зору аксіології права та специфічних рис радянського права, його ідеологічної спрямованості і антилюдського, антигуманного характеру. З огляду на це, справедливо стверджувати, що найефективнішою була каральна система, яка передбачала існування 50 колоній для неповнолітніх у системі ГУЛАГу, де окрім формального навчання, діти важко працювали і виконували продовольчий і виробничий план, на рівні з в'язнями дорослих колоній.

Єдиним позитивом радянського підходу до проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності було залучення громадськості (комсомольські, жіночі та профспілкові організації), що стало кроком на шляху до відмови від виключно карального змісту законодавства та утвердження превентивних заходів. Це зумовило пришвидшення процесу соціалізації неповнолітніх, популяризацію процесів всиновлення та опіки.

Монографічне дослідження О.І.Андрухів має важливе значення. По-перше, воно перше, в якому розкриваються особливості правових заходів радянської влади на теренах західних областей УРСР щодо подолання дитячої безпритульності та бездоглядності. По-друге, радянський досвід боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю демонструє неефективність каральних методів боротьби з цим соціальним явищем, а тому від них слід відмовитися в наш час і відповідно реформувати чинне законодавство. По-третє, права дитини та сімейні цінності є ключовими в системі цінностей, що притаманні громадянському суспільству та соціальній правовій державі.

Підсумовуючи запропоновані у монографії результати дослідження, слід наголосити на її суспільній та науковій актуальності та затребуваності. Обґрунтовані автором основні положення монографічного дослідження дозволяють сформулювати чіткі підходи до розуміння специфіки застосування радянського законодавства у сфері боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю в західних областях УРСР у 1940-1950-х рр., а також практичних заходів радянського керівництва стосовно опіки, патрунування, усиновлення, виховання дітей.

Запропоновані в монографії висновки доповнюють існуючі у вітчизняній історико-правовій науці дослідження стосовно дотримання прав людини і дитини в радянський період.

Надійшла до редакції 22 травня 2019 р.

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.7.19.155-157

Луцький М. І.

*доктор юридичних наук, професор,
перший проректор Університету Короля Данила,
м. Івано-Франківськ, вул. Коновальця, 35, 76018, Україна
e-mail: myroslav.lutskyi@iful.edu.ua*

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА –
НАГАЛЬНА ВИМОГА СУЧАСНОСТІ (Рецензія
на монографію Н.В.Кушакової-Костицької «Філософсько-правові засади розвитку
інформаційного суспільства в Україні»)¹**

Lutskyi M.I.

*Doctor of Law, Professor, First Vice-Rector King Danylo University
Ivano-Frankivsk, st. Konovalets, 35, 76018, Ukraine,
e-mail: myroslav.lutskyi@iful.edu.ua*

**LEGAL SUPPORT OF THE INFORMATION SOCIETY AS AN URGENT
REQUIREMENT OF THE CURRENT SITUATION
(Review of the monograph «Philosophical and Legal Foundations of Information Society
Development in Ukraine» by N.V. Kushakova-Kostytska)**

Актуальність обраної теми дослідження, як слушно зауважує автор, - кандидат юридичних наук, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ Наталія Вадимівна Кушакова-Костицька, зумовлюється тим, що не зважаючи на значну кількість публікацій, питання, пов'язані із дослідженням історичних передумов та послідовності формування інформаційного суспільства з метою виявлення перспективи його трансформації у суспільство знань, все ще лишаються малодослідженими, що безумовно знижує рівень філософсько-правової розробки проблеми, оскільки не можна управляти прийдешнім без усвідомлення минулого, а без ефективного управління прийдешнім не можливо передбачити майбутнє.

Емпіричну базу дослідження складають Конституція України та конституції інших країн; національне і зарубіжне законодавство в галузі інформації; міжнародно-правові акти щодо права на інформацію; спеціальна література з теорії та історії інформаційного права, конституційного та інформаційного права, філософії права та соціальної філософії, інформатики; матеріали Конституційного Суду України, судів загальної юрисдикції, Європейського Суду з прав людини.

Визначивши метою монографічного дослідження з'ясування сутності, функціональної структури, закономірностей формування та утвердження вітчизняного інформаційного суспільства, перспективи його розвитку з метою трансформації у суспільства знань, автор поставив перед собою певні завдання, до головних з яких слід віднести:

- використовуючи історичні джерела виокремити закономірності виникнення та розвитку науково-дослідницької діяльності у галузі інформаційної діяльності та установити закономірності

¹ Кушакова-Костицька Н.В. Філософсько-правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні. К.: Логос, 2019. 346 с.

та філософсько-правові засади формування колективної та індивідуальної свідомості в Інформаційну епоху;

- визначити особливості методології дослідження філософсько-правових аспектів функціонування інформаційного суспільства;
- застосовуючи міждисциплінарний підхід визначити роль і місце інформаційної складової у життєдіяльності сучасного технологічного суспільства;
- окреслити коло основних понять, цінностей та ознак інформаційного суспільства;
- провести порівняльно-аналітичне дослідження закордонного досвіду формування інформаційного суспільства для чого вивчити особливості:
- окреслити філософсько-правові виміри його подальшої трансформації інформаційного суспільства.

У межах проведеного дослідження отримано такі результати, що мають наукову новизну:

визначено поняття, зміст і структуру інформаційного суспільства, його відмінностей від аналогічних ознак суспільства знань;

розкрито філософсько-правову природу інформаційного суспільства в контексті його історичного розвитку;

досліджено місце та роль інформаційного суспільства в загальнодержавному механізмі захисту конституційних прав людини;

проаналізовано гарантії реалізації завдань та принципів інформаційної діяльності;

обґрунтовано необхідність і розроблено напрями правового регулювання інформаційної мережі Інтернет як одного з універсальних сучасних засобів реалізації права на інформацію;

запропоновано зміни і доповнення до чинного законодавства в цій галузі.

Крім цього, з огляду на інформатизацію суспільства, інтеграцію і диференціацію наукових знань на стику філософії права, юриспруденції та інформатики, автор слушно зауважує про те, що нині *de facto* формується нова дуалістична сфера наукового знання - інформаційне право, а також взаємопов'язані з нею нові наукові напрями: Інтернет-право, комп'ютерне право, міжнародне право телекомунікацій, правова інформатика. Виходячи з цього автор полягає, що результати монографічного дослідження можуть бути застосовані для обґрунтування філософсько-правових засад зазначених наукових дисциплін.

В цілому, не зважаючи на окремі зауваження, слід відзначити, що монографію Кушакової-Костицької Н.В. «Філософсько-правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні» виконано на високому науковому рівні, її теоретичне значення в тому, що сформульовані висновки та рекомендації розвивають філософсько-правове розуміння процесу розвитку інформаційного суспільства та можуть бути використані в ході подальших досліджень з означених питань, а сферою практичного застосування матеріалів монографії є законодавчий, нормотворчий та загальноосвітній процеси.

Видання розраховане на працівників органів законодавчої, виконавчої та судової влади, органів місцевого самоврядування, професорсько-викладацького складу та студентів вищих закладів освіти.

Надійшла до редакції 17 квітня 2019 р.

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

**Науково-інформаційний вісник Університету Короля Данила: Журнал.
Серія Право – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-
Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2019. –
Вип. 7 (19). – 166 с.**

Головний редактор – **А. І. Луцький**
Відповідальні редактори – **С. О. Короед**
М. І. Луцький

Відповідальна за випуск – **Л. Б. Федик**
Дизайн – **І. В. Гребенюк**
Комп'ютерна верстка – **І. Г. Петрів**
Коректор – **І. В. Данилюк**

Підписано до друку 01.07.2019 р.
Формат 60х84 1/8. Папір офсетний. Віддруковано на ризографі
Ум. друк. арк. 18. Тираж 150. Зам. № 57

Редакційно-видавничий відділ
ПВНЗ Університету Короля Данила

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35
Тел.: (0342) 77-18-45
E-mail: redakcijaifup@gmail.com
Сторінка в Інтернеті: <http://visnyk.iful.edu.ua/>